КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Випуск 1(55)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УКРАЇНСЬКЕ МОВО-ЗНАВСТВО

Міжвідомчий науковий збірник

Засновано у 1973 р

Випуск

КИЇВСЬКИЙ ВІТЧ УНІВЕРСИТЕТ 2025

У збірнику вміщені дослідження з актуальних проблем історії української мови, лексикології, фразеології, лексикографії, синтаксикології, теорії дискурсу лінгвоконцептології, сугестивної лінгвістики, загальної і прикладної фонетики

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**Мозер Міхаель, д р габілітований, проф.** Австрія)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**Бас Кононенко Оксана, канд. філол. наук, доц.** (Україна) **Бацевич Флорій, д р філол. наук, проф.** (Україна) **Богомолець Бараш Олександр д р філософії (відп. секр** (Україна) **Гнатюк Лідія, д р філол. наук, проф.** (Україна) **Даниленко Андрій, д р філософії проф.** (США) **Дарчук Наталія, д р філол. наук, проф.** (Україна) **Загнітко Анатолій, д р філол. наук, проф** (Україна) **Зубань Оксана, канд. філол. наук, доц.** (Україна **Кононенко Ірина, д р філол. наук, проф.** (Польща) **Костич Лілія, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.)** (Україна) **Кршко Яромір, д р філософії, проф.** (Словаччина) **Миронова Валентина, канд. філол. наук, доц.** (Україна) **Мойсієнко Анатолій, д р філол наук, проф.** (Україна) **Мосенкіс Юрій, д р філол. наук, проф.** (Україна) **Поцюте Дайнора, д р габілітований, проф.** (Литва) **Різник Сергій, канд. філол. наук, доц. Рожай Габріель, д р філософії** (Словаччина) **Сєдіна Джованна, д р габілітований, проф.** (Італія) **Снитко Олена, д р філол. наук, проф.** (Україна) **Шевель Святослав, канд. філол. наук, асист.** (Україна)
Адреса редколегії	**Навчально науковий інститут філології б р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎**
Затверджено	**вченою радою ННІ філології (протокол №**
Зареєстровано	**Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1450 від 25.04.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30**
Атестовано	**Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 886 від 02.07.20**
Індексування	
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**ВПЦ "Київський університет" б р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎**

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів та членів редколегії можуть не збігатися

**© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 202**

КИЇВський
ВПУ
2025
УНІВЕРСИТЕТ

c

Pociūtė

A

☎

(protocol №

the National Council of

Decision №

Order № 886 (02 Jul 2020)

ДК №

A

☎

e mail: vpc@knu.ua

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК

Юрій МОСЕНКІС, д р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

МЕТОДИКА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПЕРВІСНОГО ЗВУЧАННЯ "СЛОВА ПРО ІГОРІВ ПОХІД"

Незабутнім Учителям "Слово" знавцям
Василеві Німчуку, Станіславові Росовецькому,
Віталієві Скляренку, Вірі Франчук

В с т у п *Визнання Слова про похід Ігорів несправним текстом, зіпсованим переспівуваннями (у перебігу усного виконання) та пере писуваннями (включно зі свідомим редагуванням, зокрема вилученням язичницьких образів), мотивує до відтворення архаїчнішого тексту (прототексту) шляхом зняття пізніших нашарувань.*

М е т о д и *Використано розроблений на основі застосовуваних раніше (зокрема, О. Потебнею) окремих прийомів комплексний авторський метод, названий* ***лінгвістично поетичною реконструк цією*** *Це сполучення мовознавчого відтворення мови XII ст з віднов люваними на основі суголось лексемами, звуковими та граматичними формами, сталими висловами ("поетичними формулами").*

Р е з у л ь т а т и *Розглянуто досвід мовної реконструкції тексту Слова починаючи з М. Максимовича й О. Потебні. Спостережено, що послідовне відтворення лише повноголосних форм, а так само читання всіх єрів як голосних повного творення руйнує ритмічну структуру поетичного тексту. Це змушує припускати ритміко стилістичну варіативність повноголосної / неповноголосної вимови відповідних звукосполук і складотворчої / нескладотворчої вимови єрів. Ритмічними вимогами зумовлені й окремі випадки реконструйованої "безвокалічної" вимови сполук на зразок припущувано односкладового брзы. Реконструйовано багато наголосів, відмінних від сучасної*

української мови, але підтверджених давнішими текстами та суголоссями "Слова" (Игóрь, полóвци, бóяре). Відповідно до вимог ритміки та теоретичних уявлень у багатьох лексемах відтворено відмінний від сучасної української мови кореневий наголос. Реконструйовано поетичні формули, базовані на суголоссях із закономірною для фольклору варіативністю въ древесе – въ лѣсѣ – подъ небеса – въ небесе – въ лѣсѣ – въ древесе

Висновки *В основу реконструкції покладений епічний складник відомий українському фольклору (наприклад, "Пісня про Довбуша") та іншим фольклорним традиціям (індоєвропейським, фінно угорським, грузинській тощо), західноєвропейському різномовному епосові епохи "Слова". Реконструкція тексту "Слова" може базуватися на допущенні лексичних замін і пропусків (що потребують виправлення на основі суголось із сусідніми словами), складової вимови єрів в окремих стилістично зумовлених випадках, праслов'янської вимови єрів у складі архаїчних поетичних формул, послідовного використання лише коротких (нечленних) форм прикметника.*

Ключові слова *давньоукраїнська (київоруська) мова, церковно слов'янська мова, "Слово о полку Ігоревім", поетичні формули*

Вступ

Ідеологія (методологія) текстової реконструкції – отримання ***тексту більш організованого, ніж наявний*** В історії текстових реконструкцій відомі два яскраві приклади. По перше, "фонетичний переклад" (транспозиція) фрагментів Гомера еолійським діалектом, а інших місць іще давнішим мікенським (до 1200 р. до н. е.) діалектом дозволила отримати (реконструювати) суголосся, відсутні у відомих текстах поета. По друге, переклад висловлювань Ісуса Христа із Євангелій арамейською мовою (рідною для Христа) так само дала звукові ефекти. Запропоновані нижче прийоми дозволяють і в тексті "Слова о полку Ігоревім" відновити численні приклади звукової гри.

Реконструкція тексту "Слова" – окремий напрям його дослідження. "<...> Як далеко можна йти в поправлюванні того всього і в якім напрямі йти, чого триматись – от складне питання, яке повстало перед дослідниками, почавши від перших коментарів «Слова»" [Грушевський, с. 3]. О. Потебня бачить у збереженому тексті "Слова" дуже несправну копію;

деформованим записом пісні уважали текст П. О. Куліш і П. Г. Житецький (детальніше: Грушевський 1993, с.
<...> Для мене нема сумніву, що текст його маємо в дуже хаотич ному і фрагментарному стані" [Грушевський, 1993, с.

Попри критику реконструкцій тексту "Слова", що виходять за межі палеографії [Росовецький, 2021, с. 49, с. С. Росовецький [Росовецький, 2021, с. допускає існування "Пісні" як "гіпотетичного попередника усного тексту, проспі ваного перед князями", який міг передувати відомому нині тексту. На наш погляд, можливі різні типи реконструкцій:

палеографічна (виправлення *въвръжеся въстона втроско таша въшумъ* на *въ³врѣжеся въᶜстона въᶜтроскоташа въᶜшумъ вступилъ дѣвою* на *вступила съ нимъ молодая мѣсяца* на *съ нима себѣ чти, а князю славѣ* на *славы изъ дѣднеи славѣ* на *славы птиць крилы приодѣ* на *птицѣ у Римъ* на *у Римѣ* можливі свідчення близькості написання *ъ* й *а ѣ* й *ы ь* і *ѣ* , приклад якої дав В. Перетц;

лінгвістична (зокрема, етимологічна, акцентологічна та ін. відчитання "темних місць", відновлення єрів, повно голосів тощо, як у реконструкціях О. Потебні, О. Партицького й ін.);

художня (поетично формульна). Блискучий приклад остан ньої запропонував О. Потебня, виправивши *славы* на *словеса* з опертям на *словоизвитие извитие словес*, зокрема у Данила Заточника *совокупляя... извития словесъ*, і отримавши поетичну формулу **свивая словеса*. Іншу формульну реконструкцію зробив Федір Корш, додавши наприкінці тексту *почьнемъ* і отримавши паралельні рядки: *Пѣвше пѣснь старымъ княземъ, А по томъ молодым пѣти* **почьнемъ* (у нашій реконструкції: *Пѣвъше пѣсни старымъ кънѧземъ, по томъ пѣти младым почьнемъ* або радикальніше **Спрьва пѣвъше старымъ кънѧземъ, топрьва пѣти младым почьнемъ* римування всіх слів із усіма).

Природно, що лінгвістична реконструкція радикальніша за палеографічну, а поетично формульна за лінгвістичну. Загаль ний підхід до художньої реконструкції можна бачити у словах М. Костомарова (з його "Лекцій з руської історії", 1861) із

приводу відновлення "Повісті врем'яних літ": "Відновити цю давню повість було би можливо до певної міри, але це була би справа скоріше **художня**, ніж учена; і відновлювачеві довелося би керуватися скоріше **художнім тактом**, ніж ученими доводами" (виділено нами).

Отже, "реставрація" тексту "Слова" потрібна через те, що нині ми маємо несправний, дефектний, зіпсований текст: є слова або сполуки слів, які не мають задовільної інтерпретації; є звукові та граматичні форми, що суперечать знанням про тогочасну мову, порушують її системність; незрозумілою залишається ритміка тексту, хоча його зміст і форми мовного вираження явно вказують на поезію Цілі реконструкції а) отримання організованішого, досконалішого, поетично вишуканішого тексту; б) отримання нової інформації як мовної (специфіка тогочасної поетичної мови), так і позамовної (зокрема, історичної наприклад, про автора "Слова", Бояна та ін.). Для прикладу, порівняння прикінцевої слави князям у Катери нинській копії (*Слава Игорю Святъславичь, буй туру Всеволоде, Владимиру Игоревичь*) й у першодруці (*Слава Игорю Святъславича, буй туру Всеволодъ, Владимиру Игоревичу* "Слова" показує, що відмінкові форми тут сильно зіпсовані, до того ж зруйнована віршована ритміка. Наша реконструкція складник): *Слава Йгорю Святъславличю, буи туру Вьсеволоду, Владимиру Игоричу*

Методи

Основним методом пропонованого дослідження є спеціально розроблений автором метод комплексної лінгвістично поетичної реконструкції, що поєднує мовознавче відтворення мовних особливостей відповідного історичного періоду (для "Слова" кінця XII ст.) із відтворенням на основі суголось, ритмічних і римованих формул більш упорядкованого, вищою мірою організованого тексту.

Мета дослідження шляхом різних типів реконструкції отримати біль справний текст "Слова", ніж збережений донині.

Результати

Розглянемо деякі приклади лінгвістичної реконструкції тексту "Слова".

Реконструкція Михайла Максимовича

Дослідник здійснив кількасот (!) виправлень тексту ("Піснь о полку Ігореві, складена в кінці XII віку", Київ 1837), зокрема, відтворив *пълкъ пьрвый* (давньоукраїнські форми замість церковнослов'янських), м'якість шиплячих (*бѣжять ть* замість *тъ кличеть идуть* замість *кличетъ идутъ* реконструював утрачені в слабких позиціях єри та *ы* після задньоязикових, відновив назву *Чернѣговъ*. Оновлену версію реконструкції тексту дослідник запропонував у 1859 р. (збірник "Українець"), де, зокрема виправив *умомъ* на *орломъ* (на наш погляд, це все ще палеографічне виправлення: *орьломь оумомь*, де *ор* сприйнято як *оу*, а *ьл* як *м*). Закладену Максимовичем основу **фонетичної реконструкції** "Слова" **на давньоукраїнській мовній основі** продовжили наступні дослідники, змінюючи лише деталі

Реконструкція Олександра Потебні

О. Потебня зробив багато сотень (!) виправлень тексту ("Слово о полку Ігореві: текст і примітки", 1878; 2 ге вид. з доповненнями, 1914). Зокрема, він відновив єри в усіх позиціях, виправив церковнослов'янські форми (на зразок *бръзыя* на давньоукраїнські (*бързыя*), не чіпаючи повноголосних і неповно голосних форм, позначив м'якість голосних після шиплячих *начяти Святославличя бѣжять ищючи Сурожю обычяя* реконструював закінчення *ть* дієслів у 3 й особі однини *бяшеть* кінцеве *ь* замість *ъ* у формах на зразок *сѣрымь орьлъмь шеломъмь* відновив *с'вивая словеса* (замість *свивая славы*, яке зазвичай виправляють на *свивая, славию* **початковий зразок поетичної реконструкції**. Відзначив, що в українських піснях снопи не *стелять* як у "Слові", а *кладуть* (Потебня 1914, с. . Проблеми наголосів дослідник не торкався, хоча підкреслив, що українські народні форми

вказують на старовинний наголос *соло́вию* (Потебня, 1914, с. 19). Нарешті, акцентував звучання єрів (не відтворюючи, утім, на їхньому місці голосних повного творення): “Авторові або й переписувачеві, що жив не пізніше ст., кінцеве *ь* чулось як голосна, що становила склад...” (Потебня с.

Реконструкція Омеляна Партицького

У цій праці (“Слово о полку Ігоревім: Текст з перекладом”, Львів, 1884) запропоновано акцентовану реконструкцію й читання багатьох єрів як голосних повного творення (*Бо́яно орломе соколово Всеволодо одино свисто звѣрино Диво болован волоци долого*), серед яких варто виділити суголосся *Свят[о]славо злато слово*, хоча єрів у слабких позиціях усередині слова він у переважній більшості випадків не відновлює. З поміж наголосів відзначимо *Иго́рь Иго́ревѣ* (але *И́горя И́гореви Бо́яню Яро́славу Мст славу Тро́яню Всево́лода Всево́лоде свѣтло́є в ликаго ве́лите Поло́вци о́рли мо́сты мо́стити Стри́божи Да́ждебожа ви́на Всеволо́д* (так, без кінцевого єра, двічі), *ме́чи но́сады поле́тѣ Рости́слава*

Модель мови “Слова” О. Партицького така: “В Слові о полку Ігоревім подибуємо єще самогласні *р* і *л*, подибуємо самогласні *ъ* і *ь*, подибуємо форми коротші старославянські і форми повноголосні рускі, подибуємо сліди довгих і коротких самогласних, подибуємо вимерлі теперь форми, як , подибуємо двояку одміну приложників”.

Реконструкція Федора Корша

Дослідник лідер українознавства свого часу, автор віршів та наукових праць українською мовою про Україну, зокрема й фундаментального трактату про окремішність української мови (на основі якого він же змусив царський уряд у 1905 р. зняти заборону українського друкованого слова), очільник Шевченків ських ювілейних комітетів, друг С. Петлюри, знавець і дослід ник багатьох десятків мов. Ф. Корш усвідомлює, що в часи “Слова” кількість складів багатьох слів відрізнялася від сучасної за рахунок складової вимови *ъ ь и* як відповідника сучасному *й* відмінними могли бути й наголоси (“Слово о полку Ігоревім”,

Уважає він за необхідне видалити з тексту церковно слов'янські "домішки" й перекласти його давньоруською народ ною мовою, навіть чистішою за мову літописів зберігши лише одне місце, де вірш існує тільки в церковнослов'янській формі: *Съдрави кънязи и дружина*. Припущено, що "у віршовій мові, завжди консервативнішій, ніж прозова, давніх особливостей вимови дотримувалися довго після того, як зникли з ужитку, і ъ та ь при читанні або співання віршів набували сили складових голосних на тій самій підставі, на якій у французьких віршах уважають повними склади з Через те в реконструкції тексту "Слова" "ъ і ь повсюдно взяті до уваги при розміченні складів ритмічними знаками крім деяких випадків, де вони припадають перед голосними, якщо такій елізії не перешкоджає цезура". Становить цінність відновлений дослідником паралель ний член *пѣти почьнемъ* наприкінці тексту зразок **поетичної** реконструкції. Загалом же реконструкція Ф. Корша (з єрами в усіх позиціях та м'якими шиплячими) близька до реконструкції О. Потебні за винятком здійсненої Ф. Коршем заміни всіх (окрім відзначеної вище однієї) неповноголосних форм повно голосними. Однак здійснена дослідником реконструкція поетич ної ритміки та наголошення тексту невиправдано складна.

Реконструкція Володимира Перетца

Дослідницька модель ("Слово о полку Ігоревім пам'ятка феодальної України Руси XII віку", Київ палеографічна (зроблено спробу відтворити почерк рукопису зі здогадними скороченнями), до лінгвістичної реконструкції автор не вдається за винятком наголосів, серед яких: *по́ древу по́ земли Яро́славу М'сти́славу соло́вїю ко́мони на́ волю на́ землю* (але *на хвалу́ по́ суху на́ воду* Будучи дослідником християнських текстів, автор не зробив належних висновків із факту існування тисяч (!) різночитань, зокрема й істотних лексичних і синтаксичних, у біблійних текстах попри винятково ретельне копіювання їх як сакральних. Популярна у XX ст. модель "недоторканності" тексту "Слова" (на противагу "романтичним", фольклорно орієнтованим реконструкціям XIX ст.) загальмувала розвиток словознавства.

Пізніші спроби фонетичних реконструкцій “Слова” не дали словознавству нічого принципово нового.

Лексика

Лексичні заміни І переспівування усного тексту, і перепису вання тексту писемного призводять до численних лексичних замін, які руйнують первісні суголосся й ритміку. Механізм такої заміни видно з трансформації пісенного *засвіт (в)стали в похід* у гірше за змістом, але легше у вимові *засвистали в похід*

Заміна лексем синонімами добре відома в літописах. Навіть сакральні тексти, копіювання яких мало бути бездоганним, містять численні лексичні варіанти. Так, у списках Мстиславо вого євангелія 1 рр. засвідчені численні синоніми, зокрема актуальні для “Слова”: *брани рати вьсь градъ година часъ животъ жизнь ножь мечь родъ племя чадо сынъ языкъ страна видѣти узьрѣти въспѣти възгласити глаголати рещи повѣдати* та ін.

Однак реконструкція дозволяє здійснити зворотні заміни й повернути таким чином більшу звукову організованість тексту. Наприклад: *а всядемъ, братїє, на свои бръзыя комони, да позримъ поглядимъ синего Дону сѣдлай, брате, свои бръзыи комони, а мои ти готови подъковани луци у нихъ напряжени, тули у нихъ отворени отъврьжени* ця церковнослов’янська форма дає кращу риму, ніж давньо українська *отвьржени свѣтлый єси ты, Игóрю! Оба єсвѣ Святъславличя Ольгóвичя пути дорогы имь вѣдоми яругы имъ знаєми крычатъ тѣлѣгы полунощы, рци лебеди роспущени въсполошени птиць крилы прїодѣ, а звѣри пьси кровь полизаша тугою тъскою взыдоша по Руской земли Тіи бо бес щитовь съ засапожникы ножами кликомъ плъкы побѣждаютъ а въ сѣ'дло кощїєво невольни́чьє а веселїє пониче а злата и с ъ ребра ни мало того потрепати събрати*] (сталий вислів, пор. у плачі за героєм “Слова” князем Давидом Ростиславичем під 1197 р. *злата и сребра не сбираєть мечи цвѣлити скепати а себѣ славы искати Здрави князи и дружина, побарая за христьяны Здрави князи и бóяре, за христьяны побóрая*

Зважаючи на билинне називання Дніпра Дунаєм (*и протекла Дунай река ко городу ко Киеву*), з рядків *Дѣвици поютъ на Дунаи вьются голоси чрезъ море до Кїєва* реконструюємо монорим:

Дѣвы пѣють на Дънѣпрѣ
спѣвы ся вьють дьнесъ за море.
Въ Кыєвѣ стольнѣ городѣ
Игóрь ѣде(ть) Боричеву
къ Святѣ(и) Богородици…

Здійснивши дві лексичні заміни, отримуємо цікаву магічну формулу з римуванням початків середин та кінців рядка: *Уже снесеся хула на хвалу; уже тресну нужда на волю; уже връжеса дивь на землю сънесеся хула на хвалу; трѣснуся волость на волю; връжеся Велесъ на землю*

Заміна *жемчюжьну* на **бисе́рьну* дає рими з **Вьсеслава* (давно виправлене з *Вьсеволода*) та *веселиє*

Заміна *Тьмутороканя* на *половчьска въ полѣ града* дає панторим із кореневими наголосами:

И рькоша кънязю бóяре: Дьнесь умь полонило горе. Се ѥста сокóла брата, слетѣста съ стóла злата искати половчьска въ полѣ града, йспити шоломомь Сюурлия. Уже соколóма крила съло́мили половчьскы стрѣли

Розглянуті вище заміни були **синонімічними**, однак можливі й інші лексичні заміни, наприклад: *чрѣпахуть ми синеє вино, съ трудомъ пахощями* за посередництва **трутомъ* «отру тою»?] *смѣшено*

Відновлення втрачених лексем Усна та писемна деформа ція тексту могла призводити до втрати лексем, які у сприят ливих випадках піддаються відновленню, наприклад:

*они же сами *пояху княземъ славу рокотаху*
скачють, акы сѣрыи влъци в полѣ чистѣ ищучи себе чти чьсти тільки розкриття графічного скорочення];
Дремлетъ въ полѣ чистѣ Ольгово хороброє гнѣздо
трещать копїя харалужныя далече въ полѣ незнаємъ чюжѣ

Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе Бориса же Вячьславличя на судъ веде вячя слава

Се ли с ъ твористе дьньсь мосй с ъ ребреней сѣдинѣ?

Уже бо выскочисте изъ дѣдней славѣ чьсти

Того стараго Владиміра грозьна не льзѣ бѣ приѓво́здити

Възлелѣй, господине, мою ладу къ мнѣ дьньсь

Привертає увагу фраза, уміщена після розгадки сну Святослава боярами: *А мы уже дружина жадни веселія*. Вона не має змістового зв'язку з попередньою розгадкою бояр, не тотожних дружині, а далі йде "золоте слово" Святослава. Ця репліка розділяє текст поеми навпіл і може виступати коментарем сценариста (**сценарною ремаркою поділом театральних дій**), вказівкою на перерву у виконанні, "антракт". Наша реконструкція: **А мы, велия дружина, жадьни веселия, ви́на*. Це явна паралель із реплікою Володимира Великого при виборі віри *Руси есть веселиє питиє, не можемь безъ того быти*, наша реконструкція: *Руси ѥсть веселью пити, не можемь безъ того быти*

Фонетика

***Близькість* ц *і* ч**. Пропагована російськими мовознавцями думка про змішування цих звуків у "Слові" (*наниче* замість *нанице* як *вѣчи лучи* замість *вѣци луци*) як "північну" (псковсько новгородську) рису пам'ятки суперечить фактам. У Повісті временних літ "викликає подив поплутання *ч* і *ц* *старечь ѡтрочи єдиновластечь палчем* і под.)" (Русанівський 2001, с. 33). Пор. в Іпатіївському (південному!) літописі *мѣсмцьноє мѣсмцьноє* р. *единовластечь* р., Лаврент. *самовластець Игорево селче ци ци всѣ си суть совокупили ци вси поѣдуть* У Галицько Волинському літописі *въ Немечкихъ странахъ птичамъ*

Змішування цих шиплячих важливе, зокрема для реконструкції читання такого місця:

на стѣнѣ (вежѣ) слово рькжчи
*Свѣтьло и тресвѣтьло **Слъньче***
Вьсемъ тепьло и красьно сжще

Чему, господине, пу́щя
***горя**чюю свою лу́чю*
*на Инг**оря** вонъ лучьши*
Въ безводьи нѣ въ пу́стыни
спрягою имъ лукы съпрѧже,
тугою имъ тулы сътѧже?

Церковнослов'янське щ **/шт/**. Прийняття у "Слові" церковно слов'янської та болгарської вимови *щ* як *шт* дає точніші суголосся, зокрема до імені Яня Вишатича. Найважливіше, що така вимова пояснює заміну *Вышятичь* на *вѣщии* через здогадну проміжну форму **вѣштичь*, пор. серб. *вештица*, хорв., босн., чорногор.

М які шиплячі. Першодрук і Катеринінська копія "Слова" зберегли написання м'яких шиплячих, причому одне джерело водних місцях, інше в інших. М'які шиплячі послідовно реконструйовують уже М. Максимович і О. Потебня.

Вимова ятя. Хорватія, Боснія та Герцеговина, Чорногорія, значно більш гірські та лісисті за Сербію, репрезентують *іскавські* говірки з праслов'янською вимовою *ятя* як дифтонга /ie/ так само праслов'янська вимова *ятя* в лісистому Поліссі та в гірській і лісистій Словаччині.

Дифтонгічну вимову *іе* засвідчують приклади вживання, зокрема в Архангельському євангелії 1092 р. *ює* замість "ятя" у чому вбачають близькість їх вимови [Жовтобрюх, Русанівський, Скляренко 1979, с. 247, приклади, літ.]. Вишукане суголосся *ѣ* *ює* [іе] маємо й у "Слові":

Чернѣгова стольна града
и отьнюго сто́ла зла́та

У північноукраїнських говірках колишній "ять" вимовляють як дифтонг *іе* під наголосом і як *е* в ненаголошених складах [Шевельов, 2002, с. 43]. Однак, на думку Л. Махновця, "неправомочними є рекомендації читати *ѣ* дифтонгом на манір чернігівських говірок *іє*, тим більше, що читання *ѣ* як *і* задокументоване

в самому Слові , де маємо дивицею й дѣвицею <... >" [Махновець, 1989, с. 223]. Дифтоногічне звучання "ятя" потверджує т. зв. новий ять , яким ув українських текстах передавали питоме *е* на шляху його переходу в *і* в закритих складах. Засвідченість нового ятя в українських текстах з XII ст. *камѣнь рѣчь* Добрилове єв., *знамѣнье* Луцьке єв.) може додатково висвітлити суголосся "Слова".

Вимову *ѣ*, близьку до *и* засвідчують численні рими "Слова": *чистѣ гнѣздо Стрибожи стрѣлками съвычая сѣчи Каялы Сюурлия повелѣ Свѧтѣи Софии Кыеву посѣяна полияна Каялѣ покрыли вѣтриле насильно стрѣлкы крильцю розумѣти быти брезѣ кънѧзи*

Вимова редукованих. У деяких випадках отримуємо вірш у тому випадку, коли допускаємо повну вимову редукованих голосних, як от: *ни мыслїю с ъ мыслити, ни думою с ъ думати, ни очима съглядати Игорь с ъ питъ, Игорь б[ъ]дитъ, Игорь мыслїю поля мѣритъ Игорь рече: "О Дон ь че!..."*. Рими "Слова" *Дона сторонъ въ пятъкъ полкы Святъславъ злато слово* дозволяють припустити складотворчу вимову *ъ* принаймні в окремих випадках. Особливо спокусливе римоване прочитання *Святославо злато слово*. Однак **спроба прочитання всіх зредукованих "Слова" як голосних повного творення *о е* призводить до повного руйнування ритміки тексту** Сказане стосується й обережнішої спроби О. Партицького повнозвучного читання тільки кінцевих редукованих. Незалежно від стану редукованих у тогочасній **розмовній** мові, можна припускати **архаїзм поетичної вимови** Однак вірогідна наявність у тексті різночасових шарів (насамперед цитат із пісень Бояна, який творив на сто років раніше за автора "Слова") змушує допустити можливість **різної вимови редукованих (як і носових) у різних місцях тексту**

Релікти праслов'янської вимови редукованих Загально відомо, що давньоукраїнські зредуковані голосні *ъ ь* сягають давніших *й ĭ у* короткого й *і* короткого). Рефлексами такої

природи цих голосних може бути скорочення (властиве давньоукраїнські мові на противагу церковнослов'янській) *і* до *ь* *знаменіє* *знаменьє*) й узагалі використання в ролі знака м'якшення колишнього єря *ь* коли м'якість приголосних від дзеркалює, як свідчить експериментальна фонетика, артику ляцію *і*. Відома й узаємозаміна в новгородських грамотах редукованих із їхніми праслов'янськими прототипами, що засвідчує збереженість такої вимови до часів Київської Русі. Ба більше, "Повість врем'яних літ" під р. засвідчує варіатив ність *Мьстишинъ* *Мистишинъ* Д. Чижевський [Чижевський 1956, с. 64] пропонує читати редуковані як подібні до *і* й *у* в старослов'янській "Абетковій молитві". Фінно угорські мови точно передають давньоруські редуковані голосні: естонське , фінське від давньоруського *лъжька*. Костянтин Багрянородний у середині X ст. передає в назвах Дніпрових порогів *ъ* через *у*, але *ь* через *е*

Розглянемо двовірш *великому Хръсови* *влъком путь прерыскаше*, відзначивши тут церковнослов'янські форми *Хръсови* та *влъкомъ*. Замінивши останню на давнішу, теж церковнослов'янську, форму *влькомъ* (а також *путь* на *ходъ* отримуємо римування *великому Хръсови* *вльком ходъ прерыскаше*, де церковнослов'янські фонетичні форми *Хръсови* *вльком* *прерыскаше* сполучено з **праслов'янською вимовою зредукованих** Форма Повісті врем'яних літ під 980 р. *Хоръса* дозволяє реконструювати ідеальний вірш *великому* ***Хоръ***^{ы}***сови*** *вль*^{и}*комъ*^{у} ***ходъ*** *пере**рыс**каше* або у праслов'янській транскрипції *й* *ĭ* *й* *й* *ū* . Очевидно, ця формула віддзеркалює церковнослов'янську мову з властивою магічній поезії архаїчною, ще праслов'янською, вимовою зредукованих.

Реконструйовані рими засвідчують вимову *ь*, близьку до *і*, й у багатьох інших місцях *скачють, акы сѣрыи влъци в полѣ чистѣ ищучи себе чти чьсти Дремлетъ въ полѣ чистѣ Ольгово хороброє гнѣздо Се ли с ъ твористе дьньсь моєй с ъ ребреней сѣдинѣ? Уже бо выскочисте изъ дѣдней славѣ чьсти обѣсися синѣ мъ ь глѣ скочи*

влъкомъ до Немиги Възлелѣй, господине, мою ладу къ мнѣ дьньсь Къ°за бѣжить сѣрымь влькъмь къ Дону къ Великому
Інтерпретуємо ці випадки як **поетичні звукові архаїзми**

Повноголос і неповноголос. Від часів М. Максимовича повноголос узвичаєно вважати головною відмінністю давньо української мови від західно та південнослов'янських, а також праслов'янської. Функціонування повноголосу там де збереже ний текст дає неповноголос, засвідчує рима: **Поморию и Волозѣ* замість *Вълзѣ Посулию и Сурозю *и отъ моря, и отъ Дона, и отъ вьсѣхъ сторонъ* [замість *странъ*

Повноголосною є пісня про Всеволода (звуки якої гармоні зовані з його іменем)

**Яръ туре Вьсеволоде!*
Стоиши на борони,
прыщеши на ворози
стрѣлами колеными,
гремлеши о шоломы
мечи харалѫжными.
Камо, туре, поскочѧше
шоломомь посвѣчивая,
тамо лежать посѣчени
головы половьчскы…

Поряд із тим є підтверджені ритмікою та римою вірша приклади, що натякають на нескладовий характер редукованих голосних там, де вони мали би вокалізуватися до голосних пов ного творення, і навіть ознаки **складотворчої вимови плавних**

**Велесъ кличе врьху древесе*
**Чьрленъ стѧгъ, бѣла хоръговь,*
чьрлена челка сьребрьно стрѫжьыє
Свѧтъславличу, храбру мѫжу!
утрѫ кънѧзю кръвавы ѧзвы
(пре)търгоста бо бърза комоня

Водночас серед наведених прикладів видно, що в сусідніх рядках (!) і навіть у тому самому слові (!!) редукований *ь* промовляли то як голосний повного творення *Чьрленъ стѧгъ,*

бѣла хоржговь), то як нескладотворчий зредукований (*<u>*чьрлена*</u> *челка, <u>сьребрьно</u> стржжьыс*). Така варіативність свідчить про **позиційну зумовленість вимови**

Добре відомо, що приголосні несуть основне змістове наван таження, тоді як голосні виконують більшою мірою вимовну роль. Тому можна говорити про **музичну роль як повної вимови редукованих голосних, так і повноголосних звуко сполучень** Однак **спроба послідовного прочитання всього тексту Слова як повноголосного** (зокрема, Ф. Корша) **призводить до втрати ритміки та рим так само, як і послі довна спроба неповноголосного церковнослов'янського прочитання** (Р. Абіхт). Це означає, що у "Слові" вибір між повноголосною (ширше давньоукраїнською) і неповноголос ною (ширше церковнослов'янською) формою зумовлений не мовною особистістю автора, а **поетичною технікою** конкретних місць тексту.

Серед неповноголосних форм припускаємо **гіперкоректні церковнослов'янізми**, як от **сламъ* "шолом" та **сламя шеломя* "пагорб". Саме названі форми найбільше суголосні сусіднім словам. Так, вислову "Слова" *за шеломенемъ* відпо відає вислів "Задонщини" *за Соломономъ*, що слушно інтерпре тують як наявність у тексті "Слова", використаному "Задонщи ною", форми *за соломенемъ*. Однак саме неповноголосний варіант цієї останньої форми дає суголосся рефрену: **О славьна земля Руси, уже за сламенемъ юси*

Українське ръ* = ри** "Слово" засвідчує непоодинокі приклади українсько білоруської вимови *ръ* як *ри* (у тогочасній графіці р*ы* Окрім розглянутого вище фрагменту *<u>великому</u>* ***Хоръ^{ы}сови *<u>вль^{и}комъ^{у}</u>* ***ходъ*** *пере**рыс**каше*, це також *пътицѣ **крылы** приодѣша, звѣриѥ а пьси **кръ^{ы}вь** полизаша **кръ^{ы}вавы** зори въ^{о}стаѫть... хотѧть при**крыти** дъва слъньца... Быти **гръ^{ы}му** великому*

Наголос. Історична акцентологія належить до найскладніших галузей мовознавства. Природно, що в поетичному тексті наголос

може виступати ключовим чинником реконструкції суголось, зокрема рим. Варто визнати, що звичне поетичне читання "Слова" обтяжене стереотипними, але **помилковими** наголошуваннями.

Найважливішими для поетики Слова" є такі "несподівані" акценти, як *Игóрь полóвци* та *бóяре*. Перший можна чітко реконструювати з літописів. Так, повідомлення про загибель Ігоря Старого під 945 р. (наша реконструкція за Новгородським І м літописом молодшого зводу):

**и не послуша ихъ Игóрь,*
и (исъ)шєдшє изъ гóрода
Ис Кóростѣнѧ Древлѧне,
и оубиша Игóрѧ
и дружину ѥгó
бѣ бо ихъ немного.
и погрєбєнъ бысть Игóрь
и єсть могыла ѥгó
оу Коростиня гóрода
въ Деревѣхъ и до сегó дьни

Майже через 250 років ув описі походу Ігоря на половців під р той самий наголос (наша реконструкція за Єрмолаїв ським списком Іпатіївського літопису):

**Въ тотъ же гóдъ*
Свѧтъславичь Игóрь,
внукъ Ольгóвъ,
поеха з Новагóрода

Наголос другого слова *полóвци* видно з етимології (від *полóвий*) та з "Енеїди" І. Котляревського:

Як Муромець Ілля гуляє,
як б'є половців, проганяє,
як Переяслів боронив

Нарешті, третій наголос *бóяре* очевидний із літопису (Іпатіїв ський літопис без реконструкції наш тільки поділ на рядки):

Се слышавъ царь
посла и к Игóреви
лутьшиии бóяры
моля и глагóля

Наголос *бóяре бóяры* зустрічаємо й у билинах.

У “Слові про похід Ігорів” правильне наголошування цього слова дозволяє пов’язати початковим, серединним і кінцевим римуванням рядки сусідніх фрагментів (пісень) останній рядок попереднього і перший наступного: *и несошася къ синему морю. И ркоша бояре князю…* (збережений фрагмент) *несошяся къ синю морю. И рькоша кънязю бóяре…* (наша реконструкція). Топонім *Бóярка* на Київщині зберіг давньо український наголос.

Є й інший випадок, коли уточнення наголосу дозволяє суголоссями пов’язати пісні: *...удалыми сыны Глѣбовы. Ты буй Рюриче и Давыде!* (реконструкція) **Глѣбовúчи удáлыми. Буй Рюрúче и Дáвыде!* Підкреслимо, що зазначені наголоси дозволяють відновити вишукане римування початкових і прикінцевих лексем, чого не дає інше наголошування. Порівняймо пізніше українське *вдáлий*; саме посередництвом форми *удáлый* можна пояснити заміну епітета відомого князя Мстиславъ Мстиславичь *Удáтный* («той, кому таланить») русифікованим *Удалóй*

Звернімо також увагу на засвідчений реконструйованими римами наголос *кóмони сѣдлай, брате, свои бръзыи кóмони, а мои ти готови подькóвани въсяде Игóрь на бръзъ кóмонь, пряде съ него босымъ влькóмъ онъ*

Рядки *галици стады бѣжать къ Дону великому* можна пов’язати римуванням тільки за умови такого наголошення: **то стадомь бѣжать галúци къ Дону рѣцѣ велицѣ*. Римування рядків *Великъ кънѧже Всевóлоде* (такий наголос імені вже в О. Партицького)... *Ты бо можеши Вóлогу* можливо лише за зазначеного наголошення.

Загалом потенційні рими “Слова” (як і усного епосу, зафіксованого літописами засіб реконструкції наголосів. Наприклад, суголосність усіх голосних *словесы повѣстїй* може вказувати й на такий наголос, що поряд із асонансами утворює риму (найвірогідніше, *словéсы* на основі *словéсний* і кореневий наголос *по вѣ'ст їй*). Те саме стосується *на гóры Игóреви Ольгóву свѣт[ь]лóє тьмою воя комóни Дону прилóжити* (кореневий наголос) *шелóмомь съ моря Игóревы Игóря по вся утрá съ утрá уши заклáдаше*

(кореневий наголос), *о́т ь ця* (кореневий наголос) *иноходьцы къ морю Иго́рева въспла́каша ладъ двора́ храбрая хоробра́ падеся па́де*] (кореневий наголос) *градъ высть'дъ* (кореневий наголос) *сть'дла* (кореневий наголос) *съ вечера р че* (кореневий наголос), *Святосла́въ поволоко́ста погрузи́ста буи́ство Каялъ' покрыли́* (поетичне перенесення наголосу), *Святъ о́ славъ о́ злато́ слово съмѣшено́, рече сыно́в ь чя*. Тільки у разі відтягування наголосу на прийменники проклітики відчутна рима *на́ хвалу на́ волю на́ землю*

Реконструйовані ритміка та рима багаторазово свідчать на користь **кореневого** наголосу: **Дремлеть въ о́ полъ чистъ Ольгово́ хоробро гнъ'здо* (рима засвідчує близькість вимови ятя до *і Се вѣтъри, вънуци Стри́божи вѣѭть съ моря стрѣ'лками на съмѣли плъкы Иго́ря Ту Игорь кънязь высть'дъ изъ своєго злата сть'дла а въ сть'дло кощїево невольни́чьє а веселїє пони́че *А мы, велия дружина, жадьни веселия, ви́на а Владиміръ с утра́ уши въ Черниговъ закла́дааше ѣти своєго о́тьця межь ѫгорьскыми йноходьцы стара Владиміра грозьна не льзъ бѣ пригво́здити *Вы сво́ими крамолами навóдите бо половци* (рима вимагає нетипового наголосу *по́ловьци*, хоча можливе й *во́рогы *И Кобякъ зълъ сѧ па́де въ Кыевѣ стольнѣ градъ* Несподіваний кореневий наголос міг мати місце й у таких рядках (із готовим восьмискладником!):

Коль соко́лъ въ мы'техъ бы'ває,
высоко́ ль пъы'тиць възби́ває?
Не дасть гнѣзда въ оби́ду.

Зъло кънѧже непособи́є (останній наголос, найменш вірогідний, може наслідувати грецьку традицію наголошення). Тут за незначної фонетичної та граматичної реконструкції отримуємо суголосні рядки (римовано початкові, серединні та кінцеві лексеми). Однак можливий й інший варіант наголошення: *Коль со́колъ въ мытехъ быває, высо́ко ль пътиць възбиває?*

Інше місце "Слова" **Се юста соко́ла брата, слетѣста съ сто́ла злата* (наша реконструкція) разом із приказкою *голъ как соко́лъ* дозволяє відтворити саме такий наголос, а не поетичне перенесення наголосу *полони́ла соколá стол*

Установлення кореневого наголосу *стра́даше* дозволяє несподівано ідентифікувати рими з **гораздьну* та **праздьну*

Наведемо приклади **відтягування наголосу назад у межах складних слів та сталих (формульних) сполучень** *Дремлетъ въ' полѣ чистѣ Ольгово́ хоробро гнѣ'здо Тогда великіи́ грозьнъ Свят о́ славъ изъронии златó слово На тоцѣ живо́тъ кладутъ стелють вѣють душу о́тъ тѣлесе Ты лелѣялъ юси на́ себѣ Святославли носады на́сады*, явна описка]; *на землю Рускую Русьстию къ отьню злату́ столу* Таке наголошення свідчить про **незначну поетичну вагу звуків після останнього наголошеного складу в кінцевих римах** (як і в усному епосі, зафіксованому літописами: римування *Игóрь ігó́ го́рода до сего́ дьни*

Підкреслимо, що реконструкція давньоукраїнської поезії, зафіксованої літописами та "Словом", дозволяє іноді поточнити давнє наголошування. Отже, значення акцентології для відтворення вірша літописів і "Слова", як і зворотне значення цих поетичних текстів для акцентології величезне Водночас поетичний текст може допускати відхилення наголосу від звичайного як, наприклад, у латинськомовній поезії, однак при відтворенні фоностилістики "Слова" реконструкціями "поетичного наголосу" не варто надуживати. Прикладом деформованого потребами ритміки та рими наголосу може бути, наприклад, *Вы бо своими крамолами начясте наводити поганыя*, реконструйоване нами у формі **Ве́лими коромолы вьси наве́листе бо половьцы*: тут рима *коромолы вьси половьцы* послаблює наголос *поло́вьцы*, бо суголосся побудоване на ненаголошених (донаголошеному і післянаголошеному) складах. Інший можливий приклад *И Двина боло́томъ течетъ [*тече] онымъ грознымъ поло́чаномъ подъ[о] кликомъ поганыхъ [поло́вьчьскымъ* (у поетичному рядку *те́че* перетворено на енклітик!).

Граматика (словотвір, морфологія, синтаксис)

Відновлення граматичних форм У фрагменті *избивая гуси и лебеди завтроку, и обѣду, и ужинъ* заміна граматичної форми *избивая* на **бия* дозволяє отримати римовані рядки: **бия гуси и*

лебеди завтроку, и обѣду. Якщо ж замість *завтроку* допустити *заутроку* та здійснити лексичну заміну *лебеди* на **утъкы* отримуємо рядки з вишуканим внутрішнім римуванням: **бия утъкы и лебеди заутроку, и обѣду*

Рядок *Игореви князю Богъ путь кажетъ* може бути рекон струйований у формі *Игорь кънязю Богъ путь каже* (доцільне й відновлення **Хоръсъ* замість *Богъ* та **ходъ* замість *путь*

У рядках *изъ храбра тѣла чресъ злато ожереліє* слід відновити архаїчнішу морфологічну форму *тѣлесе* а також прибрати невиправдане оглушення *чресъ* перед дзвінким *злато* та відновити давньоукраїнські форми замість старослов'ян ських *изъ хоробра тѣлесе чрезъ золото ожерельє*. Отри муємо й риму з дальшими рядками *Унылы голоси, пониче веселіє*

У формулі *птиць крилы пріодѣ, а звѣри пьси кровь полизаша* гармонізувавши дієслівні форми, отримуємо: *пътици крылы пріодѣшя, а пьси кровь полизашя*

Коротка форма прикметників. Давно відомо, що у "Слові" коротких (нечленних) форм прикметників непорівнянно більше, ніж у базованій на ньому "Задонщині". Заміна в тексті "Слова" членних прикметників на нечленні дає значно досконаліші рит мічні форми. Принциповою є **реконструкція по всьому тексту архаїчної короткої форми прикметників і їхнє відмінювання як іменників**. Тому форма з Галицько Волинського літопису (з уривку, який уважаємо за фрагмент "Слова *пилъ золотомъ шоломомъ Донъ* не помилка і не викривлення тексту з метою досягнення максимального суголосся (асонансу на *о* а законо мірна архаїчна форма родового відмінка *золотомъ* від *золотъ*

Рідкісний виняток коли повна форма прикметника бере участь у вишуканій римі (дифтонг римований із дифтонгом: *ѣ* *ꙗ* [іе] у складі римованих початків, середин і кінців рядків):

Чьрнѣгова стольна града
и отьнѣго сто́ла злата

Отже, коротка форма прикметників риса архаїчна й питомо українська: у сучасній мові для прикметників жіночого й середнього роду однини та множини це панівна форма

Послідовна реконструкція в тексті "Слова" тільки коротких форм прикметника запропонована нами.

Поряд із архаїзмами варто звертати увагу й на тогочасні зміни. Так, у перфекті з XI ст. зникає допоміжне дієслово починаючи з ї ос. одн. і мн.: *мѣрилъ* (Тьмутороканський камінь 1068 р.), *далъ* (Мстиславова грамота 1130 р.), що важливо для "Слова", де реконструкція ритміки потребує в одних випадках збереження допоміжної форми дієслова *быти* а в інших його опущення.

Зміна порядку слів У деяких випадках римований текст можна відновити заміною порядку окремих слів, як от: *Ту ся брата разлучиста на брезѣ быстрой Каялы Ту ся брата кънязя разълучиста на брезѣ Каялы быстры Ту Игорь князь высѣдѣ изъ сѣдла злата Ту Игорь кънязь высѣ'дѣ изъ своєго злата сѣ'дла*

Доповнення до "Слова" за "Задонщиною" Пропонуємо найважливіші доповнення до збереженого тексту "Слова", реконструйовані з тексту "Задонщини

**То было не сѣры волци но погании полóвьци,*
хотѧть пройти воюѭчи, възѧти вьсю землю Русьскую
**Пасти трупу (тѣлу) человѣчьску на полѣ на Половьчьсцѣ.*
**не стукъ стучить, ни громъ гремить*
**с коленыхъ стрѣлъ въ°споены.*
**у святѣи у Софии въ° колоколы вѣчьныѣ.*
**а таково слово рькучи: "О Дънѣпре Словутичю!..*
**То не тури побѣжени храбри русьсци посѣчени.*
**А чи диво ся, дѣти, стару помолодити, молоду честь добывати, удалу плечь попытати*
**Выѣдемъ въ° чисто поле и посмотримъ своихъ полковъ*
**съступишась русьскы удальци с погаными половьцы*

Виправлення "Слова" за "Задонщиною" Пропонуємо також реконструктивні виправлення окремих місць "Слова" на підставі їхнього порівняння з "Задонщиною":

**стязи рекуть: врази идуть* (С: *глаголють*; З: *ревуть*

почяти намь тои пѣсни по былинáмь сей годины (С: *Не лѣпо ли ны бяшетъ, братіе*; З: *Лу<т>чи бо намъ, брат<и>е*

свистом поля прегрaдиша, а русьстии ***хᵇра****бри щиты* ***чер****леными* (С: *кликомъ*; З: *свистомь поля перегороди*

смагу носѧ въ пламянѣ розѣ С *смагу людемъ мычѧчи въ пламянѣ розѣ*; З: *носяще*

подъ**клониша*** *свои плечи подъ* ***харалѧжьны*** *мечи* (С: *поклониша*; З: *подъклониша*

У “Задонщині” *Хинела* відповідає *Хинова* “Слова”. Заміна у “Слові” *Хинова* на *Хинела* дає невідомі раніше суголосся: а) *Трѣсну земля, мьногы ѧзыци Хынела, Литъва, Ятвѧзи, Деремела и половьци*; б) *подаста Хы****нелѣ*** *На рѣцѣ на Сюу****рли****(ѣ) обᵇлаци свѣтъ пок****рыли*** *по Русьсцѣи по* ***земли*** *половьци сѧ простьᵉ****рли***

Яскравий приклад більшої справності тесту “Слова”, яким користувався автор “Задонщини”, порівняно з відомим нині текстом “Слова” є логічне переміщення фрагменту “Слова”, запропоноване Омеляном Партицьким. Ідеться про слова на початку тексту від *Тогда Игорь възрѣ* до *испити шеломомь Дону* переставлені на місце після слів *ищучи себе чти, а князю славѣ*. Таке переміщення, як установили дальші дослідження, дозволило розв’язати багато питань: тепер у тексті залишивсь один опис затемнення Сонця, а не два на відстані один від одного; опис затемнення в тексті отримав саме те місце, яке відповідає описаним у літописі історичним подіям під час походу, а не перед ним (похід розпочався 23 квітня, затемнення трапилося 1 травня); краї тексту після вилучення цього фрагменту сполучилися (*храбрыя плъкы сиа плъкы*); саме таку версію наслідує “Задонщина”.

Поетика

Рими Багато місць “Слова” містять рими, видимі «неозброєним оком» (без реконструкції), як от *словесы повѣстий Ярославу Мьстиславу* (тут і далі відновлюємо етимологічні єри), *приломити приложити ведетъ пасетъ потопъташа помьчаша хорюговь стружїє влъкомъ* (архаїчніше *влькомъ*

великому солнца млъніи тутьнетъ мутьно давный Ярославъ та багато інших. Очевидно, **прозовий текст не може містити такої кількості суголось**. У окремих випадках наявні цілі ланцюжки римованих слів, наприклад: *по вся утра уши закладаше Вячеславлича слава*

У багатьох інших випадках рими можуть легко відновлю ватися синонімічними замінами:

*посвѣчивая поганыи *посѣчени*

*харалужныя незнаемъ *чужемъ*

*велить послушати *чути земли незнаемъ *чужей*

*звенить *гремить зорями*

*сьребра потрепати *събрати*) (тут *потрепати* проблема тичне [пор.: Гординський, 2004, с. 36]; у билині *собрал злата, серебра*

*съ засапожникы *съ ножами побѣждають *побѣжають*

*братие *дѣти помолодити*

*путь ворота *ходъ*

*Игóрю свѣтъ *зóрю*

*полочаномъ поганыхъ *половьчьскымъ*

*крамолами поганыи *половьцы*

*кладуть *стелють отъ тѣла *отъ тѣлеси*

*на Дунаи *за Дунаємъ незнаємъ*

Русьскую Русьстию златý столу

*къ тростию на воду *къ устию*

Зважаючи на літописне (Іпатіївський список під 1185 р. саме в описі походу Ігоря на половців) *стояхуть на оной сторонѣ рѣкы Сюурлия*, реконструюємо

Комони ржѫть за Сюурлиемъ (замість *за Сулою*

звони звонѧть въ Кыевѣ

Пор. інше місце з назвою тієї самої річки:

**Съ того же Сюурлия*

Святополкъ полелѣя (замість *Каялы*: ототожнення Каяли і Сююрлія припускали не раз).

Наявне й **римування всередині рядка ("внутрішня рима")** Сусідні фрагменти *Земля тутнетъ, рѣкы мутно текуть* і *стязи глаголютъ: половци идуть* шляхом незначної граматичної

реконструкції та однієї лексичної заміни можуть бути перетворені на рядки з вишуканою внутрішньою римою: **Земля тутьне, рѣкы мутьны* і **стязи рекуть: врази идуть*

Нерідко **рими пов'язують пісні** останній рядок попередньої з першим рядком наступної: *чресъ поля на горы. Пѣти было пѣснь Игóреви, того вънуку Ольгóву по бѣлѣ дѣвѣ отъ двора. Тїи бо д ъ ва храбрая хоробра буєго Святъ о славлича я Уже бо Сула не течетъ тече*]. Рядки *а любо испити шеломомь Дону. О Бояне, соловїю стараго времени!* піддаються такій реконструкції: *а пити Дону шоломомь. О пѣти, гѫдьче, соловью!*

Більш вишуканим за звичайне кінцеве римування є поєднання кінцевої рими з початковою:

Въ коромолахъ кънѧжихъ вѣци
Скоротишясь въ чоловѣцѣхъ

В окремих випадках початкове й кінцеве римування ускладнене елементами внутрішньої рими:

но уже, кънѧже Игóрю,
удрьже солоньцю зóрю.

Іноді початкове і кінцеве римування поєднане з нетиповою для "Слова" ("частою", призначеною для швидшого виконання) ритмікою:

На рѣцѣ' на Каялѣ'
облацѝ свѣтъ покрылѝ
по Русьсцѣ'(и) по землѝ
половьцѝ ся простьрлѝ,
акы вльцѝ въ (чистѣ) полѝ.

На основі рядків першодруку "Слова" 1800 р. (*Съ заранія въ пятькъ потопташа поганыя плъкы половецкыя, и рассушясь стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвкы половецкыя* пропонуємо реконструкцію, що містить **початкове, серединне та кінцеве римування**

Рано въ пятъкъ потопъташа
вражьи плъкы половецькы
рассушясь стрѣлъкы помъчаша
красьны дѣвъкы половецькы

Інші можливі приклади трьох рим на рядок:

Только дѧтьло́ве текътъмъ пѫть
къ Донови тихому кажѫть,
соло́вьи весело поѭть,
соло́ньця свѣтъ повѣдають.

Спокусливим та перспективним видається відтворення в різних місцях (піснях) «Слова» **монориму**, наприклад:

тои же звонъ слыша давьнъ
великыи кнѧзь Ярославъ,
а Владимиръ сынъ Вьсевлажь
съ вечера и съ утра́ уши
въ Чьрниговѣ закла́даше.
Бориса же Вѧчьславлича,
хоробра кнѧзя и мла́да,
на боронь привлече слава,
на коньну зелену тра́ву
за ѧзву Ольгову постъла

Поетичні формули Тут формулами називаємо сталі вислови об'єднані як змістом, так і звуковими явищами (наприклад, несуголосній формулі *вълкомъ рыскати* могла передувати суголосна формула **рысию рыскати*). Такі формули відомі і у фольклорі, і в писемних текстах Київської Русі (літописах, воїнських повістях тощо). Розглянемо приклад: *растѣкашется мыслію по древу, сѣрымъ вълкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакы*

Численними дослідниками давно відзначено вірогідність опису тут трійки тварин, що репрезентують верх (небо), низ (землю) і медіатор між ними (дерево), цим мотивують заміну *мыслію* на *мысію* «білкою» (або, менш вірогідно, *мышію*). Така заміна реконструкція підтверджена образами давньоскандинавської міфології, де на світовому дереві білка бігає між верхів кою, де сидить орел, і корінням, де ховається змій. Троїстість тваринних образів уповноважує відтворити і троїстість формульного опису трьох середовищ із суголоссям: *по древу*

по древеси по земли въ тьмнѣ лѣсѣ подъ обълакы подъ небеса]. Реконструйовуємо поетичну формулу:

тѣче мыслью по древесе,
сѣрымъ вълкомъ въ тьмнѣ лѣсѣ,
сизымъ орьломъ подъ небеса

Цю саму формулу, але ще більшою мірою зруйновану, зустрічаємо в тексті далі: *скача, славїю, по мыслену древу, летая умомь подъ облакы*. Очевидно, тут *умомь оумомь* палеографічна похибка від **орьломь*

Є й третє місце "Слова", де можна припускати сліди такої формули: *птичь убуди, свистъ звѣринъ въ ста и зби, дивъ кличеть връху древа*. Реконструюємо тричастинну формулу, суголосну наступним рядкам

**кличь пътичь убуди въ небесе,*
свистъ звѣри въ стаи зби въ лѣсѣ,
Велесъ кличе врьху древесе,
Вели чюти земли чюже,
Поморию и Волозѣ

Нарешті, четверте місце з можливими слідами тієї самої формули: *Игорь къ Дону вои ведетъ! Уже бо бѣды єго пасетъ птиць подобію; влъци грозу въсрожатъ по яругамъ; орли клектомъ на кости звѣри зовутъ; лисици брешуть на чръленыя щиты*. Реконструкція перших двох рядків не становить труднощів:

Къ Дону Игóрь полкы веде
Горе єго потьскы пасе

Потенційні формули дальшого тексту: *вълци воють грозу въсрожать орли кречьти клекчуть лиси (пьси) брешуть звѣри зовутъ кличуть*), тоді як *на кости* та *на чръленыя щиты* залишаються поза формулами. *Подобію* виправляють не тільки на *по дубію* а й на *подъ оболокы акы пътицѣ подъ облаци* останнє могло замінити *подъ небеса въ небесе*). Тоді *по яругам* відповідник *въ лѣсѣ вълци войьмь грóзу въсрожать въ лѣсѣ кречьти клектъмъ на кость звѣри зъвутъ пьси на чрълены щиты брешуть*??). Паралель в українському фольклорі *На Купалу огонь крешуть нехай відьми на пень брешуть*

І саме після цієї формули слід розташувати цитату зі “Слова”, відсутню у відомому тексті, але збережену “Задонщиною”:

То ти было не сѣри влъци
но поганиѣ половьци
Хотять пройти воююче,
възяти вьсю землю Руськую!

Боянова “приспівка” *Ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду* явно зіпсована, про що свідчить лексичний повтор. Можна за пропонувати принаймні два напрями реконструкції: а) спираю чись на протиставлення *хытръ* кмітливий» *простъ* “дурний” або *храбръ* *Ни хытру, ни просту храбру , ни птицю горазду* однак маємо недосконалу риму; б) спираючись на давньо український образ *гудьць гораздъ гораздьнъ*), повторений у “Задонщині”, і біблійний образ *пътиць праздьныхъ ни пътицю праздьну, ни гудьцю гораздьну* (співвіднесення птаха і співця гудця, досконала рима вірогідніша версія). Утім, фольклор за визначенням є **варіативним**

Повторюване *за раны Игоревы, буєго Святславлича* виглядає як спотворена формула припускаємо **за ѧзвы Иго́ревы, кънѧзя Ольго́вичя*

Комплексне застосування прийомів реконструкції. Зверні мося до двовірша *Въвръжеся на бръзъ комонь, и скочи съ него бусымъ влъкомъ*. Ясно, що тут описка *въвръжеся* «упав досередини» замість *въ*ᵓ*връжеся* “виліз на”. Здійснивши сино німічні заміни *въ*ᵓ*връжеся* та *скочи* на *въсяде* (відоме “Слову”, причому у складі саме цієї формули: *а въсядемъ, братїє, на свои бръзыя комони* на початку тексту) та *пряде*, додавши ім’я *Игорь* відновивши давньоукраїнську вимову *бързъ* замість церковно слов’янської *бръзъ*, виправивши *бусымъ* на *босымъ* що пропоновано багатьма коментаторами), прибравши зайве *и* на початку другого рядка та додавши (відновивши) *онъ* наприкінці цього рядка, отримуємо неперевершений у світовій поезії зразок **панториму голориму**), де всі слова одного рядка римовані з усіма словами іншого:

въсяде Иго́рь на бръзъ ко́монь,
пряде съ него босымъ влъкомъ онъ

Застосування комплексу розглянутих прийомів реконструкції дозволяє відновити й інші рядки з подібним рівнем звукової організації:

А *Уже бо выскочисте изъ дѣдней славѣ*
Въ сь дьнь бо вы выскочисте
изъ дѣднеи славы, чьсти

Б. *Коли Игорь соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влъкомъ потече*
Когда Йгорь полетѣ кречьтъмъ,
тъгда В^{ъ}луръ в^{ъ}лъкомъ потече

В. *Рече Гзакъ къ Кончакови: "Аще єго опутаєвѣ..."*
Рече Къза къ Кончакови:
"Аче 'го опутаєвѣ..."

Г. *Аще и вѣща душа въ друзѣ тѣлѣ*
Аще и Велешя ду́шя
Въ друзѣ тѣлесе сущя

Д. *Копіа поють! На Дунаи Ярославнынъ гласъ ся слышитъ,*
зегзицею незнаєма рано кычеть
Дѣ^{и}вы пѣ^{и}ють за Дунаємъ
спѣ^{и}въ^{ы} Ярославьны ся чюю:
Пъ^{ы}тицею голосъ незнаємъ
въ Путивли рано кує.

Високу звукову організацію має такий реконструйований фрагмент:

Но ***топрьво****, къняже Инго́рю,*
утрьпѣ въ^{о} *слъньци* ***свѣ^{ше}тъ*** *зо́ря,*
древо *зъломь* ***листвиє*** *сърони*
трава *къ земли* ***ся*** *приклони:*
врази *по Ръ^{ы}****си*** *й по Сули вься*
гради *вь^{и}****си*** *подълъщя.*

Панторимову організацію мають і деякі рядки наприкінці тексту:

Съпьрва пѣвъше старымъ къняземъ,
топрьва пѣти младымъ почьнемъ

Дискусія і висновки Отже, лінгвістично поетична реконструкція віршованого прототексту Слова" базується на допущенні:

лексичних замін (здебільшого синонімічних);

лексем (зі складу ритмічних та римованих формул);

ситуативної (ритмічно зумовленої) складової вимови редукованих;

ритмічно зумовленої епізодичної складової вимови плавних але без зарахування таких складів до кількості складів у рядку!);

вимови ятя як дифтонга /іе/, але з більшою близькістю до /і/;

вимови в окремих архаїчних формулах редукованих за праслов'янською традицією ъ /ŭ/ ь /ĭ/);

стилістичного варіювання повноголосних і неповно голосних форм залежно від потреб ритміки та рими;

уживання архаїчних наголосів;

уживання прикметників у тексті лише в архаїчній короткій формі;

можливості доповнень та виправлень тексту на основі "Задонщини", що сперлася на справнішу версію "Слова";

панування в тексті восьмискладового вірша (здебільшого чотиристопного хорея);

наявності в тексті різних типів рим та інших суголось.

До **перспектив** дослідження належить вивчення питань про можливість збереження в мові "Слова" (можливо, у складі лише окремих архаїчних формул) а) носових голосних, б) проти ставлення голосних (окрім єрів) за довготою / короткістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гординський С. Я. (2004) *На переломі епох* Світ.

Грушевський М. С. (1993). *Історія української літератури* Т. Либідь.

Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., & Скляренко В. Г. (1979). *Історія української мови: Фонетика* Наукова думка.

Махновець Л. Є. (1989). *Про автора "Слова о полку Ігоревім"* Видавництво при Київському державному університеті.

Росовецький С. К. (2021). *Слово о полку Ігоревім" у взаємо зв'язках із фольклором* ФОП Саломатін Сергій Миколайович.

Чижевський Д. І. (1956 *Історія української літератури (від початків до доби реалізму* УВАН у США.

Шевельов Ю. В. (2002). *Історична фонологія української мови* Пер з англ Сергія Вакуленка та Андрія Даниленка Акта

Отримано редакцією збірника /
Прорецензовано / Revised:
Схвалено до друку /

ъ ь

брзы

Игóрь полóвци бóяре

въ древесе въ лѣсѣ подъ небеса въ небесе въ лѣсѣ въ древесе

ъ ь
ъ ь

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК

Людмила ТКАЧ, д р філол. наук, проф.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Чернівці, Україна

Анна ЗАКУТНЯ магістр, викл

Хмельницький кооперативний торговельно економічний інститут
Хмельницький, Україна

ВПЛИВ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА БУКОВИНИ Й ГАЛИЧИНИ НА ЗМІСТОВІ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДРУКОВАНОЇ РЕКЛАМИ КІНЦЯ XIX ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В с т у п *Поняття мовної ситуації традиційно досліджуване в соціолінгвістиці означає сукупність усіх мов що їх використовують у країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях Упродовж кількох останніх десятиліть проблему мовного середовища та одночасного використання двох чи більше мов у тому самому географічному просторі досліджують не лише в соціолінгвістиці а також в урбанолінгвістиці дискурсології й багатьох інших галузях гуманітарних наук передусім у контексті діалогу культур Форму функціювання мови чи кількох мов у конкретному географічному просторі визначають як мовний ландшафт Термін м о в н и й с е м і о т и ч н и й л а н д ш а ф т синонімічний до ряду інших тер мінів що ними послуговуються сучасні соціолінгвісти м о в н и й р и н о к м о в н а м о з а ї к а е к о л о г і я м о в р і з н о м а н і т н і с т ь м о в*) або *м о в н а с и т у а ц і я* *тощо Конкретні складники мовного ландшафту а також культурно історичні передумови його формування потребують глибшого дослі дження на задокументованих мовних джерелах із тих територій де віддавна тривали активні міжкультурні та міжмовні контакти А Галичина й Буковина кінця XIX початку XX ст. це безперечно*

саме такі території Невіддільним складником тогочасного міського мовного ландшафту одним із його графічних маркерів та ідентифікаторів була українська реклама що її друкували галицькі та буковинські періодичні видання Актуальність дослідження випливає з необхідності вивчення історико фактологічних соціокультурних лінгвістичних аспектів становлення рекламного стилю української мови зокрема в контексті мовної ситуації Буковини й Галичини кінця XIX початку XX ст що послужить для формування цілісних уявлень про загальні та специфічні ознаки українських рекламних текстів цього періоду й розуміння української реклами як мовно культурного феномену

Методи *Для дослідження рекламних оголошень опублікованих у галицькій і буковинській періодиці кінця XIX початку XX ст газети Діло Буковина Добрі ради Календар Просвіти Буковинський календар застосовано методи первинної обробки та вибірки джерельної бази аналітично оглядовий описово інтерпретаційний зіставний*

Результати *На межі XIX ст. українські рекламні тексти спрямовувались на поширення нових знань і водночас мали привертати увагу потенційних клієнтів впливати на психологію адресата Такі завдання визначили інформативно закличну функцію реклами досліджуваного періоду що мала всі ознаки сучасного рекламного тексту й містила такі основні структурні елементи заголовок у змістовому плані це були переважно назви закладів підприємств власні особові імена підприємців звертання до клієнтів інформаційний блок шрифтові та інші графічні засоби актуалізації інформації підписи та коментарі графічно ілюстративні компоненти рамка шрифт малюнки товарів декоративно видільні засоби Характерною прикметою української друкованої реклами кінця початку XX ст. були компоненти зумовлені інтерферентними чинниками німецькомовні чи польськомовні написання власних назв назв товарів контактної інформації паралельне написання глосування назв рекламованих товарів принаймні двома мовами вживання запозичень з німецької польської румунської мов адаптованих у південно західних говірках чи міських койне внаслідок лексичної інтерференції застосування різних графічно правописних систем української мови максимовичівки та кулішівки*

Висновки. *Українські рекламні тексти кінця XIX початку XX ст. виявляють себе як складник тогочасного мовного семіотичного ландшафту оскільки відображають у своєму графічному та*

змістовому наповненні функціювання української мови в контакту ванні з іншими мовами німецькою польською румунською що їх для досліджуваного періоду варто розглядати як співтериторіальні мови Іншомовні компоненти характеризують і графіку і зміст і текстову стилістику української реклами досліджуваного періоду завдяки чому вона постає як соціолінгвальний та культурно історичний феномен що відображає відповідний період розвитку української літературної мови Подальше дослідження загальних та специфічних ознак української реклами кінця XIX початку XX ст необхідне для ство рення спеціальних словників української реклами, а також для узагальнювальних теоретичних праць із рекламної комунікації, з історії українських культурних практик у медіасфері.

Ключові слова *мовна ситуація Галичини й Буковини в кінці XIX на початку XX ст реклама в українських періодичних виданнях кінця XIX початку XX ст міжкультурна комунікація в рекламі рекламні тексти як складник мовного ландшафту правописні прак тики української мови як складник мовного ландшафту*

Вступ

Сучасну рекламу, різноманітну за змістом і функціями, роз глядають не просто як спосіб поширення інформації, а як інструмент системного впливу на всі сфери суспільної діяль ності [Прилуцька, 2015, с. У мовному вираженні сучасних рекламних повідомлень дедалі частіше помічаємо використання кількох мовних кодів, використання графічних знаків принаймні двох абеткових систем кирилиці й латиниці, що набуло універсального характеру в сучасній рекламній комунікації вийшовши за межі кордонів сучасних європейських держав.

Однією із прикметних ознак сучасної української реклами є використання ресурсів двох мов української та англійської у межах того самого тексту. Прояви білінгвізму, що реалізу ються через вкраплення англійських слів і зворотів у текстову основу інших мов (німецької, польської, української тощо), відображають панівну роль англійської мови в сучасному інфор маційному просторі та поширенні нових технологій.

Утім, якщо взяти до уваги історичний контекст у якому від булося становлення української реклами, то свідченням мовної

полікодовості рекламних текстів є джерела значно давніші: це періодичні видання Галичини й Буковини, що почали виходити друком понад півтора століття тому й містили на своїх сторінках численні рекламні повідомлення. Уже від тих часів рекламу можна вважати невіддільним складником міського ландшафту, одним із його графічних маркерів та ідентифікаторів. Адже співтериторіальність кількох мов, що була характерна для Галичини й Буковини в період входження цих земель до складу Австро Угорщини, впливала і на мовне вираження української реклами [Ткач, 2007, с.

Поняття мовної ситуації, традиційно досліджуване в соціо лінгвістиці, означає сукупність усіх мов, що їх використовують у країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях [Масенко, 2004; Узунов, 2014]. Практику ситуативного вико ристання двох мов, т. зв. перемикання кодів (називають двомовністю (білінгвізмом), а людей, що вдаються до такої комунікативної практики, називають двомовними. Упродовж кількох останніх десятиліть проблему мовного середовища й одночасного використання двох чи більше мов у тому самому географічному просторі досліджують не лише в соціолінгвіс тиці, а також в урбанолінгвістиці, дискурсології та багатьох інших галузях гуманітарних наук передусім у контексті діалогу культур. Адже міжкультурне спілкування та інтенсивність міжмовного контактування справляють величезний вплив на сучасний інформаційний простір, формують ознаки сучасного міського середовища на рівнях соціальної взаємодії, культурної рецепції історії міст та культурно історичних зон, графіки міського "дизайну".

Мовну сферу сучасних міст репрезентують назви вулиць, інформаційні таблички на будівлях, вивіски на магазинах, реклама, оголошення тощо. Таку форму функціювання мови в конкретному географічному просторі соціолінгвісти визначають як мовний ландшафт [
Белей, 2010; Gorter, 2018;
Мовний ландшафт це загалом графічний простір міста, який

відображає реальне мовлення містян, ті реалії, що їх оточують, або які їм пропонують як товар [Соколова, 2014, с.

В аналітичних оглядах праць із проблематики мовного ландшафту фігурують різні терміни, що ними послуговуються сучасні дослідники мови міст: "декорум громадського життя", "мовні елементи громадського простору", "екологія друку", "слова на стінах" та "слово на вулиці", хоч перевагу віддають усе ж таки загально узвичаєному термінові "мовний ландшафт" з можливістю його застосування у значенні "багатомовний міський ландшафт", оскільки більшість дослідників цікавиться використанням більш як однієї мови в міському середовищі

Мовний ландшафт конкретної місцевості позначає: і географічний простір, що його населяють представники однієї чи кількох мовних груп; і соціолінгвальну реальність стосунків між людьми; і статус різних мов у суспільстві та узус у їхньому використанні [Gorter, 2013, 199]. Дослідники мовного ландшафту накопичують фактаж, що служить додатковим джерелом інформації про мовну ситуацію та надає важливі інструменти для аналізу багатомовності як такої та багатомовного простору міста й відкриває нові перспективи щодо таких питань, як мова меншин, мовна політика тощо [Gort

У сучасній соціолінгвістиці термін "мовний ландшафт" може бути синонімічним до термінів мовний ринок (мовна мозаїка ( ), екологія мов ( ), різноманітність мов ( ) або мовна ситуація ( ) тощо [Олійник, 2013, с. 151]. Проте конкретні складники мовного ландшафту, а також культурно історичні передумови його формування потребують глибшого дослідження на задокументованих мовних джерелах з тих територій, де віддавна тривали активні мікультурні та міжмовні контакти. А Галичина й Буковина це безперечно саме такі території.

Суспільно політичні умови, що склалися на західноукраїнських землях у складі Австро Угорщини, забезпечили від середини XIX ст. становлення правописно стильових ознак західноукраїнського варіанта літературної мови. Тогочасні періодичні

видання (з галицьких газета “Діло”; ілюстровані календарі “Просвіти”; літературно наукові та політичні журнали “Правда”, “Зоря”, “Літературно науковий вістник”, “Записки НТШ” тощо; з буковинських газети “Буковина”, “Добрі ради” тощо) справили величезний вплив на піднесення української національної свідомості, на розширення тематичних горизонтів і стилістичне вдосконалення української писемної мови в офіційно діловому, науковому, публіцистичному, конфесійному й інших стилях і жанрах (див. відповідні статті про галицькі та буковинські періодичні видання [Бартко, 2004; Пашук, 2007; Погребенник, 2004; Романюк, Галушко, 2 08; Шаповал,

Одним із досягнень і галицької, і буковинської преси кінця XIX початку XX ст. був розвиток української мови у сфері рекламної комунікації, яка віддзеркалювала і мовну ситуацію, і зростання економічної спроможності українських кооператив них товариств, приватних підприємств, селянських господарств; розширення сфер різноманітних послуг і попит на товари загальноєвропейського обігу.

Усі ці явища становлять чималий інтерес для вивчення між культурних впливів у сфері реклами, проте вони й досі не мають докладного висвітлення в сучасному українському мовознавстві. Актуальність теми дослідження випливає з необхідності вивчення історико фактологічних, соціокультурних, лінгвістичних аспектів становлення рекламного стилю української мови, зокрема у контексті мовної ситуації Буковини й Галичини кінця XIX початку XX ст., що послужить для формування цілісних уявлень про загальні та специфічні ознаки українських рекламних текстів цього періоду й розуміння української реклами як мовно культурного феномену. Адже історія та стилістика української реклами, започаткованої в останній чверті XIX ст. як жанр інформаційного стилю української мови, безпосередньо пов’я зані з характерними ознаками соціокультурного середовища. І саме на матеріалі рекламних текстів можна простежити використання різномовних елементів в інформаційному локусі українських міст значно раніше від кінця 1990 х, коли з’явився сам термін “мовний (семіотичний) ландшафт”.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати роль українсь кої реклами у формуванні мовного (семіотичного) ландшафту Галичини та Буковини кінця XIX початку XX ст., розкривши кроскультурний характер рекламних оголошень, зумовлений традиціями міжетнічної комунікації в досліджуваному соціо культурному середовищі та статусом української мови однієї з офіційних (краєвих) мов. Завдання наукової розвідки становить аналіз впливу співтериторіальних мов на зміст, загальну струк туру й компонентний склад українських рекламних текстів названого періоду як таких ознак, що визначали стилістику української реклами кінця XIX початку XX ст. і виступали маркерами мовного ландшафту.

Методи

Для дослідження рекламних оголошень, опублікованих у галицькій і буковинській періодиці кінця XIX початку XX ст. (газети "Діло", "Буковина", "Добрі ради"; календарі: "Календар Просвіти»", "Буковинський православний календар") застосо вано методи первинної обробки та вибірки джерельної бази, аналітично оглядовий, описово інтерпретаційний, зіставний.

Результати

Для мовної ситуації Буковини та Галичини досліджуваного періоду характерне співіснування (співтериторіальність) кількох мов, що мали різний соціальний статус. Свого часу першим про такі явища написав Ю. Шевельов: "на Буковині серед освічених прошарків населення переважала українсько німецька двомов ність, рідше українсько румунська. Уся інтелігенція Галичини кінця XIX початку XX ст. була або двомовна (мови українська, польська), або тримовна (мови українська, польська, німецька)" [Шевельов, 1987, Поява німецькомовного населення на Буковині пов'язана із приєднанням її до Австрії в 177 р. Під владою імперії Габсбургів Буковина перебувала до 1918 р. Німецька мова була однією із трьох офіційних мов (передусім мовою врядування й освіти), двома іншими офіційними у статусі краєвих були: на Буковині українська (руська) і

румунська, в Галичині українська (руська) і польська мови. Попри те в галицьких та буковинських містах і містечках єврейські громади послуговувалися мовою їдиш та німецькою. Польська мова, хоч і не мала на Буковині статусу однієї з офіційних мов, проте часто її використовували на залізниці через те, що урядовців, які обслуговували залізничне сполучення, призначали здебільшого з числа поляків. У Галичині уряду вання й навчання провадилося переважно німецькою та польською мовами [Гнатюк, , з кінця 1 х рр. в усіх сферах суспільного життя панівне становище було за польською мовою, проте впродовж другої половини XIX початку XX ст. й українська мова поступово здобувала дедалі ширший простір у громадсько політичному житті, в діяльності культурно освітніх інституцій.

Контактування носіїв української мови з носіями інших мов було об'єктивним наслідком історичної й культурної ситуації на західноукраїнських землях [Ткач, 2007, с. 361], про що можна довідатися з багатьох праць ще т. зв. австрійського періоду, що були перевидані вже в наш час (як от праці Г. Купчанка "Некоторые историко географические сведения о Буковине" (1875) [Купчанко, 2008], Р. Ф. Кайндля "Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення

[Кайндль, 200

Не втратила свого значення для дослідників фундаментальна праця "Буковина: її минуле і сучасне" (1956), видана зусиллями буковинських емігрантів Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського Квітковський, 1956]. Станом на 1900 р. національний склад населення Буковини становили: українці %, румуни %, німці (зокрема й євреї за ознакою німецькомовності) %, інші % [Квітковський, 1956, с. 425]. У цей період для % населення розмовною мовою була українська, для 32 румунська, для 22 німецька, для 4 польська; на інші мови припадав 1 % [Квітковський, 1956, с.

У різних сферах офіційної комунікації була значна кількість білінгвів, а також чимало людей могли спілкуватися й трьома мовами. На Буковині *серед політичних урядовців* німецькою і румунською володіли 47 %, німецькою й українською

українською, румунською й німецькою *серед фінансових урядовців* німецькою та румунською володіли 77 %, німецькою й українською %, українською, румунською і німецькою *серед залізничних службовців* німецькою і румунською володіли 60 %, німецькою й українською %, українською, румунською і німецькою % [Ткач, 2007, с. 185]. Ці статистичні відомості засвідчують, що дво та тримовна компетентність була характерною для тогочасного галицько буковинського соціуму.

Розширення соціальних функцій української мови та її соціальної бази в Галичині й на Буковині набуло поступових темпів і продуктивних результатів завдяки активній позиції, особистій ініціативі представників як політичного проводу, так й інших освічених верств, що у своїй діяльності могли спиратися на законодавчо закріплений статус української мови (за тогочасною традиційною назвою руської) як однієї з офіційних мов краю. Такий статус забезпечував її вживання в судочинстві, освіті та науці, у самоврядуванні громад, у політичному, громадському, літературно мистецькому житті, у приватному промислі та кооперації, у банківських справах, торгівлі тощо.

Тематичне розмаїття української реклами, друкованої на сторінках періодичних видань (часописів, календарів, альманахів тощо) безпосередньо підтверджує відповідні соціальні функції та зростання статусу української мови й доводить, що українці Галичини й Буковини дбали про поступове закріплення української мови в усіх сферах тогочасного життя. Так, зокрема про послуги української друкарні в Чернівцях прочитаємо, що в друкарні могли виконувати замовлення різними мовами українською, польською, німецькою: *Друкарня Рускої Ради в Чернівцях Перша на Буковинї Руска Друкарня в Народнім Домі при улици Петровича ч приймає всякі роботи друкарскі в* ***мовах рускій польскій*** *і* ***нїмецкій*** *Добір букв великий Роботи виконує ся скоро солїдно і дешево Русини Удавайте ся з роботами до своєї рускої друкарні*! (“Буковина”, 1 Іл.

Іл Реклама послуг української друкарні Буковина", Чернівці, 1896)

У більшості досліджуваних рекламних оголошень основна частина тексту подана українською мовою, проте зрідка трапляються й такі оголошення, у яких перелік номенклатури діловодства містить більше назв німецькою мовою, ніж українською (вочевидь, через те, що на той час або ще не створили, або ще не узвичаїли відповідників в українській мові), напр.: *Для шкіл народних вийшли цїлком нові друки можна получити в друкарнї Рускої Ради в Чернівцях ул Петровича ч котрі суть Катальоги Повідом леня Шкільні*

Сьвідоцтва Відхідні Сьвідоцтва Увільненя Фреквентацийні

Завізванє

також друки і книги для кас райфайзенских усе викінчене на добрім папери дуже гарним друком і дешевше як де инде ("Буковина", 1900; Іл.

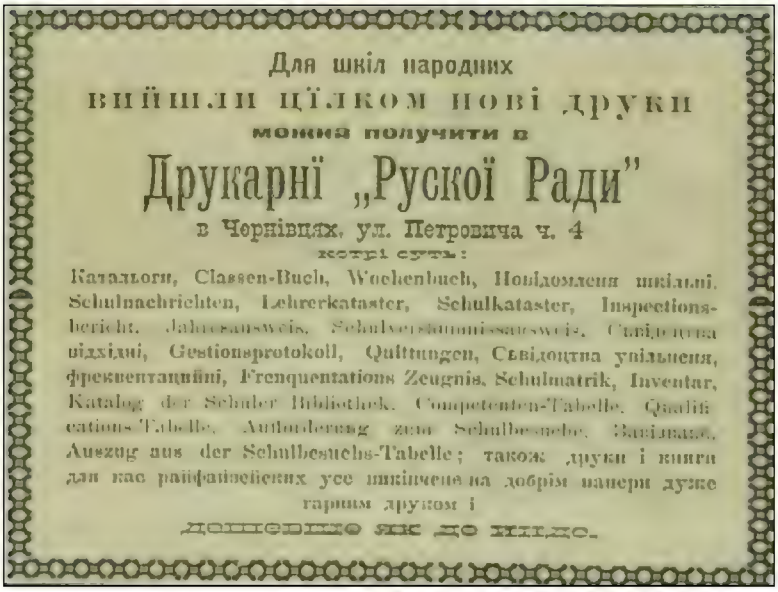

Іл. Реклама друкарні Рускої Ради Буковина", Чернівці, 1

Та вже в першому десятилітті ХХ ст. бачимо значно ширший репертуар офіційної документації, що її могла виготовляти Загальна Друкарня" у Львові різноманітні реєстри, табелі, щоденники, листи купецькі, афіші тощо "всілякі роботи входячі в обсяг друкарства *Перша самостійна руска друкарня під фірмою Загальна Друкарня у Львові ул Академічна ч. в домі ВП Д ра Щасного Сельского має поспішні машини друкарскі порушувані елєктрикою багатий вибір руских і польских черенок* ***виконує*** *по можливо низьких цінах* ***всїлякі друки в язиці рускім польскім нїмецким*** *і т. д а именно книги і брошури дневники табелї реєстри господарчі лїсові і купецкі циркулярі афіши і всїлякі инші роботи входячі в обсяг друкарства як білєти візитові сиґнатури етикети листи купецкі рецепти карти кореспонденційні слюбні запрошеня і т. д.* ("Календар Просвіти", 1908; Іл.

ПЕРША САМОСТІЙНА РУСКА ДРУКАРНЯ
під фірмою
„ЗАГАЛЬНА ДРУКАРНЯ"
у Львові, ул. Академічна ч. 8.
в домі ВП Д-ра Щасного Сельського
Густав Кришталович
властитель друкарні.

Іл Реклама послуг Загальної Друкарні Календар Просвіти", Львів, 1908)

Рекламні оголошення (оповістки) межі XIX ст. спрямо вувалась на поширення нових знань і водночас мали привертати увагу потенційних клієнтів, впливати на психологію адресата. Такі завдання визначили інформативно закличну функцію реклами цього періоду. Автори рекламних оголошень намагалися подати споживачеві нову інформацію ґрунтовніше та доступніше, залучаючи для цього різноманітні засоби. Реклама кінця XIX початку XX ст. вже мала всі ознаки сучасної та містила як основні такі структурні елементи тексту: 1) заголовок (у змісто вому плані це були переважно оніми власні назви закладів, підприємств, торгових марок; власні особові імена підприємців); звертання до клієнтів та інші засоби мовного етикету; інформаційний блок; 4) шрифтові та інші графічні засоби актуалізації інформації; 5) підписи та коментарі; графічно

ілюстративні компоненти (рамка, шрифт, малюнки товарів, декоративно видільні засоби) (детальніше див. [Закутня, 2017]).

Типовими зразками текстів, що містять більшість із названих елементів, є нижчеподані рекламні оголошення зі львівських і чернівецьких періодичних видань, що за своєю структурою споріднені з рекламою нашого часу, проте мають і суттєві від мінності, зумовлені кількома чинниками: 1) тогочасною право писною практикою, що її дотримувалися і в практиці друку; характером комунікації в галицько буковинському континуумі кінця XIX початку XX ст.

Майже до кінця XIX ст. для переважної більшості друко ваних видань газет, журналів, книг, шкільних підручників застосовували чинний на той час шкільний правопис, що мав неофіційні назви максимовичівка", "етимологія" (цим право писом послуговувалися й видавці українських діаспорних газет, календарів тощо) Заснований на етимологічному принципі, такий правопис, хоч і не відповідав уже нагальним на той час потребам передавати на письмі звуковий образ живої розмовної мови, проте для консервативної частини галицько буковинської інтелігенції символізував зв'язок з культурно писемною традицією. Особливістю історично етимологічного правопису *максимовичівки* було вживання літер що не мали окремого звукового значення **ѣ** [і], [і], [і], **ъ ы**. У сприйнятті сучасного читача рекламні оголошення, надруковані таким правописом, мають не лише архаїчний, а навіть і "макаронічно чудернацький" вигляд.

Утім, якщо тексти, надруковані етимологічним правописом "транслітерувати" згідно із сучасним правописом української мови, то читання й розуміння не становитиме труднощів (за винятком, хіба, кількох слів і форм, типових для західно українського мововжитку) на підтвердження чого подаємо зразки таких текстів у зіставленні з їхніми осучасненими версіями, напр.:

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Іл**
Діло", Львів,

Для господынь **Єслибы кава** **именно <u>правдива</u>** **Генрика Франка сынôвъ** **въ Линцу надъ Дунаємъ**	**Для Господинь** **Єсли би кава Franck** **іменно <u>правдива</u>** **Генрика Франка синів** **в Лінцу над Дунаєм**
не була **добра** то не малобы причины єи такъ много фабрикантôвъ ненавидѣти и наслѣдувати въ етикетѣ, барвѣ, друку и паперѣ, а тымъ бôльше уживати того самого имени и марки охороннои.	не була **добра**, то не мало би причини її так много фабрикантів ненавидіти і наслідувати в етикеті барві, друку і папері, а тим більше уживати того самого імени і марки охоронної.
Хочете отже, **Всечестни господынѣ** ôтрôжнити ласкаво **<u>Правдиву</u> каву Франка**	Хочете отже, **Всечесні господині** відріжнити ласкаво **<u>Правдиву</u> каву Франка**
ôт **ф а л ш о в а н о и**, зволѣть при купнѣ точно зважати на знакъ **<u>кавы правдивои</u>**, именно на слѣдуючій пôдписъ *Факсиміле підпису*	від фальшованої, зволіть при купні точно зважати на знак **<u>кави правдивої</u>**, іменно на слідуючий підпис [*Факсиміле підпису*
Ти фабриканты, котри **фалшуютъ** имя въ половинѣ або въ цѣлости, маютъ намѣренье лише **ошукувати** Всч. господынь.	Ті фабриканти, котрі **фальшують** ім'я в половині або в цілості, мають наміреня лише **ошукувати** Всч. господинь.
Просимо зважати точно на фирму и жадати завсѣгды тôлко	Просимо зважати точно на фірму і жадати завсігди тілько

Правдивои кавы Франка съ поименною ознакою *Факсиміле підпису* котра до того пôд настоятельством Пана рабина **Салямона Шпицера** швагра Пана надрабина **Шрайбера** въ Краковѣ зôстала знаряджена и **для жидôвъ** **пôсля ихъ религіи яко кошерна** **гварантована** Можна дôстати через всѣ значнѣйши торговлѣ	**Правдивої кави Франка** з поіменною ознакою *Факсиміле підпису* котра до того під настоятельством Пана рабина **Салямона Шпицера** швагра Пана надрабина **Шрайбера** в Кракові, зістала знаряджена і **для жидів** **за їх релігією яко кошерна** **гварантована** Можна дістати через всі значнійші торговлі

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Ил** **Діло** Львів	
К М ВОЗНЯКЪ **во Львовѣ** **при ул Ôрменьскôй ч** (Напротивъ “Народного Дому”) поручає: **для П П Учителѣвъ и Ученикôвъ** всѣлякû приборы шкôльнû яко то: **папѣръ зошиты нотатки пера** **чернила ручки оловцѣ** **каламарѣ и пр по цѣнѣ значно** **дешевшôй якъ где инде** и въ найлучшôмъ родѣ **ул Ôрменьска ч**	**К М ВОЗНЯКЪ** **во Львові** **при ул Вірменській ч** (Напротив “Народного Дому”) поручає: **для П П Учителів і Учеників** всілякі прибори шкільні яко то: **папір зошити нотатки пера** **чернила ручки оловці** **каламарі і пр по ціні значно** **дешевшій як где инде** і в найлучшім роді **вул Вірменська ч**

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Ілъ**	**Діло**”, Львів,
Необходимый для кождого господарства домового, для гостинниць, кавярень подорожныхъ людей приватныхъ войсковыхъ, аптикарѣвъ и т. д. есть найновѣйшій	Необхідний для кождого господарства домового, для гостинниць, кав’ярень, подорожніх, людей приватних, військових, аптекарів і т. д. є найновійший
Спиритусовый прирядъ до вареня съ 9 поломѣнями до регульованя. **Дуже елегантный Практичный Дешевый Безъ гнота Безъ дыму Безъ запаху** Легкій и безпечный до ужитку	**Спіритусовий приряд до варення** з 9 поломінями до регульовання. **Дуже елегантний Практичний Дешевий Без гнота Без диму Без запаху** Легкий і безпечний до ужитку!
Величезна сила до огрѣваня! литры воды закипять въ 3 минутахъ такъ, що кождый може собѣ самъ въ одно̂й хвили зварити стравы всякого рода, якъ: каву, гербату, яйцѣ, мясо, печеню, страву зъ муки и т. д. и зъужіє при то̂мъ спиритусу лишь за 1 кр. Дуже практичный въ дорозѣ, на прогулькахъ на селѣ, и т. д. елегантный прирядъ до вареня Rapid” зр.	Величезна сила до огрівання! 2 літри води закиплять в 3 минутах так, що кождий може собі сам в одній хвилі зварити страви всякого рода, як: каву, гербату, яйці, м’ясо, печеню, страву з муки і т. д. і зужиє при тім спіритусу лиш за кр. Дуже практичний в дорозі, на прогульках, на селі, і т. д. елегантний приряд до варення apid” зр.
[1 елегантный прирядъ до вареня съ коновочкою и ситцемъ зр.	[1 елегантний приряд до варення з коновочкою і ситцем зр.
Выключно за послѣплатою або за попереднымъ надо̂сланьемъ гото̂вки можна до̂стати черезъ	Виключно за посліплатою або за попереднім надісланням готівки можна дістати через

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Іл**
Добрі Ради , Чернівці,

ПРАСЫ до **робленя вина** **зъ овочѣвъ винограду** **и зъ яг дъ**	**ПРЕСИ** до **роблення вина з овочів** плодів *прим. авт* **винограду і з ягід**
п сля найновшого тлично оправданогося устрою зъ зелѣзными поливаными або деревяными обичайками не осягненѣ в роботѣ и добротѣ	після найновшого відлично оправданогося устрою з залізними поливаними або дерев яними обичайками, не осягнені в роботі й доброті
Рочне продаєся **1000 прасъ** **и млынк въ для овочѣвъ** **для 460 роб тник въ** **Укоронено медалями** **въ золотѣ срѣблѣ и др** **Спеціяльна фабрика для прасъ** **та приряд въ до вытворюваня** **вина зъ овочѣвъ**	Річно продається **1000 пресів** **і млинків для овочів** **для 460 робітників** **Укоронено 250 медалями** **в золоті сріблі і др** **Спеціяльна фабрика для пресів** **та прирядів до витворювання** **вина з овочів**
Агентôвъ пошукуєся Мы высылаємо даром и оплачено Катальоги и брошуру:	Агентів пошукується. Ми висилаємо даром і оплачено Катальоги і брошуру:

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Іл** **Буковинський Православний Календар**", Чернівці,	
I. **Пігулки очищаючû кровь** передше **пігулками універсальными** званû. Вôдъ многихъ десятокъ лѣтъ загально розповсюдженû и яко легкій и безъ болю прочищуючій **ДОМАШНЫЙ ЛѢКЪ** проти затвердженя стôльця и перешкодъ стравлѣня знанû Задля ихъ легкого дѣланя можна ихъ также и дѣтемъ, єсли вони бôльше якъ 5 лѣтъ маютъ, въ случаю потребы при затвердженю стôльця 1 до 2 штукъ давати **Пігулки маютъ ся на сухôмъ мѣсци переховувати** Просить ся выразно жадати: **I. Псергофера пігулки очищаючû кровь"**	I. **Пігулки очищаючі кров** передше **пігулками універсальними** звані. Від многих десяток літ загально розповсюджені і яко легкий і без болю прочищуючий **ДОМАШНІЙ ЛІК** проти затвердження стільця і перешкод стравління знані. Задля їх легкого ділання можна їх также і дітем, єсли вони більше якъ 5 літ мают, в случаю потреби при затвердженню стільця 1 до штук давати. **Пігулки мают ся на сухім місци переховувати** Просить ся виразно жадати: **I. Псергофера пігулки очищаючі кров"**

РЕКЛАМНЕ ОГОЛОШЕННЯ на **Іл** **Добрі Ради**", Чернівці,	
Спеціальный складъ знарядôвъ до **выробôвъ пилочкою** **и до мальованья на деревѣ** ЦѢННИКЪ (ДАРОМЪ **Цѣны зниженû**	Спеціальний склад знарядів до **виробів пилочкою** **і до мальовання на дереві** ЦІННИК (ДАРОМ **Ціни знижені**

Наприкінці XIX на початках XX ст. поступово відбувався перехід галицьких і буковинських видань на правописну систему, основним принципом якої став фонетичний т. зв. *кулішівку* (знану також у версії *желехівки* за прізвищем Є. Желехівського, укладача "Малоруско нїмецкого словаря" (Львів, 188 р). Для лексикографічних потреб Є. Желехівський застосував фонетичний принцип правопису задовго до того, як у р. його впроваджено завдяки Рускій граматиці" С. Смаль Стоцького та Т. Ґартнера офіційному підручнику для вивчення української (руської) мови в школах Галичини й Буковини.

Отже, у стосунку до мовної та громадсько політичної ситуації Галичини й Буковини кінця XIX ст. початку XX ст. поняття мовного ландшафту, що ним оперують сучасні соціолінгвісти, можна доповнити специфічним складником графічно правописною практикою українських періодичних видань, що її можна вважати одним із виявів маркерів мовного ландшафту

! Для господынь !

Єслибы „кава Franck“, именно

правдива

Генрика Франка сынôвъ

въ Лицу надъ Дунаемъ

не была добра, то не малобы причины ей тымъ много фабрикантôвъ

Всечестий господынь,

Правдиву каву Франка

ôтъ фалшованои, жадаетъ при купни точно знакати на знакъ

кавы правдивои, именно на слѣдуючій пôдпись:

Heinrich Franck Söhne

Ludwigsburg

Тè фабриканты, котрè фалшуютъ яки въ пôдложинѣ пôбо въ

цилости, мають накѣрене лишь ошукувати Вси. господынь.

Правдивои каввы Франка

съ пôвижшою сынкôвъ

Heinrich Franck Söhne

Ludwigsburg

котра до того пôдъ настôпительствомъ Пана

рабина Салямона Шпицера,

шваґра Пана

надрабина Шрайбера въ Кракôвѣ, здôстала заряджена и

для жидôвъ

пôсля ихъ религіи яко кошерна гварантована.

Можна дôстати черезъ усѣ значѣйшè торговлѣ en gros

et detail. (1—10)

Іл Реклама кави Діло , Львів,

Регулярними складниками тогочасних рекламних текстів були й іншомовні компоненти, відтворені засобами латинської графіки. Це були переважно німецькомовні назви торгових марок (“кава ”; “мило ” тощо); імена підприємців; адреси підприємств, закладів) сталі звороти, узвичаєні в торговельній справі (як от: із франц. гуртом і вроздріб; , з італ., нім., безкоштовно й вільно); доповнювальна інформація.

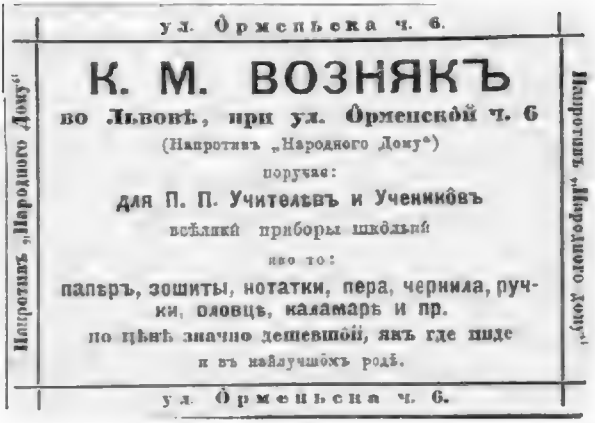

Іл Реклама крамниці канцелярських товарів К М Возняка Діло", Львів,

Іл Реклама дорожнього приладдя для нагрівання води й приготування їжі Діло", Львів, 1886)

Особливість рекламного оголошення про преси для виготов лення вина фірми Mayerfarth *Іл.* полягає в тому, що частина інформації подана німецькою мовою: а) назва фірми

.; б) адреса
N.; в) назва предметів реклами брошури, що висила ється разом з каталогами
" [буквально: "Вирощування ягід та виноробство, виробництво та переробка овочів" *авт* ("Добрі Ради", 188 Іл.

Іл Реклама пресів для виготовлення вина
Добрі Ради", Чернівці, 1889)

У рекламі віденської аптеки "За золотою імператорською кулею" (*Іл.*), власником якої на той час був І. Псергофер, німецькою мовою подані такі компоненти які необхідні для ідентифікації товару та сприйняття інформації як правдивої: а) назва закладу (фірми)
; б) адреса у Відні І.
15; в) рекламований засіб
". Варто відзначити, що повна назва рекламо ваного засобу подана українською мовою двічі: на початку оголо шення як частина заголовкового комплексу (**пігулки очищаючî кровь**); в кінці оголошення як кода **І Псергофера пігулки очищаюч кровь** , а ключовим компонентом реклами цього лікар ського засобу є привабливий для клієнтів заголовок (**Домашний Лік** ("Буковинський православний календар Іл.

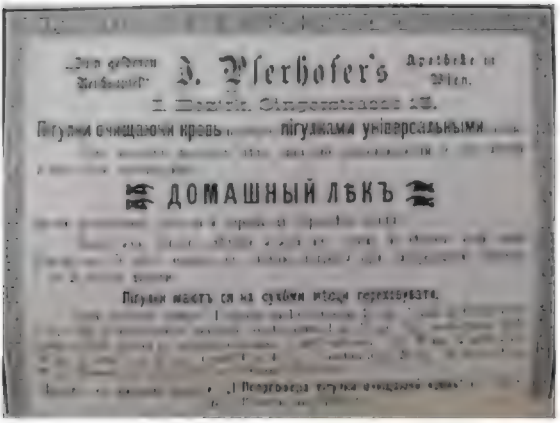

Іл Реклама аптеки у Відні
Буковинський православний календар , Чернівці, 1893)

Рекламне оголошення спеціального складу інструментів для роботи з деревом (**выробôвъ пилочкою и до мальованья на деревѣ** подане співмірно двома мовами українською та німецькою. Назва закладу
дублює українську назву, ще й має доповнення
" (буквально "до майстра різьбяра" *авт*
Можемо припускати, що "zum Laubsägemann" це напис на вивісці підприємства. Слово **цінник** має німецькомовну глосу
. Ім'я підприємця та адреса подані лише німецькою мовою
("Добрі Ради", 1891; Іл.

Іл Реклама магазину інструментів для роботи з деревом
Добрі Ради", Чернівці, 1891)

Характерною рисою рекламних оголошень кінця XIX початку XX ст. було глосування окремих текстових компонентів, у чому вбачаємо один із численних виявів мовної інтерференції щодо назв рекламованих товарів (товарних номенів); назв вулиць; назв закладів тощо. Припускаємо, що причиною такого явища була настанова рекламодавців подати оригінальні та, можливо, загальновідомі, графічно розпізнавані назви товарів, що їх виробляли чи виготовляли переважно у Відні й інших землях австрійських, німецьких, чеських тощо.

У рекламному тексті про **Найдешевше Чорнило до писаня на свѣтѣ** з ґалусового чорнильного порошку

) при кожному товарному номені, що має до того ж термінологічне значення й поданий українською мовою, паралельно, у дужках, є доповнювальна назва німецькою мовою; паралельні назви (глоси) застосовані також для опису пакування товару *пачечка пуделко* ***Дуже чорне*** *въ коробкахъ по кґр. На 25 30 литрôвъ 2 зр* ***Блескуче до копіованья*** *въ кор. по 1 кґр. на 7 лит зр* ***Сине атраценъ*** *стас дуже чорне въ кор по ½ кґр. на 12 литрôвъ* ***Віолитове*** *въ коробкахъ по ½ кґр. на 35 литрôвъ 3 зр Такîсамî роды яко и голубо зелене въ* ***пачечкахъ*** *по 5 кр* ***карминъ червоне*** *золотожовте въ пачечкахъ по 1 кр* ***пуделко*** *съ 50 пачечками по 5 кр. коштує 2 зр* Добрі Ради", 1889; Іл.

Можемо помітити ще й такі інтерферентні явища: частина слів, поданих у дужках німецькою мовою, має лексичні відповідники в українській мові (*пуделко пачечка* а інші є кальками німецьких слів (*дуже чорне*), напівкальками (*блескуче до копіованья racenblau сине атраценъ карминъ червоне*) або ж слово твірно адаптованими прикметниками (*віолитове*

У текстах реклами досліджуваного періоду німецькомовні назви товарів не завжди мали в українській частині відповідники такого типу, як однослівні еквіваленти кальки чи напівкальки. Так, у рекламі знаряддя "Пнеумат" для наклеювання марок на листи бачимо, що в описі функцій цього знаряддя німецькою мовою фігурують складні іменники, а в українській прості віддієслівні

іменники: *Въ всѣхъ державахъ патентованый Пнеуматъ* ***знарядъ до Прилѣпльованья Листовыхъ Марокъ*** *и до* ***Обвохченья***

и

Добрі Ради", 1889; Іл.

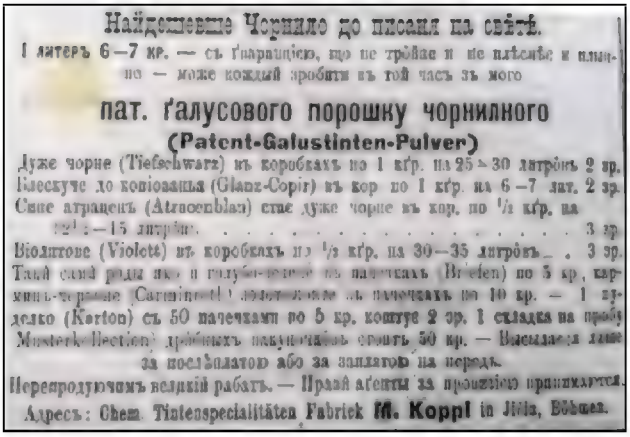

Найдешевше Чорнило до писаня на свѣтѣ.

1 литеръ 6—7 кр. — съ ґваранцією, що не тройне и не плѣснѣе и плинно — може кождый зробити въ той часъ зъ мого

пат. ґалусового порошку чорнилного

(Patent-Galustinten-Pulver)

Дуже чорне (Tiefschwarz) въ коробкахъ по 1 кґр. на 25—30 литрôвъ 2 зр.
Блескуче до копіованья (Glanz-Copir) въ кор по 1 кґр. на 6—7 лит. 2 зр.
Синє атраценъ (Atracenblau) стає дуже чорне въ кор. по ½ кґр. на 12½—15 литрôвъ . . . . . 3 зр.
Віолитове (Violett) въ коробкахъ по ½ кґр. на 30—35 литрôвъ . . 3 зр.
Такій самі роды яко и голубо-[illegible] въ пачечкахъ (Briefen) по 5 кр., карминъ-червоне (Carminroth) [illegible] въ пачечкахъ по 10 кр. — 1 пуделко (Karton) съ 50 пачечками по 5 кр. коштує 2 зр. 1 складка на пробу (Musterkollection) дрôбныхъ пакуночкôвъ стоить 50 кр. — Высылаєся лише за послѣплатою або за заплатою на передъ.

Перепродуючимъ великій рабатъ. — Правй аґенты за провизією принимаются.

Адресъ: Chem. Tintenspecialitäten Fabrick **M. Koppl** in Jičin, Böhmen.

Іл. Реклама продукції хімічної фабрики М Коппля в Богемії ("Добрі Ради", Чернівці, 1889)

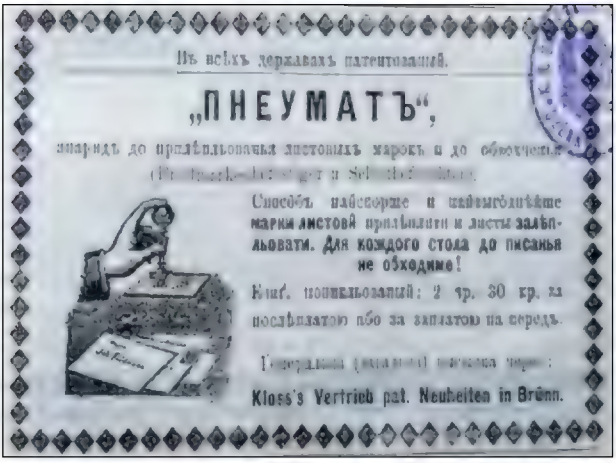

Въ всѣхъ державахъ патентованый.

„ПНЕУМАТЪ",

знарядъ до прилѣпльованья листовыхъ марокъ и до обвохченья

Способъ найскорше и найвыгоднѣйше марки листовй прилѣпляти и листы залѣпльовати. Для кождого стола до писанья не обходиме!

Книґ. попиклъованый: 2 зр. 30 кр. за послѣплатою або за заплатою на передъ.

Kloss's Vertrieb pat. Neuheiten in Brünn.

Іл Реклама знаряддя Пнеуматъ ("Добрі Ради", Чернівці, 1889)

В оголошенні про продаж яєчок шовкопряда складному імен нику німецької мови відповідає словосполучення в українській мові *прядка шовковниці* нім. шовк павука; шовкопряд ***ЯЄЧКА прядки шовковниці*** *перворядних родів італіяньских країньских і американьских має на продаж по 30 кр. за тисячу з пересилкою кр деінде коштує тисячка найменьше 85 кр* ***Евген Якубович*** *учитель при карнім закладі в Станїславові Порад що до плеканя гусїниці удїляю радо Чистий дохід призначую на будову Народного Дому в Чернівцях* "Буковина", 1897; Іл.

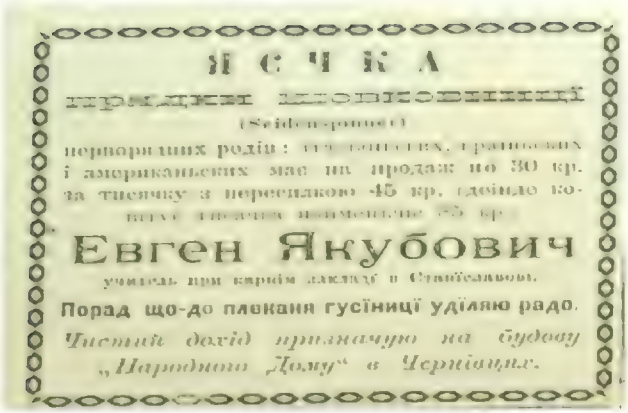
ЯЄЧКА
прядки шовковниці
(Seiden-spinner)
перворядних родів: італіяньских, країньских
і американьских має на продаж по 30 кр.
за тисячу з пересилкою 45 кр. деінде ко-
штує тисячка найменьше 85 кр.
Евген Якубович
учитель при карнім закладі в Станїславові.
Порад що-до плекання гусїниці удїляю радо.
Чистий дохід призначую на будову
„Народного Дому" в Чернівцях.

Іл Реклама про продаж яєчок шовкопряда Буковина", Чернівці, 18

На початку XX ст. глоси вже чітко окреслилися як окремі, поодинокі німецькомовні вкраплення в українському тексті: *Найлїпші машини до шитя є так звані* ***обручкові***
Сї машини йдуть дуже легко і надзвичайно скоро 2000 штихів на мінуту Сї машини мають приряд до гафтованя і приряд до остреня голок та ножиць Окрім сих маю ще найновійші машини для шевців кравців римарів і такі що шиють для потреби вперед і взад За кожду машину ґарантую 5 лїт Продаю за готові гроші і на виплат дешевше як всюди хто не вірить най переконає ся В Данилевич машиніст в бровари Штайнера ул Двірця ч 21 в Чернівцях ("Буковина", 1 Іл

Іл Реклама машин до шиття Буковина", Чернівці, 1900)

У рекламі "мила Шіхта" *Іл.*) нетранслітерований компо нент SCHICHT називає чеську торгову марку мила (його виробництво заснував Йоган Шіхт у 1 р., існує воно й дотепер). Із р. мило мало свій логотип зображення оленя ("Schichtovo jádrové mýdlo s jelenem [Основне мило Шіхта з оленем"]"), що відображає відповідний малюнок (на *Іл.*) або слово (на *Іл.* в оголошенні на *Іл.* німецькою мовою подана лише назва фірми

Іл Реклама Мила Шіхта Буковина", Чернівці, 1904)

МИЛО ШІХТА

Олень Марка Ключ

Найлїпше найвидатнїйше і найдешевше мило.
Вільне від всяких шкідливих домішок.

Всюди до набутя

При купнї належить зауважати, аби кождий кавалок мила мав напис “ ” і повисшу марку охоронну Буковина”, Чернівці, 1904 Іл.

Іл Реклама Мила Шіхта Буковина”, Чернівці, 1905)

Корон

виплатить фірма кождому, хто докаже що єї мило „Шіхт” складає ся із шкідливих частий.

МИЛО ШІХТА

мило з оленем або ключем

є найлїпше, найвидатнїйше як також і найдешевше
Вільне від всяких шкідливих складових частий

При закупнї прошу уважати, аби кождий кавалок мила був заосмотрений в напись “ШІХТ” і в оден із знаків охоронних “ОЛЕНЬ” або “КЛЮЧ”
Буковина”, Чернівці, 190 Іл.

У рекламі “Молочного **мила з лелії** *Бергмана і С ки в Дрезні і Тешині над Ельбою Молочне мило з лелії проти соняшних виприсків на шкірі як також служить до одержаня і плеканя сьвіжої мягкої і рожевої цери* фігурує німецькомовний компонент (дерев’яна іграшка “коник”), що не має відповідника в українськомовній частині тексту й без знання позамовних фактів сприймається як логічно не пов’язаний з рекламованим товаром. Проте в оригінальній німецькомовній рекламі та на етикетці мила є і напис , і зображення іграшкового коника, що був для споживачів упізнаваним елементом логотипом (“Буковина Іл. Іл.

Бергмана і С-ки в Дрезні і Тешині над Ельбою

Молочне мило з лелії,

(Steckenpferd-Lilienmilchseife)

Головний склад у Шміде і Фонтіна ул. Голівія.

Іл Реклама Молочного мила з лелії Буковина”, Чернівці, 1907)

Іл Німецькомовна реклама та етикетка мила з відкритих електронних джерел)

Німецькомовних глос уживали для ідентифікації вулиць, де були розташовані рекламовані заклади, зрідка для ідентифікації закладів, напр.:

Хто хоче мати красні і дешеві рами для образів най удасть ся до переплетні книг Еміліяна Канюка а з певностию не ошукає ся Переплетня знаходить ся в Чернівцях при улици ***Паньскій*** ч. (“Буковина”, 1902; Іл.

Фірма ЕМІЛЬ КАНАРСКИЙ в Чернівцях ***ул Головна Енценберґа*** *позволяє собі отсим зложити Найщирійші желаня нового року всій своїй Вп. П. Т. Клієнтелї* Буковина”, 1 Іл.

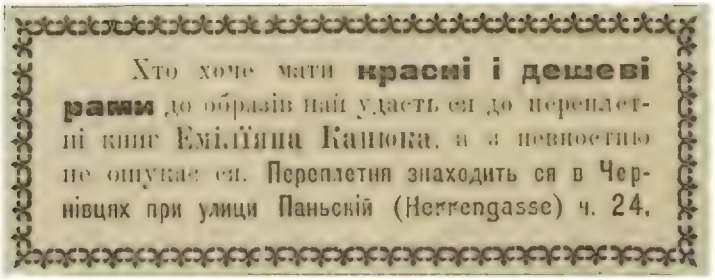

Іл. Реклама послуг палітурної майстерні переплетні Е Канюка Буковина”, Чернівці, 1902)

Іл. Реклама фірми Е Канарського Буковина”, Чернівці, 1905)

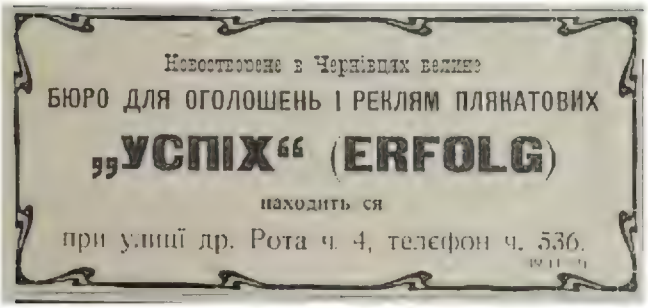

Іл. Реклама бюро Успіх Буковина", Чернівці, 1909)

Назви вулиць, закладів, торгових марок могли подавати лише німецькою мовою, напр.:

С. Льерхенфельд поручає свою Реставрацію і кавіярню в готелю вперед готель Чернівці ул Ратуша ч. Добірна кухня і найліпші напитки при звичайних цінах („Буковина" Іл.

КАВАРНЯ ТЕАТРАЛЬНА Чернівці ***№.*** *Отсим подаю до загальної відомости що від 1. Вересня с. р. отворив я нову з найбільшим комфортом уладжену Каварню театральну котру заосмотрив в окоцімске пиво бочкове і фляшкове ляґер і експортове пиво знамениту кухню як також у молдавскі і иньші натуральні вина О численні відвідини просить З глубоким поважанєм Самуїл Кремер* ("Буковина", 1904; Іл.

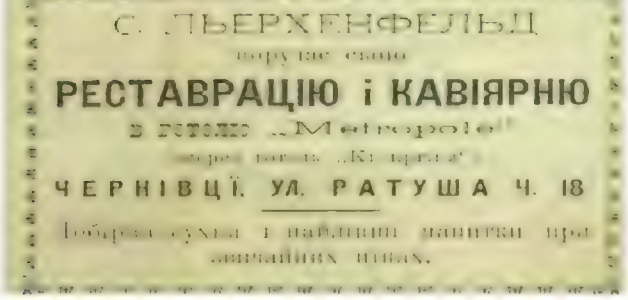

Іл. Реклама ресторану С Льерхенфельда Буковина" Чернівці, 1891)

Іл. Реклама Театральної Кав'ярні С Кремера Буковина", Чернівці, 1904)

Іл. Реклама рослинного жиру Буковина", Чернівці,

Запозичення з румунської мови, здавна засвоєні в покутсько буковинські, гуцульські та інші говірки південно західного наріччя (див. докладніше [Головач, 2012]), у рекламних текстах постають як цілком адаптовані лексеми, напр.:

ма́рфа рум *marfă* товар; тканина фабричного вироб ництва *Важне для крамарів Много крамарів удають ся до нас*

щоби для них всілякої ***марфи*** *замовляти Ми ті замовленя пере даємо купцям а тоті висилають жадану* ***марфу*** *Найперше будемо проби всілякої* ***марфи*** *поселати щоби крамар наперед вже знав яку* ***марфу*** *і по якій цінї має єї дістати і після тих проб міг більше собі тої* ***марфи*** *замовляти…* (“Добрі Ради”

жентиця рум *jîntiță* сироватка з овечого молока: *Бернгард Фріст поручає свою реставрацию і комнату для гостий купіль кругольню павільон що збудований великим коштом у Виженці коло Вижниці* ***жентиця*** *кефир добра кухня і знаменитий харч за дешеву цїну Що вечора музика в павільонї* (“Буковина”, 1898; Іл.

Нове місце лїчниче Виженка

коло Вижниці 500 м. над ур. мор.

Сезон від 15-го липня до 15-го вересня.

Бернгард Фріст

реставрацию і комнату для гостий,

Іл. Реклама курортного закладу в селі Виженка Буковина”, Чернівці, 1898)

Значною культурною вартістю відзначаються численні рекламні оголошення, у яких не знаходимо жодного іншокодового компонента, напр.:

Хто хоче *мати красні добрі і дешеві фотографії най буде ласкав удати ся до мене Фотографую що дня від 7 ої год. від рана до заходу сонця За 6 штук беру лише 2 зр З поважанєм* **Е РІХТЕР** *фотограф в Чернівцях ул Паньска ч.* Буковина”, 1896 Іл

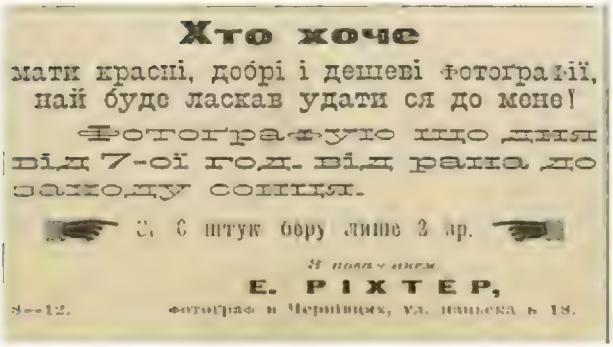

Іл. Реклама послуг фотографа Е Ріхтера Буковина", Чернівці, 1896)

Іл. Реклама робітні взуття та ортопедичного закладу І Діка Буковина", Чернівці, 190

Перша буковиньска спеціяльна робітня обуви і ортопе дичне заведенє ***ІВАНА ДІКА*** *абсольвента майстерского курсу ц. к. технольогічного ремесельного музея у Відни і записяженого судового знатока поручає* ***ВЕЛИКИЙ СКЛАД ОБУВИ найновїйшого крою для пань панів і дїтий Замовленя виготовляєть ся сейчас з заграничних шкір*** *При замовленях з провінції пожадане аби прислати з ужитий*

черевик на міру ***Чернівці ул Руска II а Філія ул Ратушева*** *під золотою Грушкою*") ("Буковина", Іл.

Стилістика таких оголошень могла наближатися чи то до розмовно побутового регістру, чи до більш офіційного, проте в кожному разі вона засвідчує міцну тенденцію розвитку української літературної мови в Галичині та на Буковині на живій розмовній основі та зростання ролі української мови як засобу соціальної комунікації

Висновки та перспективи

Дослідження реклами на сторінках галицьких та буковинських періодичних видань кінця XIX початку XX ст. доводить, що українська мова була широко запотребуваною в рекламній комунікації того часу й становила матеріальну основу рекламних текстів з виразною перевагою кириличної графіки. Інтерферентний вплив німецької мови виявлявся в графічному оформленні латинською графікою власних назв (назв підприємств, закладів, торгових марок, контактної інформації у глосуванні назв товарів, закладів; у поодиноких вкрапленнях німецькомовних компонентів, необхідних для ідентифікації товару, закладу, вулиці, де такий заклад розташований.

Українські рекламні тексти кінця XIX початку XX ст. виявляють себе як складник тогочасного мовного (семіотичного) ландшафту, оскільки відображають у своєму графічному та змістовому наповненні функціювання української мови в контактуванні з іншими мовами німецькою, польською, румунською, що їх для досліджуваного періоду варто розглядати як співтериторіальні мови. Іншомовні компоненти характеризують і графіку, і зміст, і текстову стилістику української реклами досліджуваного періоду, завдяки чому вона постає як соціолінгвальний та культурно історичний феномен, що відображає відповідний період розвитку української літературної мови. Подальше дослідження загальних та специфічних ознак української реклами кінця XIX початку XX ст. необхідне для створення спеціальних словників української реклами, а також для узагальнювальних теоретичних праць із рекламної комунікації, з історії українських культурних практик у медіасфері

Внесок авторів Людмила Ткач концептуалізація, формулювання мети й окремих завдань дослідження, розроблення методології, валідація джерельної бази дослідження української реклами кінця XIX початку XX ст., реалізація окремих завдань дослідження, компонентний аналіз рекламних оголошень, написання конкретних змістових частин статті (оригінальна чернетка і редагування), загальне редагування; **Анна Закутня** формулювання та реалізація окремих завдань дослідження, аналіз і синтез емпіричних даних, написання конкретних змістових частин статті (оригінальна чернетка й редагування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бартко, О А. (2004). Буковинський календар. *Енциклопедія сучасної України*

Белей, Л. (2010). Соціолінгвістичне висвітлення терміна "мовний ландшафт" *Науковий вісник Ужгородського університету Серія Філологія Соціальні комунікації*

Гарлицька Т. С. (2016). Лексика рекламних текстів як вияв лінгвокультурної свідомості містян. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Філологічні науки Мовознавство*

Гнатюк, М. І. 14). Українсько німецький білінгвізм: пограниччя чи діалог ідентичностей. *Вісник Львівського університету Серія філологічна*

Головач, Н. М. (2012 *Лексичні румунізми в українській мові на діалектному та літературнонормативному рівнях* [Автореф. дис. канд. філол. наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Закутня, А. Ю. (2017). Структурні та стилістичні особливості українських рекламних текстів кінця XIX першої половини XX ст *Dialogul slaviştior la i*

Кайндль, Р. Ф. (2008). *Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення*. Зелена Буковина.

Квітковський, Д., Бриндзан, Т., & Жуковський, А. Ред. *Буковина: її минуле і сучасне*. Зелена Буковина.

Купчанко, Г І. (2 *Деякі історико географічні відомості про Буковину*. Золоті Литаври.

Масенко, Л. Т. (2004) *Мова і суспільство Постколоніальний вимір* "КМ Академія"

Масенко, Л. Т. (2013). Койне. *Енциклопедія сучасної України*

Олійник, О. Ю. (2013). Термінологія опису мовного ландшафту у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві *Термінологічний вісник*

Пашук, В. С. (2007). Календар "Просвіти" *Енциклопедія історії України* т. 4, . Наукова думка.

Погребенник, Ф П.). Буковина. *Енциклопедія сучасної України*

Прилуцька, А. Є. (2015). Візуальна реклама в культурному ландшафті міста: теоретико методологічні підходи. *Гуманітарний часопис*

Романюк, М. М., Галушко, М. В. (2008). Добрі ради. *Енциклопедія сучасної України*

Соколова, С. О. (2014). Полілінгвальний мовний ландшафт міста в сприйнятті киян. *Мовні і концептуальні картини світу*

Ткач, Л. О. (2007). *Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX на початку XX ст Ч Джерела і соціокультурні чинники розвитку.* Чернівці XXI.

Ткач, Л. О., Закутня, А. Ю., & Сулима, С. П. (. Лінгвокультурні аспекти у рекламуванні замінників кави "Franck / Франкк (за мате ріалами рекламних оголошень в українських періодичних виданнях першої половини XX ст.).

Узунов, С. (2014). Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? *Українське мовознавство*

Шаповал, Ю. Г. (2007). Діло. *Енциклопедія сучасної України*

Шевельов, Ю. *Українська мова в першій половині двадця того століття стан і статус*. Сучасність.

O. A. (200

T.

T., & Zh A. (

T

T. (2013). Koine.

, т. 4,

C. O. (2014). The Polilingual Linguistic Landscape of the City in

/ Франкк

Dialogul slaviştior la inceputul s

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано /
Схвалено до друку /

southwestern dialects or urban koinēs due to lexical

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 811.161.2'271.12'373.21'373.613

Олександр БОГОМОЛЕЦЬ БАРАШ д р філософії
мол. наук. співроб

Інститут української мови НАН України,
Київ, Україна

: ІСТОРІЯ НАЗИВАННЯ ВІДОМОЇ КРАЇНИ ІБЕРІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В с т у п *У сучасній українській мові є багато запозичених власних назв, які суттєво відрізняються від відповідних найменувань у мові оригіналу. Адаптовані в тій чи тій мові номінації країн екзоніми протиставляють самоназвам цих теренів ендонімамам: Грузія Сакартвело, Бомбей Мумбаї, Пекін Бейджин, Лейпциг / Липськ Ляйпціг, Швейцарія Швайцарія, Європа Европа тощо. Екзото поніми можуть мати лексичні, словотвірні й фонетичні варіанти, що залежить від джерела запозичення й подальших трансформацій у мові реципієнті. Широка варіативність характерна і для назви найбільшої країни Іберійського півострова, яка здавна фігурувала в історичних хроніках і полемічних трактатах, а в ХХ ст. стала об'єктом висвітлення світових, зокрема й українських, ЗМІ.*

М е т о д и *Для виявлення специфіки позначення відомої країни Іберійського півострова в різних європейських мовах застосовано зіставний (компаративний) метод, з метою аналізу виявлених одиниць в українській мові використано описовий метод, контекстуальний аналіз дав змогу простежити співвідношення мовних і позамовних чинників.*

Р е з у л ь т а т и *На основі аналізу історії номінування сучасної Іспанії виокремлено декілька варіантів екзотопоніма та його похідних: Ишпанія (ышпанія) / Іспанія; 2) Гишпанія (Гішпанія); 3) Еспанія. Запозичений з грецької мови екзотопонім* ***Іспанія*** ***Ишпанія*** *мав обмежене вживання аж до його закріплення в сучасних лексико графічних джерелах. Найтривалішу історію з поміж зазначених назв мав полонізм* ***Гішпанія****, який домінував в українській літературній мові з кінця початку ст. і до початку ст., коли за вірогідного посередництва романських мов поширення й кодифікації в правописі 1929 р. набула форма* ***Еспанія*** *та її похідні найбільш*

точний відповідник ендоніма , який уважаємо за доцільне рекомендувати до використання в сучасній літературній мові.

Висновки *Дослідження історії вживання запозичених слів дають змогу встановити їхнє походження, джерело запозичення і фонетико графічну специфіку в мові реципієнті. Для аналізу таких назв важливо враховувати контекст уживання, а також позамовні чинники, які впливають на динаміку функціювання таких номінацій, їхню конотацію та референтну віднесеність. Не менш важливим чинником, який не залишає байдужими сучасних мовців, є автен тичність українських слів, навіть запозичених. Тільки взявши до уваги всі аргументи в комплексі, можна зробити висновок про доцільність того чи того варіанта в сучасній літературній мові.*

Ключові слова *історія української мови, динаміка мовної норми, варіативність, онімна лексика, запозичення, український правопис.*

Вступ

У кожній мові є певна традиція називання інших держав: деякі найменування наближені до мови оригіналу (тобто є ендонімами), але більшість запозичень адаптована засобами певної мови реципієнта (є екзонімами). Останнім часом, утім, посилюються тенденції кодифікації ендонімів: так, наприклад, Литва узаконила автентичну назву Грузії (Gruzija) *Сакартвело* (Sakartvelas), попри те, що ендонім *Сакартвело* раніше не був офіційно затверджений у жодній державі ЄС. Самоназва країни *Сакартвело* (груз. ‘країна картвелів’) походить від основного центрального грузинського регіону Картлі, згадка про нього датується 800 р натомість *Георгія,* імовірно, походить від *Гурген (Гурган)* позначення грузинів персами.

На потребі вироблення чітких фонетико графічних правил передавання іншомовних топонімів, зокрема, наголосив С. Вербич [Вербич, 202

В історії української літературної мови простежується тенденція до засвоєння запозичених топонімів з урахуванням їхніх відповідників у мові оригіналі. Так, згідно з настановами першого видання “Українського правопису” 1929 р., “чужомовні неслов’янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі “Правопис чужих слів” (§§ 76), але до

того варто додати, що оскільки чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх *треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел (виокремлення наше. О. Б Б* напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка і т. ін. (УП, § 83). Зокрема, запропоновано пере давати чуже ***е*** на початку слова через ***е*** *Європа, Еспанія* та ін.), окрім давніх запозичень із грецької мови (напр., *Єгипет*) (УП, § 65), а німецький (і голяндський) дифтонг в нових запози ченнях передавати через ***ай***, після ***л яй*** (а не ***ей*** *Ляйпціґ, Швайцарія* тощо (УП, §

Відповідні положення правопису підкріплені численними прикладами з художньої літератури 20 х рр. ст. доби Розстріляного відродження. Наприклад, М. Семенко писав: *У Кельні, і у Дрездені, і в Мюнхені і в* ***Ляйпціґу*** *ви уявіть собі: ні Subway, ні Metró! Але до Унтерґрунду всього лиш кілька станцій, все одно що із Бахмача в Хорол* Семенко с. , а М. Йогансен у романі Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію Йогансен, 1930) ужив екзоніми *Еспанія* та *Швайцарія,* некоректні з погляду сучасної україн ської літературної мови, але наближені до вимови ендонімів в іспанській та німецькій мовах відповідно: *А втім, буває й тепер, що, повернувшися з за кордону, люди вміють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються халуї в Лондоні і як кусаються клопи в готелях* ***Еспанії*** Йогансен, 2023, с. *Бачив справжню* ***Швайцарію*** *і сходив на Монблан, але не наважився зійти на Маттерґорн…* Йогансен с У любові до *Еспанії* зізнавався й ліричний герой новели М. Хвильового: *Тоді я люблю* ***Еспанію****, тому що вона далеко, тому що я фантаст, тому що я пізнаю й кохаю город не так, як інші, тому що город це Сервантес Сааведра Мігуель, тому що в битві при Лепанто, тому що в полон до алжірських піратів* Хвильовий . Утім, не всі чужомовні слова писали й вимовляли однаково, а питання походження певного запози

чення чи доцільності вживання того чи того варіанта й нині є предметом жвавого обговорення в мережі див. Швайцаріша старша за Швейцарію ; "Іспанія Еспанія Гішпанія",

Чи не найбільше фонетико графічних варіантів в українській мові має назва найбільшої країни Іберійського (Піренейського півострова. Хоч у сучасній літературній мові й закріплено варіант *Іспанія* проте значна кількість інших варіантів цього топоніма, зафіксованих протягом історії української літератур ної мови, зумовлює науковий інтерес до їхнього осмислення й інтерпретації, зокрема в контексті сучасної мовної практики.

Мета пропонованої статті з ясувати історію становлення назв на позначення сучасної Іспанії в українській літературній мові в зіставленні з іншими європейськими мовами.

Джерельну базу дослідження становлять мовні пам'ятки ст., а також різножанрові твори пізніших періодів, зокрема дібрані за допомогою корпусів мови.

Методи

Застосовано зіставний метод для виявлення специфіки пере давання топонімів на позначення відомої країни Іберійського півострова в різних європейських мовах, описовий метод для аналізу виявлених одиниць в українській мові контекстуальний аналіз дав змогу простежити співвідношення мовних і поза мовних чинників, за допомогою семантичного аналізу встанов лено розвиток формально семантичної деривації досліджу ваного екзотопоніма.

Результати

На матеріалі виявлених номінацій і їхніх дериватів можемо простежити зміни, які відбувалися в називанні сучасної Іспанії з кінця XVI початку ст. до XXI ст., що зафіксовано у відповідних писемних текстах: кінець ст. початок ст. → *в ышпанѣи* КСУМ Кр.Стр., 52 зв *в гешпанских краинахъ* Кописте нський, початок ст., імовірно, 1623 р.); *Испáновъ в гишпании* КСУМ Розм., зв. середина

ст.; *до Гишпáнїи* Галятовський с. зв. 1665 р.; *Ишпанія* Синопсис *до Испанїи* Радивиловський с. р.; *гишпанъ* ‘іспанець’ Гринчишин т. 6, с. ст. → *в гїшпанїи* ż *гишпанск[оє] вино* Лазаревський, , с. р.) *по Гишпанску* Ханенко ст. → *Гишпанія* Грінченко, 1907 , т. 1, с. *Іспанія* ст. → *Еспáнія, еспанець, еспанка, еспанський* Голоскевич с. *Іспанія, Гішпанія* ст. → *Іспáнія Королíвство Іспáнія* Головащук, 2 , с.

Для розуміння підґрунтя цих розбіжностей варто врахову вати декілька чинників. *По перше*, походження назви. Згідно з Етимолого семантичним словником І. Огієнка Іспанія назва, що походить з грецького *По старослов янському назву завжди писали Іспанїа виокремлення наше. О Б Б* При грецькій назві артикл жіночого роду (е) це буква *ета* з густим придихом (по грецькому , а по латинському), що виражався звуком . За того часу, коли Київ нав’язав контакти з Грецією (а це значить, що й тоді, коли Україна прийняла Християнство з Греції), самі греки вже не вимовляли густого придиху, а букву *ету* вони вже вимовляли не як **е** а як **і**. Отож і артикл жіночого роду в їхніх устах уже звучав не як (по старому), а як і; цебто вони почали вимов ляти як *і* , а в стягненій формі, як *Наші предки, вслiд за греками, також вимовляли цю грецьку назву як Іспанія виокремлення наше. О. Б. Б* . У Галичині у новітніх часах почали вимовляти й писати не згідно з його грецькою (і з нашою) вимовою, а з романською вимовою артикла жіночого роду при цій назві, цебто з вимовою не **і**, а **е** тому в Галичині почали писати вимовляти *Еспанія*. Тепер уже й західні вчені еллініcти почали визнавати той факт, що греки іще в ст н е почали вимовляти свою ету як Огієнко, 1979 , с.

Для опису історії народів Іберійського півострова у хроніках Ісидора Севільського (VI ст.) також уживали похідний від вислів Після об’єднання Кастилії та

Лат. *Слава Іспанії.*

Арагону в XI ст. уже задокументовано ендонім , який разом зі словосполукою ‘Королівство Іспанія’ набув кодифікації та офіційного статусу назви країни.

По друге, варто взяти до уваги особливості іспанського правопису, адже звук, позначуваний літерою в іспанській мові на початку слова не вимовляється, це данина історичній традиції написання (пор.

Водночас українські пам’ятки фіксують варіанти лексеми із початковим [г], а також із [ш] у корені, що є близьким до вимови напів шиплячого звука [s] в іспанській мові.

По третє, потрібно враховувати дані інших мов, передусім польської, із якою українська мова в ст. контактувала найбільше. Згідно з історичним словником польської мови ст., уже в той період зафіксовано ад’єктив *ń hiszpańska broda, hiszpański okuń*]. Отже, є підстави стверджувати, що староукраїнські назви Іспанії з протетичним **г** , найвірогідніше, зумовлені впливом польської мови, із якої активно перекладали українські книжники.

Звернімося до сучасних європейських мов. У наведеній далі табл 1 можемо простежити специфіку передавання топоніма в різних європейських мовах. Як бачимо, у загальному списку 21 мови найбільше зафіксовано лексем із початковим основи слова (12 мов), у чотирьох мовах назва містить початковий **е** (власне в іспанській французькій, португальській і фінській), у трьох мовах ініціальною літерою топоніма є **і** (грецькій, литовській і українській) і лише у двох мовах додається протетичний приголосний на початку (польській та естонській).

Унікальною з погляду вживання відповідного топоніма є українська мова, адже в різні періоди її становлення зафіксовано три варіанти назви (у межах яких фонетико графічні варіанти). Далі спробуємо простежити особливості фіксації екзотопоніма в різні історичні періоди.

Исп. ‘уродженець Іспанії’, ‘який належить до Іспанії чи іспанців або пов’язаний з ними’, ‘іспанець’.

Таблиця

Порівняння номінацій Іспанії в європейських мовах

Мова	Початковий	Початковий	Протетичний приголосний	Тільки початковий
Іспанська				
Англійська				
Французька				
Німецька				
Італійська				
Португальська				
Нідерландська				
Шведська				
Польська				
Чеська				Španělsko
Словацька				
Угорська				
Румунська				
Грецька		Ισπανία		
Фінська				
Естонська				
Латвійська				Spānija
Литовська				
Ірландська				
Мальтійська				
Українська	(Еспанія)	Іспанія	(Гішпанія)	

століття

Назву Іберійського півострова зафіксовано в історичній хроніці Мацея Стрийковського (написана 1582 р., перекладена з польської на початку ст. [див. Багнюк]) у формі *в ышпанѣи* КСУМ : Кр.Стр., 52 зв.

У цій же пам'ятці задокументовано дві аналітичні форми ад'єктивно субстантивні словосполуки далі АСС), перша з яких є перифразою на позначення відомої країни Іберійського півострова *до ишпа(н)ски(х) бєрєго(в)* (КСУМ: Кр.Стр., 75 зв.), а друга позначає Кадіську затоку, що можемо встановити з контексту: *и прєбꙋвши тѣ(с)ности* ***моря ишпа(н)ского, которое зовємо каде(с)*** *лєдво сꙗ в африцѣ трєтє' ча(с)ти свѣта ωпє(р)ли* КСУМ : Кр.Стр 6 зв

Показово, що в іншій пам'ятці цього періоду зафіксована форма *Іспаны,* яка, втім, не зазнала подальшого поширення: *пєрвꙋю Пєрскоє плюндрꙋють Цáрство, пóтим' Єгúптъ и Лíвию, нашє(д)ши тєжъ и нá Індωвъ, Єθіóпωвъ и* ***Испáновъ*** *пóтымъ и на самóє цáрскоє мѣсто, вóйскомъ настꙋпꙋютъ* Гринчишин, с. Натомість відомішою була форма *гишпанъ* задокументована в історичних хроніках того часу, зокрема «Хроніці» М. Стрийковського (у цитованому фрагменті йдеться про географічні відкриття європейців) *ачко(л)вєкъ на то(м)жє ωкианє* ***гишпановє****, и по(р)тукга(л)чиковє, за ма(в)ританиєю… нєвѣдомє пєрє(д) ты(м) людє(м) и а(с)тролого(м) та(к)жє гωкграфо(м) вы(с)пы и краины налєзли прєва(ж)ны(м) жєкглова(н)є(м) которое тєпє(р) нови(м) свѣто(м)* зовємо КСУМ : Кр.Стр., 26 зв.

Наступна фіксація топоніма припадає на середину ст. це також перекладна праця (розмовник голландця Ноеля де Берлемонта, перекладений на різні, зокрема слов'янські мови). Встановлено, що Іван Ужевич, який здійснив переклад з латини, орієнтувався на вже наявний польський переклад [див. Мозер]. А отже, зафіксована в староукраїнському перекладі форма *в гишпании* КСУМ : Розм. зв. з протетичним **г** могла бути зумовленою польським

У схожій формі екзотопонім зафіксовано в збірнику проповідей Й. Ґалятовського Небо новоє *Єдéнъ óкрутъ Сетубалéнскіій ишолъ з(ъ) Люзитáніи до* ***Гишпáніи***

Окрут корабель'. Сету́бал (порт. Ситу́бал муніципалітет і місто в Португалії, в окрузі Сетубал, центр Сетубальського єпископства.

Лузіта́нія (лат або Лузіта́нська Іспа́нія (лат. у 27 до н. е. рр. римська провінція на заході Іберійського півострова.

Галятовський, 198 , с. зв.) Засвідчена також аналітична форма у якій підкреслено монархічний устрій країни *Єдéнъ чл҃вкъ побóжний на имѧ́ Дыдáкусъ де Сарáвїа úхалъ водóю з(ъ) Гáндыѣ до Валéнцыи мѣста* ***в(ъ) кролéвствѣ Гишпáнскомъ*** Галятовський, 1985, с зв.

Цікаво, що в іншій пам'ятці полемічного жанру цього ж періоду бароковій проповіді А. Радивиловського 1676 р. зафіксовано варіант без протетичного **г** *до Испанiй* Радивиловський, 2019 с. Водночас у названій пам'ятці трапляються АСС із протетичним **г** *Гишпанской краинѣ* Радивиловський, 2019 с. та *Гишпанскои провѣнцiи* Радивиловський, 2019 с.

Імовірно, що А. Радивиловський ужив *Испанїа* тому, що екзотопонім у схожій формі *Ишпанїа* засвідчено в Синопсисі Київському (1 (див. рис. із яким міг бути знайомий книжник.

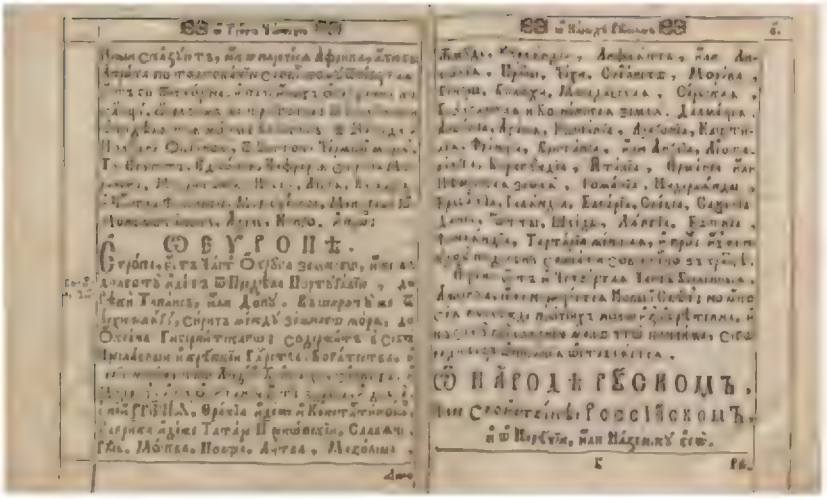

Рис. 1. Синопсис Київський (видання третє, 1680 р.)

У Присвяті князю Степану Яковичу Святополк Четвертинському) З. Копистенський ужив фонетичний варіант зазначеної вище АСС *у Гешпанских краинахъ*, пишучи про збереження релігійної ідентичності князями Четвертинськими: *А вкоротце рекши, завше в том цном гнѣздѣ бивали*

люде мужнии и дѣлнии, мужеве великїй, в радѣ щирии, в вѣрѣ святой православной сталии, якож през всѣ вѣки жаден ся не нашол в том дому вѣри своси отступником, хоть в нѣмецких, влоских и ***гешпанских*** *краинах бивали* Кописте нський, 1924

Варто зазначити, що похідний ад'єктив *гишпанскїй* позначав не лише певні території Іберійського півострова, а й реалії матеріальної (пізніше духовної) культури цієї країни: у поєднанні з назвою монети *рєкга́лъ* утворював стійку слово сполуку *гишпанскїй рєкга́лы* КСУМ : Розм. 57 зв.

Похідним від екзотопоніма *Гишпанїя* є етнонім *гишпановє* зафіксований вже на початку ст. КСУМ : Кр.Стр., 26 зв.; АрхЮЗР 6/І, 40 *гишпа(н* КСУМ : Кр.Стр., 10 зв.

століття

У ст. збереглося вже усталене фонетико графічне оформлення екзотопоніма *Гишпанїя* та похідних від нього.

У старопольській перекладній пам'ятці 1621 р. " ł ł першотвір голландця Я. Майора) перекладеній на староукраїнську в 1732 р. (автор перекладу лемківський діяч І. Прислопський) [ół , с. наявна форма *гїшпанія* ***В гїшпанїи*** *Былъ єденъ Казнодѣа рѣчовъ и славо(в) Барзо Вєлкый котры(й) з Стымъ домѣникомъ тамъ законъ свлй розшїрилъ: той дла стобливости и приємности барзъ былъ милый Кролови Кастєлѣ и вшиткымъ Пано(м)* ż с. 30 див. рис.

Подальші ілюстрації вживання формальних і семантичних дериватів від *Гїшпанія* демонструють переважно сферу матеріаль ного побуту, описану у приватних документах тієї добах, зокрема козацьких щоденниках. Наприклад, Яків Маркович залишив такий запис *да имъ же велѣлемъ купить 20 галіонокъ* ***гишпан ского вина*** Лазаревський, 171 , с. 328, 18.10.1729 р.

(пол.) ***β á*** *ł ź á żą łą ą ś ozβerzył świątobliwości y iemności ł miłym y wβytkim Pán* , P., & Elżbieta, R. c.

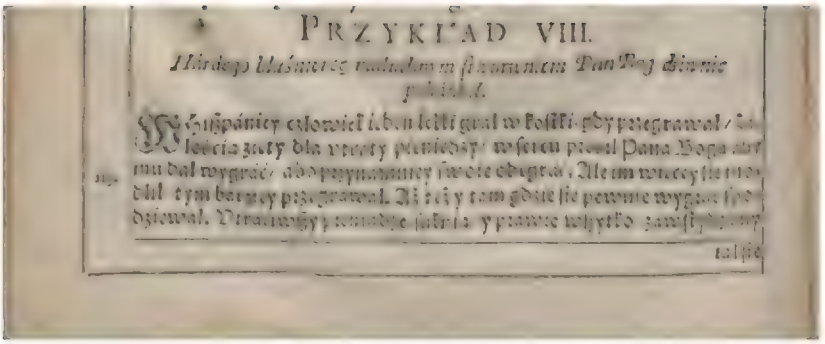
PRZYKŁAD VIII.

Рис. ł ł ł
(Велике дзеркало прикладів)

Водночас ад'єктив *гишпанскій* поєднувався з іменником *вѣдомости,* утворивши АСС на позначення тогочасних іноземних новин: *Иншіє зась вѣдомости чужозємскіє, яко то римскіє цєсарскіє, французскіє, вєнецкіє* ***гишпанскіє*** *португалскіє анґєлскіє и пєрсидскіє, яко от нас, малоросиянъ, далєчайшія, здє нє полагаются* Величко с.

У щоденнику Миколи Ханенка вперше натрапляємо на прислівник *по Гишпанску* який у наведеному далі контексті позначав стиль убрання, характерний для представників певної країни: *За тимъ судномъ еще многіе судна ишли, зъ которыхъ въ еднихъ разныхъ націй жолнѣрскихъ строемъ, то есть, по Турецку,* ***по Гишпанску*** *по Голляндскому, по Французскому, по Польску, по Венгерску* Ханенко, 1722

Унікальним семантичним дериватом є іменник *гишпанка* який у наведеному контексті не є фемінітивом, а позначає вид холодної зброї (шаблю): *шабля под мосенжною оправою,* ***гишпанка****, з хвостикомъ желѣзнымъ* Передрієнко, 19 , с.
Цей іменник трапляється в реєстрі майна і підданих значкового товариша Сави Івановича Билима в селах Хоминцях і Євлашах (18 грудня 1751 р.), але в значенні зброї не зафіксований у жодних інших відомих нам джерелах

Показово, що за схожою словотвірною моделлю за допомогою семантичної і частково формальної деривації в пізніші

періоди утворено й інші похідні іменники: пор. *іспанка* ‘дуже важка форма грипу, що в 1918 рр. охопила багато країн світу; іспанський грип’ Білодід Бурячок т 4, с. , але ***е**спаньйолка* ‘коротка загострена борідка’ Білодід Бурячок т 2, с.

століття

У наступному столітті так само домінує форма із протетичним **г** , кодифікована в Словарі української мови Б. Грінченка: *Гишпанія Колумб поїхав у Гишпанію*. Зафіксовано й етноніми *гишпанець гишпанка* та похідне *гишпанський* Грінченко, , т. 1, с.

Етнонім *гішпани* вжив Т. Шевченко у відомій поемі Кавказ *Ми не **гішпани**; крий нас, Боже, / Щоб крадене перекупать, Як ті жиди. / Ми по закону!..* Шевченко *Гішпани* в наведеному уривку метонімічно репрезентують Іспанію, яка активно протидіяла міжнародному осуду работоргівлі, що нею займалися переважно іспанці Грінченко , т. Ця форма зафіксована й в іншому важливому документі цієї доби Книгах буття українського народу в контексті історії європейських народів: *Романське племено влохи, французи, **гішпани** приняло благодать, і стали народи увіходить у силу і у нову жизнь і просвіщенность*

На зламі століть в українському письменстві можна знайти приклади вживання лексеми *Іспанія* та похідних від неї *іспанський, іспанці* тощо). Наприклад, М. Драгоманов у праці Чудацькі думки про українську національну справу писав: *Бачите, якийсь землячок, назвавшись Турист (тобто Подорожній), надрукував у Правді допис мовбито з **Іспанії** про те, як один **іспанський** писач ганьбив російське письменство* Драгоманов . Цього варіанта дотримувалися й П. Куліш у перекладі Святого Письма: *Се ж скінчивши й*

Іспанка особлива, важка форма грипу похідне утворення від *Іспанія* назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії Мельничук, с. 319 с.

запечатавши (оддавши) їм овощ сей, пійду через вас в ***Іспанию*** Римляни 15:28 й І. Франко в перекладі Пригод Дон Кіхота М. Сервантеса (вперше надруковано в р.): ***Іспанія! Іспанія*** */ Мов у казочнім сні, / Той земний рай, чудовий край / Ввижається мені* Франко

століття

На початку ст. в еволюційному розвитку назв на позначення Іспанії відбувся злам: в активний ужиток увійшла форма *Еспанія*, що було цілком закономірним у річищі правописних пошуків минулого століття, унаслідок яких переміг саме фонетичний принцип передавання на письмі іншомовних топонімів

На формування мовної норми впливала панівна ідеологія тієї доби, що встановила А. Бордовська, дослідивши українсько мовну публіцистику періоду Другої світової війни. Згідно з результатами аналізу корпусу газетних текстів рр., німецькі окупаційні й підпільні газети ОУН УПА, попри засвідчену варіативність, тяжіли до Правопису 1928 р , а радянські до Правопису р [Бордовська, с.

Варіанти *Гишпанія, Еспанія* та *Іспанія* певний час співіснували в мовному просторі разом, про що свідчить, наприклад Словник московсько український В. Дубровського (мав три видання: 1911, 1917, 1918), де російські Испанія испанскій перекладено Еспанія, Гишпанія і еспанський гишпанський відповідно Дубровський, 2013, с. (про більшу поширеність *Еспанія / еспанський*, вірогідно, свідчить те, що ці лексеми подано першими).

Однак уже в Правописному словникові Г. Голоскевича (перші два видання 1914 і рр., сьоме видання р.) зафіксовані лише форми *Еспáнія, еспáнець, еспáнський* (а також *еспаньйóлка* Голоскевич, 2020, с.

Процес становлення мовної норми засвідчують варіантні форми вживання топоніма в тому ж виданні. Наприклад, у щоденнику “Рада” у статті під назвою “Іспанія і Ватикан” ужито й форми *еспанський Зносини між* ***еспанським урядом*** *і Ватиканом перервано* Libraria.ua: “Рада”, №

А в часописі Соборна Україна , що виходив у Відні, у випуску

за те листопада 1 р. у рубриці "Зі світу" є допис із заголовком Український хор у Гішпанїи" *Українське співоче товариство ім. Леонтовича трьома концертами закінчило своє турне по Німеччині і 31 жовтня виїхало концертувати до* ***Гішпанїи*** *<...> І от український хор почав свої виступу трьома концертами в в північній* ***Гішпанії****. Першій два концерти відбулися 4 і 5 листопада в театрі , салі, що вміщає 4.000 людей. Третій відбувся у Фільгармонії ого листопада. Про концерти сповіщають великі афіші: ". Усі три концерти мали кольосальний успіх, про що свідчать рецензії майже усіх місцевих часописей < На концертах раз у раз салі переповнено вщерть. Публіка вітає хор з правдивим* ***гишпанським етузіязмом*** *оплескам крикам, стукам, визовам немає кінця <...* НБУВ Соборна Україна, Число 6 Рік 1[a], сторона . У наведеному фрагменті йдеться про славетну хорову капелу М. Леонтовича, яка в 1916 рр. здійснила світове турне, виконуючи почесну місію культурних дипломатів української держави. Про подальший перебіг турне повідомлено вже у му випуску цього ж часопису, де подано допис із заголовком Український хор в Еспанії": *В часі між 7 і 21 листопада дав український хор ім. Леонтовича в своїм турне* ***по Еспанії*** *концерти в таких містах Північної* ***Еспанії*** *в*

1 приїхав хор до Мадриду і дав дня 21. і 23. два концерти в театрі НБУВ: Соборна Україна, Число 8 Рік [a], сторона

Норми вживання цієї та інших іншомовних географічних назв (зокрема тих, що починаються на **Е**) регламентовано в Українсь кому правописі" 19 р. Український правопис §

Спостерігаємо, що форма *Еспанія* є домінантною в публіцис тиці й художніх творах цієї доби. Так, мовний корпус ГРАК подає 2,022 випадки вживання лексеми *Еспанія еспанський еспанець* Шведова, Р. фон Вальденфельс, 2017

Результати пошуку *Еспанія* (2496 результатів, з них 247 заго ловків) і *еспанський* (6162 результатів, з них 858 заголовків) у повнотекстовому архіві української періодики) також підтверджують домінантність саме цих

форм. Натомість за пошуковим запитом *Іспанія* в архіві української періодики знайдено лише 2182 результати (кількість результатів, вірогідно, є ще меншою, оскільки форму *Еспанія* в розпізнаному тексті часто автоматично виправлено на *Іспанія*), з них 96 заголовків (переважно 20 рр. ст.); *іспанський* 2566 результатів (87 заголовків

Варто зазначити, що на динаміку номінування південно європейської країни вплинули екстралінгвальні чинники, а саме дипломатичні й геополітичні події на мапі Європи. У цьому контексті увагу привертає допис із назвою "З Мадриту до Риму. Мрії Еспанії і політика Англії". У ньому йдеться про відвідини короля Іспанії Альфонсо XIII Риму, які привернули увагу світової, зокрема української, спільноти: *Хто цікавиться в нас нині* ***Еспанією****? Хто знає про неї взагалі більше як те, що вона дала світові автора Дон Кіхота", Кальдерона, Дон Жуана, славиться боями биків, тореадорами та революціями? А проте* ***еспанська мова*** *є нині другою по англійській, як мова світового порозуміння. В Англії та Франції не є перша мова, якої вчаться молоді люде, що приготовляються до ділової каріери на широкому себто не європейському світі. Свіжі відвідини* ***еспанського короля*** *в Римі є доброю нагодою, щоби дати кілька інформацій про міжнародне становище* ***Еспанії***
"Діло", № 192 від 04.12.1923, с

На цей же період припадає найбільша за смертністю в історії людства пандемія грипу, яка тривала з 1918 до 1920 р і яку названо іспанським грипом, або іспанкою (через те, що цю хворобу широко висвітлювали в іспанських ЗМІ, на відміну від цензурованої преси країн учасників Першої світової війни) Цю номінацію за аналогією до *французької хвороби (франци)* можна віднести до ксеноетнонімів. У тогочасних українських ЗМІ пандемію переважно називали *еспанкою* (пор. "Еспанка притихла", "Нова Рада" № 195 від 24.10.1918, с. "Грипа (еспанка) та як перед нею вистирігатись", "Нове село", № від 13.11.1932, с. Показово, що, окрім назви хвороби, це слово вживали як фемінітив пор. "Гарна еспанка" : "Наш прапор", № 26 від 04.03.1936, с

а також на позначення особливого типу бороди (Борода
: "Діло", № 95 від 03.05.1930, с

Еспанія
на міжнародній шахівниці.

Хто пече печеню на еспанському вогню?

Коли вплив еспанських повстанців ген. Кіпо де Льяно свідчив, що еспанська справа має бути чисто національною і набрала міжнародного характеру, ем не помилявся. Правда, супроти Европи займає Еспанія, відтягнена периферійним валом, чисто периферійне положення, але її геополітичне значення у відношенні до моря першорядне. Вона виділяє Атлантійський Океян від Середземного Моря, відділяє і західну Европу від південної і східної Европи, від Азії та від північної і східної Африки. І зміцнив в порозумінні до Середземного Моря можна схематично порівнати до положення Туреччини супроти Чорного Моря. Правда, широкий, але короткий Гібралтарський протока не так легко замкнути, як довгі Дарданелі й Босфор; правда також, що у Гібралтарському протоці землях британських Гібралтар та англізований Танжер; все таки сильніше залишається сильна Еспанія, подібно як і Туреччина. Займе собі береги (нерозбір). На африканських побережжі мала вона здавна колонії малої території, т. зв. Прадолину колонія Марокко втратило незалежність, але північна частина над Середземним Морем називається Еспанії, щоб побережа Гібралтарського протоки належала в руках якоїсь нейтральної держави. На сторожі такого важного місця, як Гібралтарська протока, підходила Еспанія з своєї довершеній формі: досить слаба, щоб могли самі її зруйнити Гібралтар досить сильна, щоб не підлягти під вплив іншої держави. Посередницьку роль Еспанії між протилежними чинила З такими, коли поміж забажала, бо лінія проходить над обидва своїх берегів нова морська база виростає побіч Гібралтару сьогодні, в сьогодні Тарифа, так як держава ризбальна пристань Асіаб виростає на грізного

Рис. Часопис "Діло", №

Подальший період в історії сучасної Іспанії, як і всієї Європи, був дуже неспокійний, що зрештою вилилося у громадянську війну, яка точилася між республіканцями й націоналістами у рр. Воєнні події були постійним об'єктом висвітлення світових ЗМІ, зокрема й українських (які могли підтримувати ту чи ту сторону). Назва південноєвропейської країни зафіксована в заголовках більшості аналізованих видань (пор. напр., *Еспанія на вулькані* Діло № 7 від 1933, с *Еспанія спливає кровю* Діло № 280 від 934, с *Еспанія в димі і крові* Нове село № 12 від 2 36, с *Еспанія дальше кровавиться* Нове село № 36 від 06.09.1936, с та ін. (див. рис. Про значущість держави на міжнародній політичній арені свідчить, наприклад, стаття з промовистою назвою ***Еспанія ключ европейської політики:*** *В центрі всіх пекучих питань: була передовсім справа* ***Еспанії*** *На піренейськім півострові схрестились життєві інтереси*

Вел. Британії, Франції, Італії, Німеччини й Совєтів
"Українські вісті" (Львів), № 13 за 01.06.1937

У львівському часописі Як на долоні" за 14 листопада р вміщено статтю під назвою "Стара Еспанія", де йшлося про минуле й теперішній стан країни, охопленої війною: *Хоч війна **в Еспанії** добігає до кінця, хоч може вже незадовго втихнуть **на еспанській землі** гарматні стріли, то всеж **Еспанія** ще довго не перестане бути предметом загального зацікавлення <...> Чому **Еспанія** була найкращим грунтом для комуністичної революції? **Еспанія** належить до кращих країн Европи. Її краєвид дуже різноманітний. Чудові гори на півночі, високорівня у середині країни, де у мальовничому положенні лежить столиця Мадрит, і низові простори на півдні все те притягає цілі маси чужинців туристів, що захоплюються чаром **еспанської природи**. Коли додати до того ще й те, що **в Еспанії** багато чудових будівель, палат і костелів, збудованих в готицькому або візантійсько мавританському стилю, а в музеях велике число незрівнаних творів **еспанського мистецтва**, то не буде дивним, що кожний, хто хоч раз, хочаб тільки коротко, мав нагоду бути в Еспанії, не може так легко забути її краси і чару <...> Тепер саме ми є свідками завзятої боротьби, в якій дві воюючі сторони змагаються за те, щоб **старій Еспанії** надати новий лад і нове обличчя згідно з засадами своєї ідеольогії. Яке буде те нове обличчя, яка буде та **нова Еспанія** сьогодні важко сказати* Libraria.ua: "Як на долоні", № за 14.11.1937

Відповідь на згадане вище запитання дав Евген Деслав (псевдонім кінорежисера українського походження Є. Слабченка, який мешкав і фільмував у Франкістській Іспанії) у часописі "Львівські вісті" (виходив в окупованому німцями Львові): ***Сучасна Еспанія, Еспанія Фалянги***
тогочасна панівна політична партія *не є вже сьогодні країною тільки екзотизму, танків та коррід (боїв биків). Під керів ництвом ген. Франка **сьогоднішня Еспанія** перетворюється у модерну, світову державу. Часи, коли кожний стіл в **еспанській каварні** був осередком одної політичної партії, минули безповоротно. Використано теж зовсім традиційну **еспанську звичку:** жити вночі, а вдень спати. Дуже строго заборонено в*

еспанських бюрах *та інституціях користуватись* ***старою клясичною еспанською формулою*** *Приходьте завтра!" <...> Міняються цілковито* ***еспанські звички****, уклад життя, вигляди* ***еспанських міст****. Але залишається і одна гарна риса* ***еспанського народу*** *його елегантність. Елегантність не тільки у верхній одежі, у розмові, у поведінці, у діяльності, але теж і в політиці. В Еспанії є тепер дуже поширене й актуальне гасло; Позиція сьогоднішньої Еспанії це її незалежність, цілковита, елегантна, динамічна* Львівські вісті", № 36 за . Отже, за висловом цього ж таки автора в іншому часописі: *Реальне тепер все більше перемагає романтичне колись* ibraria.ua: "Голос" (Берлін), № 30 за 13.09.1942

Події Громадянської (*домової*) війни на теренах найбільшої країни Іберійського півострова знайшли й поетичне відобра женння на сторінках часопису "Селянські вісті": *Чи ви чули добрі люди / Про такую землю / Над Атлянтик Океаном / Й Морю Середземнім* ***Еспанія*** *вона зветься, / Купка генералів / З Маврами, самих* ***Еспанців*** */ Різати зачали! / В* ***Еспанії*** *була влада / Від народу волі, / Що над урядом державним / Завела контролю. / Та фашакам оскомина / На таке глядіти Й різнулися в* ***Еспанії*** */ Адамові діти. /* ***Еспанія*** *кровю впилась, / Річками стікає. / Одні Мадрит хотять взяти, / Другі не пускають. / Пани добро обіцюють, / Лиш владу здобути. / Вперед сили напружили, / А за ними трупи! / Як би* ***нарід*** *той* ***Еспанськùй*** */ Зеднався всеціло / То би з панів крово жадних / І духу не стало* (А Марусик) : "Селянські вісті" (Коломия), №

Утім, у згадках південноєвропейської країни в українській періодиці йшлося не лише про війну. Так, наприклад, у № 25 в уже згаданому часописі (рубрика "Усміхнімся") розміщено анекдот, у якому жартівливо описано особливості іспанських антропонімів: ***Еспанські шляхтичі*** *мають часто дуже довгі назвиська і титули. Раз уночі під їхав такий один шляхтич під маломістечковий готель і дзвонить, щоб йому відчинили Господар відчиняє віконце і питає: А хто там? Тут Жозе Жуан Педро Фернандес Родріґез де Вілля Нова, конде де Маляфа, кавалльро де Сан Яґо де Аль кантара! О, то йдіть*

далі, бо в мене є ще тільки одно вільне місце... сказав господар і замкнув віконце Libraria.ua: "Як на долоні", Львів, № 25 за . А в № в рубриці "Не шкодить знати" подано історію конюшини: *Конюшина була відома тому 400 літ в* ***Еспанії****. Звідти спровадили її насіння до Бельгії, а з Бельгії до Німеччини, де почали її загально сіяти щойно тому 150 літ. З Німеччини поширилася конюшина до країв східної Европи* Libraria.ua: "Як на долоні", № 22 за 15

Здавна відома своєю релігійністю країна в українських ЗМІ цього періоду постає як осердя католицизму в Західній Європі, про що йдеться в дописі "Еспанія вертає до розуму": *Хоч як занедбана була в* ***Еспанії*** *організація католиків, хоч там іще не наступило відродження католицького духа, яке бачимо в інших краях Західної Европи всеж таки* ***Еспанія се католицький край.*** *В нутрі* ***еспанської душі*** *заховане було зерно правдивої релігії. Того зерна не вбила політична завірюха, не скувала його безвірницька агітація так, як це сталося на некатолицькому Сході* Libraria.ua: "Правда", Львів, № 52 за 31.12.1933

Іспанію в українській періодиці цього періоду згадано також у літературно мистецькому й спортивному контекстах, пор.: ***Еспанська література*** *у нас мало відома, а вона значними кроками йде вперед ("З еспанської літератури")* "Плужанин", № 7 за 1 (та ін.); ***Еспанське мистецтво****, що зазнало на протязі століть кілька періодів занепаду і розквіту, на XVII століття доходить найблискучішої пори свого розвитку ("Франціско Ґойя")* raria.ua: "Гарт", № 12 за 1928

Еспанці в українських музеях": *До Львова приїхали на виступи* ***еспанські артисти****. Вони відвідали українські музеї, та подивляли красу українського мистецтва* ((Libraria.ua: "Як на долоні", № за 14.11.1937); ***Европейський футболевий світ*** *ожидав нетерпеливо висліду із змагань Австрії з Еспанією* (Австрія Еспанія 5:4) (Libraria.ua: "Львів", № 8 за 22.01.1936).

Результати пошуків у базі періодики початку першої чверті ст. свідчать, що форми *Гишпанія Гішпанія гишпанський* є спорадичними (засвідчені у виданнях 1911 рр.) Архаїч ність назви країни підтверджує її вживання зі стилістичною метою в художніх (художньо публицистичних) творах, пор.: *Дамо ми*

вам розкошуватися нашою кров'ю, ви, французьваті ***Гішпани*** : О. Турянський, памфлет Думка пралісу

У художній літературі другої половини ст. лексему *Гишпанія* вживано зі стилістичною метою. Так, послідовно цієї форми дотримувався Микола Лукаш у перекладах М. Сервантеса й Дж Бокаччо. Формі *Гишпанія* віддавав перевагу й А. Перепадя, перекладаючи М. Сервантеса й Ф. Рабле див. Шведова, Р. фон Вальденфельс, 2017

століття

Показово, що й нині, хоч і поодинокі, але трапляються випадки вживання ненормативних з погляду сучасної літературної норми варіантів досліджуваного топоніма.

Лексему *Гішпанія* засвідчено в художній творчості Ю. Логвина: *А з Венеції чорти мене занесли до* ***Гішпанії*** Шведова, Р. фон Вальденфельс, 2017 , Закляття відьмака, 1995); *І не його вина, що ми опинились не в Марселі, а десь у* ***Гішпанії*** Шведова, Р. фон Вальденфельс , "Танці шайтана", 2007).

Зі стилістичною метою (просторіччя) використано екзотопонім і в повісті Н. Довгопол "Дарована весна, або Відьма за чужим призначенням *Чому ж то він там учився, по тих Хвранціях і* ***Гишпаніях*** *питали перехожі в Варвари* Шведова, Р. фон Вальденфельс

Форму *Еспанія* вжито в романі Ю. Андруховича "Дванадцять обручів" для увиразнення мовлення персонажів твору: *Славку Славку, казав Богдан, потираючи обважніле чоло. Щось недобре ся діє на світі:* ***Еспанія****, Абісинія, Японія* Ю. Андрухович. "Дванадцять обручів"), хоча в іншому фрагменті цього ж роману автор пише *Іспанія.*

А в романі Ліни Костенко "Записки українського самашедшого" Іспанію, імовірно, через схожість слів іронічно названо *Жупанією : Навіть Іспанія це, по суті,* ***Жупанія****, від слова жупан, знахідка для гоголівського божевільного, його дуже цікавили іспанські проблеми*

Пор. *Жупáнія* хорв. основна адміністративно територіальна одиниця Хорватії, назва округу в сучасній Хорватії, на чолі якого стоїть жупан (губернатор).

Звернімося також до діалектного мовлення українців. Екзо топонім *Гішпанія* й екзоектнонім *Гішпанці* збереглися в лемківській говірці с. Тилич (Турчин, 2011, с.

Варто зауважити, що на початку ст., як і століття тому, спостерігаємо динаміку в системі досліджуваних номінацій. Так, у 2025 р засновано видавництво Еспанія , яке спеціалізується на перекладах іспаномовної літератури. Як зазначають заснов ниці видавництва, назву обрано невипадково адже назва Еспанія була частиною традиційного українського правопису до радянської влади , на відміну від Іспанії та іспанців прик ладів змін, спричинених стрімкою та насильницькою русифіка цією українського правопису . До того ж саме *Еспанія* фоне тично найточніше передає ендонім У дописах на сторінці видавництва в мережі послідовно вживають форми *Еспанія, еспанська мова, еспанці* тощо див. @
у мережі Інстаграм . Окрім того, що це є вдалим рекламним прийомом, який дозволяє вирізнити назване видавництво з поміж інших уважаємо це спробою оновлення мовної норми, яку, судячи з відгуків, досить позитивно сприймає часто критично налаштована українська авдиторія.

Висновки та дискусія

На основі аналізу історії функціювання назв однієї з країн Іберійського півострова та її мешканців в українській літератур ній мові доходимо таких висновків:

Найбільш тривалу історію вживання в українській літера турній мові, всупереч твердженням І. Огієнка, має запозичений з польської мови екзотопонім *Гішпанія*. Про це свідчать як ста лість його вживання протягом століть, так і розвиток деривацій них зв'язків названого хороніма. Нині цей фонетичний варіант уживають або зі стилістичною метою в художній літературі, або в діалектному мовленні (в південно західних говорах).

На початку ст вірогідно під впливом романських мов, в активний ужиток увійшов екзотопонім *Еспанія* (з усіма дерива тами відповідно), який було кодифіковано в Правописі 1929 р. та інших лексикографічних джерелах першої чверті ст. На динаміку становлення саме цього варіанта впливали й екстралінгвальні чинники, завдяки яким *Еспанія, еспанка,*

еспанці, еспанський та ін. набули поширення в українському публіцистичному дискурсі 20 х рр. ст. Нині цьому варіанту віддають перевагу окремі мовці й видавництва.

Варіанти *Ишпанія* та *Іспанія* запозичені з грецької без посередництва польської мови, вживали обмежено, аж до кодифікації *Іспанія* та похідних у сучасному правописі української мови. Нині цю форму деякі мовці вважають неавтентичною, оскільки вона витіснила лексему *Еспанія*, що сталося і з багатьма іншими українськими словами, які було вилучено внаслідок політики русифікації.

З огляду на зазначене вище, вважаємо, що форми *Еспанія, еспанка, еспанці, еспанський* тощо є результатом еволюційного розвитку назв на позначення держави, розташованої на Іберійському півострові, і її мешканців в українській літературній мові. Однак цей процес у ст. було силоміць перервано й запроваджено менш поширену в українській мові форму *Іспанія*. Хоч вона й увійшла в мовний узус і є кодифікованою в сучасних словниках і правописі, уважаємо, що форми *Еспанія, еспанський* тощо є більш доцільними й релевантними для української мови, а надто у контексті переосмислення мовних норм і повернення

Перспективи подальших досліджень убачаємо у висвітленні історії функціювання тих запозичених географічних назв, які мали варіанти, з метою обґрунтувати доцільність того чи того варіанта в сучасній українській мові.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КСУМ Картотека "Словника української мови XVI першої половини XVII століття" (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України м. Львова)

Кр.Стр. Кройника которая прє[д] тымъ николи свѣта не видала с полского на рускии дïалєктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского, без місця написання цитовано переклад початку ст.)

Розм *Розмова / Бесіда. Старoруський (старобілоруський старо український) та церковнослов'янський берлемонтовський розмовник у перекладі Івана Ужевича*

НБУВ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Maria R., Pepłowski Franciszek

Słownik polszczyzny XVI wieku
Wrocław; t. 35

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Багнюк, Н. В (2024). Світські джерела "Словника української мови XVI першої половини XVII ст.": український переклад Хроніки Мацея Стрийковського. *Лінгвістика*

Бордовська А. (2024). Правописна та лексична варіянтність у публіцистиці періоду Другої світової війни (на матеріялі ГРАКУ). *Мовні і концептуальні картини світу,*

Вербич, С. О. (2024). Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація. *Українська мова,*

Мельничук О. С. (Ред.). *Етимологічний словник української мови*: у 7 т. Т . Наукова думка.

Мозер, М. (2 Чи "Розмова Бесѣда" Івана Ужевича написана під впливом польських зразків? У Г. Дидик Меуш Ред. *Писемні пам'ятки: сучасні прочитання* (с. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Огієнко І. митрополит Іларіон) *Етимологічно семантичний словник української мови* у х т. У Ю. Мулик Луцик Ред. Товариство Волинь

ół Wstęp, *Wielkie zwierciadło przykładów w ruskim tłumacze iu Ioana Prysłopski* oprac. rękopisu E. Rudolf Ziółkowska

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Білодід І. К., Бурячок А. А. (Ред.). *Словник української мови:* у 11 томах Наукова думка

Величко, Самійло (2020). *Літопис* У Г. Боряк, Т. Таїрова Яковлєва (Ред . ТОВ «Видавництво "Кліо"».

Галятовський І. (1985). Небо новоє. У В. В. Німчук І. П. Чепіга Ред.) *Ключ розуміння* (с. Наукова думка

Головащук С. І. *Орфографічний словник української мови.* Перун.

Голоскевич, Г *Правописний словник.* Апріорі.

Гринчишин Д. Ред.) *Словник української мови першої половини XVII століття* у вип. НАН України, Ін т українознавства ім. І. Крип'якевича

Грінченко, Б. (Ред Словарь української мови у 7 т. Том 1. Видавництво АН УРСР.

Драгоманов, М. (1891) *Чудацькі думки про українську національну справу.*

Дубровський, В. (*Словник московсько український.* Інститут української мови НАН України. КММ.

Йогансен, М. *Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію.* Пролетарій

Копистенський, Захарія (1924). Присвята, князю Степану Яковичу Святополк Четвертинському. У Хв. Тітов *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в ст.: Всезбірка передмов до украін ських стародруків* (с.

Лазаревский А. Ред. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича *Киевская старина* Ч гг. 1 ч 1729 гг. 1895; ч 734 гг. / 1897.

Лінгвістичний портал Київський національний універ ситет імені Тараса Шевченка ННІ філології

Передрієнко, В. А. (Ред *Ділова і народно розмовна мова ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України).* Наукова думка.

Радивиловський, А. (2019). *Барокові проповіді X століття* (підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О Ніка, Ю Олешко). Освіта України.

Семенко М. (193 *Європа й ми: памфлети й вірші* Книгоспілка

Синопсіс, или Краткое собраніе от различных літописцев… Друкарня Києво Печерської лаври

Турчин, Є. Д. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині* Украін ська академія друкарства.

Український правопис (1929). Держ. вид во України.

Франко І. Я. *Пригоди Дон Кіхота*

Ханенко, М. (1722). Диариуш, или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворѣ ясневельможного его милости пана Іоанна Скоропадского, войскъ, всепресвѣтлѣйшого его императорского величества, запорожскихъ обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана, окказій и церемоній, тако жъ и въ канцеляріи войсковой отправуемыхъ дѣлъ, наченшийся 1722 году, и оконченный в томъ же году, по

преставленіи и погребеніи помянутого жъ Гетмана Ясневельможного Иоанна Скоропадского, въ мѣсяце іюлѣ, войсковой канцеляріи старшимъ канцеляристомъ Николаем Ханенкомъ У О. Бодянського (видавець). *Чтения в обществе истории и древностей российских* (№

Хвильовий М. (1991). Арабески. У *Твори* т Держ. літ. вид

Шведова, М., Р. фон Вальденфельс, Рисін А., Старко, В., Яригін, С., Ніколаєнко, Т. Лукашевський А., Захаров, К., Чаплинський, Д. Возняк, М. Крук, М. *Генеральний регіонально аното ваний корпус української мови*

Шевченко Т. Г. Поезія 1837 47. У *Зібранні творів* у 6 т. Т. с с

Prysłopski, Ioan *Wielkie zwierciadło przykładów: tłumaczeniu Ioan Prysłops* oprac. rękopisu E. Ziółkowska

Архів української періодики

КСУМ

Кр Стр ъ

Ї ъ

Розм *(Beseda)*

НБУВ

Maria R., Pepłowski Franciszek

37, Ossolineum, Wrocław; vol. 35

E

Moser, M. (2011). Was Ivan Uževyč's Розмова Бесѣда Really Not
E

Ziółk stęp. *zwierciadło przykładów: tłumaczeniu Ioana Prysłopskiego z 1732 roku*

E

E

E

O. Bodianskyi (publisher
(№

E

A

rysłopski, Ioan
: In the Ruthenian translation by Ioan Prysłopski
Ziółkowska, E. (

Отримано редакцією збірника /
Прорецензовано /
Схвалено до друку /

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

УДК 81

Тетяна ГУЦУЛЯК, д р філол наук, доц

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Чернівці Україна

СЛОВОТВІРНІ ПРОЦЕСИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОЇ ТА СЛОВОТВІРНОЇ ОМОНІМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вступ. *Дослідження словотвірних явищ пов'язаних з омонімією різних мовних одиниць належить до актуальних питань сучасного мовознавства. Попри тяглість постійної уваги науковців до проблем омонімії багато аспектів цього мовного явища й досі залишаються не до кінця розв язаними. Зокрема появу лексичних омонімів унаслідок дериваційних процесів описано лише в загальних рисах хоча слово твірні механізми належать до найпродуктивніших внутрішніх чин ників що спричиняють появу омонімічних лексичних одиниць. Відтак мета пропонованої розвідки спрямована на те щоб окреслити один із аспектів творення потенційних лексичних омонімів за словотвірними моделями демінутивних суфіксів. На особливу увагу заслуговує дерива ція іменників з образним компонентом змісту у яких афікси виража ють словотвірне значення подібності і за формою збігаються із суфіксами суб'єктивної оцінки – здрібнілими й пестливими*

Методи *Пропоноване дослідження здійснено за допомогою методу лінгвістичного спостереження з використанням прийомів суцільної вибірки лексичного матеріалу за словниковими джерелами компонентного аналізу дефініцій лексичних одиниць структурного та когнітивно ономасіологічного методів Методом зіставлення вста новлено різне лексикографічне закріплення досліджуваних одиниць як семем у структурі полісемантів або ж як омолексем*

Результати *В українській мові похідні іменники з образним компонентом змісту часто творяться від субстантивних основ за*

словотвірними моделями демінутивних формантів ик к ок та ін. Формування асоціативно образних уявлень про об'єкт номінації грунту ється на універсальних когнітивних метафоричних моделях. Десеман тизовані демінутивні суфікси виражають словотвірне значення подібності Образні іменникові деривати утворені за моделями демінутивних суфіксів від тієї самої твірної основи позначають різні не пов'язані між собою елементи дійсності а тому входять до окремих лексико семантичних груп слів та до відмінних словотвірних типів Відтак фіксування названих одиниць у лексикографічних працях – у складі полісемії або як омонімічних слів – належить до дискусійних питань. Ускладнюють цю проблему й різні погляди науковців на шляхи появи таких дериватів їхнє виникнення внаслідок семантичної дивергенції або ж у результаті морфологічного словотворення

Висновки *Досліджувані образні деривати відображають особливий випадок формування словотвірних омонімів які водночас є омолексемами або потенційно можуть ними стати. Словотвірний характер явища омонімії пов'язаний передусім з використанням омосуфіксів які в поєднанні з мотивувальною основою виражають різні семантично не пов'язані деривaційні значення. Поява однакових за фонемним і морфемним складом лексичних одиниць відображає залучення в процеси словотворення тих самих іменників мотиваторів. Отже деривaційні процеси описаного типу є важливим джерелом формування лексичної і словотвірної омонімії*

Практика фіксації образних дериватів у лексикографічних працях зокрема і як омолексем потребує вироблення певних теоретичних критеріїв щодо семантичного наповнення словникових тлумачень з урахуванням змісту образних мотивувальних ознак

Ключові слова *лексична омонімія словотвірна омонімія образний компонент значення образні деривати образні мотиву вальні ознаки метафорична модель демінутивні моделі слово творення лексикографія*

Вступ

Явище омонімії – це універсальна, органічна, закономірна властивість кожної живої мови. Слова з однаковим фонемним складом і зовсім різними лексичними значеннями здавна при вертали увагу дослідників, укладачів словників і граматик. Так, до прикладу, Іван Котляревський у "Словнику малоруських

слів", укладеному до "Енеїди" (1798), наводить схожі за формою в українській та російській мовах слова, які при такому збігові розрізняються за значеннями, наприклад: *баня* (укр. і рос.), в українській мові – 'купол, глава на церкви'; *вид* (укр. і рос.), в українській мові – 'от'; *дурно* (укр. і рос.), в українській мові – напрасно'; *порох* укр і рос.), в українській мові – 'пыль'; *свита* (укр. і рос.), в українській мові – 'кафтан' (Енеїда). На давність і тяглість традиції фіксувати й описувати подібні (чи однакові) за фонемним складом слова у споріднених і неспо ріднених мовах звертає увагу Михайло Кочерган, укладач "Словника російсько українських міжмовних омонімів (фаль шиві друзі перекладача)" [Кочерган, 1997].

Найдавніше лексикографічне закріплення слів омонімів пред ставлене в "Кратком малороссійском словаре" Олексія Павловсь кого див Павловський, 1818]). Цей факт описує відома дослід ниця явища омонімії, авторка словника омонімів української мови, Орися Демська. Глосарій О. Павловського включений як додаток до граматики 1818 р. і містить 1131 слово, з поміж яких майже п'ятдесят це омоніми [Демська, 2016]. Наприклад: *гиря* 'гиря; остриженная голова' [Павловський, 1818, с. *сонечко* 'солнышко; божья коровка' [Павловський, 1818, с.

У всі часи науковці по різному оцінювали явище омонімії, вбачаючи в ньому як позитивний, так і негативний вплив на розвиток мови, на процеси спілкування, на перекладацьку практику тощо. Ю. Шевельов у "Нарисах сучасної української літературної мови" (перше видання вийшло в Мюнхені 1951 р пояснював роль полісемії та омономії так: "Полісемія корисна для мови, гомонімія здебільшого некорисна. Гомонімія бо може легко призводити до двозначности. Залюбки використовують гомонімію при дотепах, при бажанні розсмішити, будуючи каламбури <…>. Одначе в поважній мові гомоніми часто створюють зовсім не бажану двозначність, і тоді мова позбу вається їх. Не шкідливі ті гомоніми, які належать до цілком відмінних царин життя, бо в них контекст допомагає встано вити, про що саме йдеться" [Шевельов, 2012, с.

Особливу увагу проблемі збереження в мові омонімів чи їх усунення приділив Леонід Булаховський у своїй розвідці "Из жизни омонимов (Із життя омонімів)", уміщеній у "Вибраних працях" у 5 ти т [Булаховський, 1978]. За його спостережен нями, більшою здатністю "виживати" в мові наділені похідні омоніми, у зіставленні з простими (натуральними, цілісними) омонімами, у структурі яких не виділяють словотворчих елементів [Булаховський, 1978, с. 332]. До похідних омонімів учений зараховував слова, що виникли внаслідок словотвірних процесів з використанням однозначних чи багатозначних слово творчих засобів. Важливою є думка Л. Булаховського про те, що похідні омоніми зобов'язані своєю появою творчій тенденції і тому підтримуються в мові завдяки усвідомленій потребі або ж завдяки практичності та доцільності таких слів [Булаховський, 1978, с. 340]. Мовна свідомість прагне передусім звільнитися від простих омонімів, а надто тих, що виникли під впливом фоне тичних, неусвідомлених чинників.

Проблему усунення небажаних випадків омонімії порушує у своїй праці "Розмежування лексичних омонімів за допомогою словотворчих засобів" Ніна Клименко. Дослідниця розкрила можливості використання морфематичного словотвору для роз різнення лексичних омонімів, зокрема похідних слів з омоні мічними коренями. Загалом, підтримуючи думку про те, що утворення омонімів забезпечує заощадливе і більш гнучке використання мовних засобів, Н. Клименко показує, що "<…> це заощадження теж має свої межі. І там, де виникає загроза нерозуміння, мова виробляє додаткові засоби, що уточнюють зміст" [Клименко, 201 с. Зокрема, дослідниця доводить, що в тих випадках, коли йдеться про можливий омонімічний збіг, то способи оформлення слів з омонімічними коренями чітко відрізняються, і це зменшує потенцію омонімії: "<…> лексична омонімія ліквідовується за допомогою чіткого розрізнення способів поєднання афіксів у словах з коренями омонімами" [Клименко, 2014, с. 161–162]. Наприклад, Н. Клименко ілюструє приєднання різних префіксів до основ з омонімічним коренем **від** **від** *на**від**ни́к про**від**ни́к об**від**ни́к з**ві́д**ник пере**ві́д**ник*

розві́дни́к (від *розві́дни́й* **від** *розві́дник довід́ник довід́ни́к* [Клименко, 2014, с.

Отже, дослідження словотвірних явищ, пов'язаних з омоні мією різних мовних одиниць, належать до актуальних проблем сучасного мовознавства. Словотвірні механізми Олександр Тараненко зараховує до найпродуктивніших внутрішніх чин ників, що спричиняють появу омонімічних лексичних одиниць. Суть цих процесів полягає в утворенні омонімів "<…> від тих самих або різних коренів чи основ" [Тараненко, с. Власне лексичні омоніми, за словами О. Тараненка, співіснують зі словотвірними й відрізняються від них або втраченою мотива цією, або неомонімічністю складових морфем, тобто "<…> виступають як омоніми по лінії своїх лексичних значень у цілому" [Тараненко, 2004, с. 435]. У широкому розумінні, до словотвірних омонімів зараховують "будь які омоніми з члено ваною морфемною будовою" або ж розглядають це явище більш вузько, як властивість таких слів, що "мають у своїй будові омонімічні компоненти – корені чи основи <…> або афікси чи одночасно ті й інші" [Тараненко, 2004, с.

У сучасному мовознавстві більше уваги приділено омонімії деривaційних компонентів похідних слів, зокрема афіксів: праця Івана Ковалика "Питання словотворчої синонімії і омонімії в сфері іменників слов'янських мов" [Ковалик, 1962]; ґрунтовна моно графія Євгенії Карпіловської "Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація" [Карпіловська, 1999]. Появу лексичних омонімів унаслідок деривaційних про цесів описано лише в загальних рисах. Отож попри тяглість постій ної уваги науковців до проблем омонімії багато аспектів цього мовного явища й досі залишаються не до кінця розв'язаними.

Мета пропонованої розвідки спрямована на те, щоб окрес лити один із аспектів творення потенційних лексичних омонімів за словотвірними моделями демінутивних суфіксів. Зокрема, розглянути випадки деривації іменників з образним компо нентом змісту, у яких афікси виражають словотвірне значення "подібності" і за формою збігаються з суфіксами суб'єктивної оцінки – здрібнілими й пестливими.

Методи

Виокремлення фактичної бази дослідження – похідних іменників, що виражають словотвірне значення "подібності", – здійснено за допомогою *методу лінгвістичного опису* та *спостереження* з використанням *прийомів суцільного добирання лексичного матеріалу* за словниковими джерелами. *Компонентний аналіз дефініцій лексичних одиниць структурний метод* а саме *мотиваційно словотвірний аналіз*, дали змогу розмежувати слова з однаковим фонемним складом і однаковою морфемною будовою на омонімічні лексеми та встановити омонімічні відношення між демінутивними й образними дериватами в цілому та афіксами, за допомогою яких вони утворені. Мотиваційні відношення між твірними й похідними одиницями визначено на основі *когнітивно ономасіологічного методу концептуального* та *мотиваційний аналізу* дериватів. Їхню система тизацію в словотвірні типи здійснено з використанням *прийомів класифікування* та *лінгвістичного моделювання Методом зіставлення* встановлено різне лексикографічне закріплення досліджуваних одиниць: як семем у структурі полісемантів або ж як омолексем.

Результати

Морфемна будова та семантична структура похідних іменників з образним компонентом змісту засвідчує мовну реалізацію асоціативно образних уявлень про елемент дійсності та образних мотиваційних відношень, актуалізованих у процесі деривації. В українській мові лексичні одиниці такого типу часто творяться від іменникових основ за словотвірними моделями демінутивних формантів ***ик к ок*** та ін Формування асоціативно образних уявлень про об'єкт номінації ґрунтується на універсальних когнітивних метафоричних моделях. Наприклад в українській мові поряд зі зменшено пестливою загальновживаною назвою *горі́шок* 'Зменш. пестл. до горіх (СУМ, II у діалектному мовленні (у гуцульських, західнополіських говірках та ін.) фіксуємо ще й іншу похідну одиницю з фонемним складом *горішок* для позначення ботанічної назви: *горі́шок бот.* Конюшина повзуча; Т оІі ер (СЗПГ, І, 102);

орі́шок горі́шок бот. Т , конюшина альпійська' (МСГГ, 127). Варто звернути увагу, що назву з компонентом *горішок* подано в "Російсько українському словнику" (1924–1933 за ред. Агатангела Кримського та Сергія Єфремова з поміж українських відповідників до російського *кле́вер бот* укр *конюши́на конячи́на* ***горі́шок*** шка), *горі́шина*, (зап.) *комана́ кома́нка команиця. біла́ конюши́на* ***білий горішок*** <…> (РУС, 730).

Використання назви *горішок* для позначення 'конюшини' зумовлене подібністю квітів (цвіту) рослини до круглуватої форми плодів горіха та нерівностей їхньої поверхні. Припускаємо, що творення похідних слів такого типу можна розглянути як результат семантичної або ж морфологічної деривації. Однак з огляду на те, що використання лексеми *горішок* для називання 'конюшини' не обов'язково передбачає подібність до малого плоду – горішка, адже квіти цієї рослини можуть мати різні роз міри, а надто й такі, що більші від горіха, – то цілком доречно розглядати творення цього деривата морфологічним способом за моделлю "основа іменника *горіх* **ок** ". Суфікс **ок** у словах такого типу виражає словотвірне значення "подібності".

Виокремлення похідних іменників зі значенням "подібності" належить до дискусійних проблем дериватології. В українській лінгвістиці однією з перших на одиниці такого типу звернула увагу Ярослава Закревська в "Нарисах з діалектного словотвору в ареальному аспекті" [Закревська, 1976]. Для опису слово твірної семантики дослідниця не використовувала спеціального терміна "подібність", проте, у структурі похідних іменників – назв народної ботанічної номенклатури – виокремлювала особ ливу ознаку наявність суфіксів суб'єктивного оцінювання зокрема здрібнілих і пестливих, що цілком втратили емоційне забарвлення. Такі деривати Я. Закревська назвала формальними демінутивами (формально демінутивні назви, наприклад: (*бот блошки орлики ключики чобітки* та ін.), що "<…> дають чітку уяву про джерела й мотиви, які лягли в основу народних бота нічних назв, про дію закону психологічних асоціацій і зміщення понять окремих предметів, що виникає на цій основі". Слова такого типу притаманні для ботанічної термінології в багатьох

слов'янських мовах і "<…> підпорядковуються деяким спільним семантичним і словотвірним моделям" [Закревська, 1976, с. 123–125]. Варто звернути увагу й на те, що поширене у слово творі явище десемантизації демінутивних суфіксів послужило поштовхом до виокремлення похідних іменників зі значенням "подібності" [Див. Гуцуляк, 2021

В українській мові словотвірну семантику "подібності" можуть виражати деривати різних частин мови, зокрема й відсубстантивні прикметники, дієслова та прислівники. Відтак, для їхнього творення простежуємо закріплення питомих деривaційних моделей, значення яких дослідники, зокрема О. Курило та С. Караванський, пропонують пояснювати за допо могою формул "*на взір чого взором чого нагадуючи собою що подібний до чого у формі чого клинуватий* 'на взір *клина* 'у формі *клина сіткуватий* 'на взір *сітки* 'подібний до *сітки хрещатий* 'на взір *хреста*';'у формі *хреста'* [Караванський, 2009, с. 109–110; Курило, 2004, с.

Проблему десемантизації демінутивності розкриває у своїй праці "Українська біологічна термінологія кінця XX – початку XXI ст." (Київ, 2 р.) Н. Клименко, розглядаючи "<…> поши рення в біологічній систематиці «біологічно» переосмислених назв" типу *чашечка човник гребінці* тощо [Клименко, 2017, с. 143]. Десемантизація демінутивності стосується передусім похідних, утворених суфіксальним способом.

Отож вважаємо, що деривати зі словотвірним значенням подібності" відображають особливий випадок формування словотвірних омонімів, які водночас є (чи поступово можуть стати) і лексичними омоодиницями. Словотвірний характер явища омонімії пов'язуємо передусім з використанням омосуфіксів, які в поєднанні з мотивувальною основою, виражають різні, семан тично не пов'язані деривaційні значення. Важливо, на думку І. Ковалика, що "<…> суфіксальна омонімія ширше виявляється у сфері словотвірної будови іменників і далеко менше в словотворенні прикметників та прислівників» [Жовтобрюх 1979, с 47]. Такий висновок виразно підтверджують і наші спостереження. Наприклад, омонімічні ряди суфіксем **ик** і **к** використаних для творення образних іменників, включають

щонайменше 2 омонімічні суфікси, а то й 8 таких афіксів [Див.: Гуцуляк,

Іменники, утворені за допомогою омонімічного форманта **ик** , можуть виражати ще й такі розрядні значення: 1) назви рослин *в у ж* **ик** *бот*. Півники болотні, дерев'янисте вигнуте кореневище рослини подібне до змії, вужа'; *пес* **ик** *и бот* Ротики садові, Antirrhinum majus L., зів квітки цієї рослини подібний до роззявленого рота пса; 2) *бот діал*. Льонок звичайний; пікульник гарний, рослини мають форму морди псів'; 2) назви знарядь дії *вуж* **ик** *техн діал* гумовий рукав для велосипедної помпи; 2) рукав, що вкручується в кнопку затвора фотоапарата'; *пес* ***ик*** 'деталь ткацького верстата, гальмо для верхнього навою'; 3) назви істот (тварин, птахів, риб, комах, мікроорганізмів *пес* **ик** *зоол*. Земляний песик, земле рийка'; назви мистецьких, декоративних витворів *кон* **ик** 'вирізана прикраса на дахові, що іноді має форму кінської голови'; 5) назви природних об'єктів: *півн* **ик** *діал* Смуга нескошеної трави або злаків, що може нагадувати гребінь півня'; назви людини (за ознаками зовнішності) *йорж* ***ик*** 'чуб на голові, що стирчить догори, як колючки риби йорж'; 7) назви частин об'єкта *когут* **ик** 'вузол на перевеслі снопа, що зовнішньо схожий на півнячий гребінь'.

Образні іменникові деривати, утворені за моделями деміну тивних суфіксів від тієї самої твірної основи, позначають різні, не пов'язані між собою предмети, тому словники фіксують такі одиниці непослідовно: або у складі полісемії, або як омонімічні слова. Ця розбіжність особливо впадає в око при зіставленні матеріалів тлумачних словників (СУМ і СУМ), діалектної лексики та ЕСУМ. Окрім цього, натрапляємо на ті випадки, коли СУМ фіксує тільки іменники демінутиви, проте, у матеріалах інших лексикографічних джерел закріплено кілька образних утворень на базі тієї самої основи. Важливо звернути увагу й на те, що виокремлення омонімічних назв простежуємо передусім у діалектних словниках. Ю. Шевельов вважав говір кове мовлення цінним джерелом, "<…> що може постачати мові гомоніми". Пояснюючи, дослідник говорить про гомо німи, які постали через те, що ніби те саме слово продерлося в

літературну мову з різними значеннями з центральних українських говірок і західних" [Шевельов, 2012].

Розглянемо приклади фіксування образних іменників як моносемантів, або як окремих семем у складі полісемантів, або ж як самостійних лексичних одиниць – омонімів.

Лексеми з фонемним складом *ж а б* **к** *а* (← *жаба*

У тлумачних словниках простежуємо закріплення значень лексеми *жабка* як семем багатозначного слова: *жабка* Зменш. пестл. до жаба Ветеринарний термін, пов'язаний з хворобою кінцівок коней *Розростання кісток у суглобах кінцівок тварин перев. коней унаслідок запалень чи різних травм що призводять до кульгання Великою вадою коня є так звані* ***жабки*** Конярство). *розм.* Пристосування для затискання електро проводу; затискач' (СУМ, II, 500). У "Словарі української мови" за ред. Б. Грінченка у структурі полісеманта *жабка* представ лені ще й такі лексико семантичні варіанти, що вказують на використання цієї номінації для позначення деталей госпо дарських знарядь *жабка* Ум. от жаба. 2) Регулятор в плуге, служащій для подниманія и опусканія леміша. 3) В блоке: две щеки, между которыми обращается каточекъ, колодка с вирезом для каточка. Подобный же снарядъ засіб в гончарном круге: между щеками помещается веретено круга' (Сл Гр I, 469).

У словниках діалектного мовлення простежуємо розмежування зменшено пестливих назв та інших, пов'язаних з народними тер мінологічними позначеннями деталей побутових предметів, зокрема в ткацькому верстаті та в колесі; а також рослин. Наприклад *жабка* 'зменш до жаба'; *жабка* 'один із блочків у ткацькому верстаті, по якому рухаються шнурки, прив'язані до верхніх рейок начиння' (СЗПГ, I, 152); *жабка* 'те саме, що *жаб'єчка* – жабу риння'; *жабка* 'деталь у колесі, яка скріплює вісь' (СНГ, 115).

Творення омонімічних назв від основи іменника *жаба* від бувається на основі образних мотиваційних відношень, когні тивною базою появи яких виступають універсальні зооморфні метафоричні моделі, сформовані на основі параметричних (які відображають встановлення зовнішньої подібності (за формою, розміром, цілісним виглядом, розташуванням та ін.) до об'єкта,

названого мотиватором) або колірних асоціативно образних мотивувальних ознак.

Важливо звернути увагу на лексикографічне закріплення лексем з фонемним складом *когут* **ик** (← *когут*). У тлумачних словниках це слово зафіксоване як однозначне: *когутик діал* Зменш. пестл. до когут' (СУМ, I , 207; СУМ 20). У матеріалах "Етимологічного словника української мови", а подекуди й у діалектних лексикографічних працях наведено багато омонімів, що відображають багаторазове творення іменника *когутик* за допомогою омонімічного форманта **ик** для позначення предметів, частіше рослин з особливою формою, кольором квітів чи ягід. Названі елементи дійсності засвідчують подібність до різних ознак *півня* (діал. *когута*) – до кольору чи форми його гребеня, до цілісної постаті когута з розпростертими крилами, до форми півнячого пір'я у хвості тощо. Наприклад: *когутик* 'верхівка смереки, вузол на перевеслі снопа – очевидно, результат переносного застосування слова *когутик* 'півник', зумовленого зовнішньою схожістю з півнячим гребінцем або півником' (ЕСУМ, II, 490);

когутик бот. Веснівка дволиста; очевидно, пов'язане з *когут* 'півень'; назва зумовлена тим, що загальний вигляд рослини подібний до постаті півня з розгорнутими крилами; схожість можуть підсилювати червоні ягоди на верху рослини з кольором півнячого гребінця' (ЕСУМ, II, 490);

когутик 'курок рушниці (ЕСУМ, II, 49 МСГГ, 81; ГСЛ, 329);

когутик бот. Купина; похідне від *когут* 'півень'; перенесення могло бути зумовлене червоним кольором ягід деяких видів рослин, зокрема, купини кільчастої, або її довгасто ланцетними листочками, що створюють подібність до забарвлення або форми півнячого гребінця' (ЕСУМ, II, 489)

когутик бот Косарики черепичасті, похідне утворення від *когут* 'півень'; назва зумовлена, очевидно, схожістю рожевого забарвлення квіток і пурпурової оцвітини рослини з кольором півнячого гребінця або подібністю лінійно мечовидного листя до довгастого пір'я у півнячому хвості' (ЕСУМ, II, 4

когутики бот. Целозія гребінчаста (гребінець); похідне утворення від *когут* 'півень'; назва рослини зумовлена тим, що

її квітки зібрані в щільне суцвіття, яке часто нагадує півнячий гребінець' (ЕСУМ, II, 4

Встановити чітку межу між типом семантичних відношень, у яких перебувають описані деривати, доволі складно. Передусім постає запитання про шляхи (джерела) формування таких іменникових омонімів. На перший погляд, вони могли з'явитися внаслідок семантичної дивергенції, тобто виокремитися через розпад зв'язків між значеннями полісемантичного слова. Та при глибшому аналізі появу таких структурно семантичних варіан тів варто розглядати на словотвірному рівні. Деривати з образ ним компонентом значення, зазвичай належать до різних (різно розрядних) словотвірних типів у зіставленні з демінутивною формою відповідних іменників.

Утім, у лексикографічній практиці узвичаєним є поєднання похідних одиниць як семем багатозначного слова. Такий підхід відображає, на нашу думку, "умовну полісемію" та пов'язаний з орієнтацією на традиційно усталені теоретичні положення про семантичні (метафоричні й метонімічні) механізми формування лексико семантичних варіантів у структурі полісемантів такого типу. Тут важливо зазначити, що Л. Лисиченко, як і інші дослід ники, виокремлює особливі випадки виникнення полісеман тичного слова на базі інтеграції в ньому омонімічних утворень, між якими важко встановити відношення підпорядкованості, бо насправді смислових зв'язків між ними немає, а є тільки спіль ний зв'язок з твірною одиницею. Як приклад дослідниця наво дить лексему *плавунéць*, яка об'єднує два різнотипних значення для називання жука і птаха: '1) великий жук, який живе в стоя чій або слабо проточній воді; 2) перелітний птах роду кулико подібних, що живе в тундрі, лісотундрі й уміє добре плавати' [Лисиченко, 2008, с. 181]. Поєднання таких семем у структурі багатозначного слова відбулося лише на основі спільності їхніх словотвірних зв'язків з основою дієслова *плавати*

Певні зміни в лексикографічному закріпленні образних імен ників як омолексем простежуємо в спеціалізованих лексикогра фічних працях, а саме у "Словнику омонімів української мови", що його уклали О. Демська та І. Кульчицький (Львів Зокрема, звертаємо увагу на омолексеми з фонемним складом

півн **ик** (← *півень* *півник* Молодий невеликий півень, когутик. 2. Щось зроблене у вигляді півника (візерунок, печиво тощо)'; *півник* 'трав'яниста декоративна рослина з красивими квітами (СО, 89). Матеріали тлумачних словників СУМ і СУМ теж подають лексеми з фонемним складом *півник* як омонімічні на позначення 'зменшено пестливої назви півня' і 'багаторічної трав'янистої рослини родини півникових з великими квітками різних кольорів і вузьким мечоподібним або лінійним листям; ірис' (СУМ, I СУМ 20). У СУМ 20 наведено й третій омонім *півник* 'Рід барвистих прісноводних окунеподібних рибок родини лабіринтових' (СУМ

Утім, простежуємо й певні розбіжності щодо принципів фіксу вання тих самих слів у різних лексикографічних працях. До прикладу, упорядники "Словника омонімів української мови" наводять оморяд із трьох лексем із фонемним складом *бород* **ач** (← *борода* *бородач* 'бородата людина'; *бородач* 'птах з пір'ям навколо шиї, схожим на бороду'; *бородач* 'багаторічна злакова рослина' (СО, 13). Проте сучасний "Словник української мови у ти томах подає лексему *бородач* як полісемант, не враховуючи попередню практику опису цього слова в ЕСУМ і в словнику омонімів. Порівняймо: *бородáч* Те саме, що бородáнь. 2. Великий хижий птах родини яструбиних з пір'ям навколо шиї, схожим на бороду. 3 Багаторічна злакова рослина, поширена у помірних і тропічних поясах обох півкуль. ***Бородач*** *звичайний найпоширеніший у лісостеповій і степовій зонах у Закарпатті в гірському Криму* (з наук. попул. літ.) (СУМ

Матеріали ЕСУМ фіксують лексему *бородач* зі значенням 'бородата людина' у групі спільнокореневих до іменника *борода* а дериват *бородач* 'бородата трава
подають як самостійне заголовкове слово, але без цифрового індекса, що ним позначають омоніми (ЕСУМ, I, 232). Наведений приклад ілюструє іншу словотвірну модель творення відсубстан тивних дериватів, аніж проаналізоване вище словотворення за моделлю демінутивних іменників проте він виразно засвідчує наявність ще не до кінця розв'язаних теоретичних і практичних питань щодо розмежування омонімії й полісемії похідних слів та закріплення цього явища в лексикографічних працях.

Вважаємо, що виокремлення омонімічних одиниць які фор мально і структурно збігаються з демінутивними іменниками, проте відрізняються словотвірними значеннями, а отже належать до інших словотвірних типів, є адекватним відображенням у словниковому реєстрі наслідків словотвірних процесів як одного з джерел лексичної омонімії.

Зарахування образних дериватів, утворених за моделями іменників з демінутивними суфіксами, до омонімічних з ними одиниць може бути підкріплене й пояснене на базі традиційних критеріїв, напрацьованих у сучасному мовознавстві щодо розмежу вання полісемії й омонімії, та принципів виокремлення омолексем див. праці О. Демської та І. Кульчицького, Л. Лисиченко, С. Кійко, Л. Солдатової та ін.).

У цьому аспекті важливою вказівкою на омонімію лексичних одиниць є входження образних іменникових дериватів до різних лексико семантичних груп слів. Зокрема, на таку особливість звертає увагу Світлана Кійко, вказуючи на те, що "<…> значення, які підпорядковані одній звуковій оболонці, але належать до різних лексико семантичних полів, вважаються омонімами" [Кійко, 2018, с. 73]. Таке явище загалом пов'язане з особливістю лексичної семантики похідної одиниці, зокрема і з її словотвірним значенням, яке фіксує спрямування дериваційних процесів на відтворення певних предметно поняттєвих зв'язків.

Наприклад творення похідного іменника *цап* **ок** з деміну тивним словотвірним значення зберігає його належність до лексико семантичної групи назв тварин.

Натомість індивідуальне лексико словотвірне значення предмет, формою та зовнішнім виглядом схожий на *цапа* з рогами дає підстави зарахувати похідний іменник *цап* **ок** у його різних значеннях до групи предметної лексики, а саме до назв різних деталей і пристроїв *розм с г.* Плуг без колісні; 2) козла; 3) підставка з ніжками, на якій обертаються віялки; 4) *буд* Підставка на чотирьох ніжках, яку використо вують на будівництві; 5) пристрій, за допомогою якого стягають чобіт із ноги; лавка, на якій перуть білизну; 7) купка з чотирьох снопів'.

До того ж з цим індивідуальним лексико словотвірним значенням дериват *цап* **óк** ілюструє не поодинокий випадок, а типове явище творення похідних із семантикою "подібності" і входить до словотвірного типу з лексико словотвірним значенням 'предмети за зовнішньою (розміром, цілісним виглядом, розміщенням на тілі та ін.) і функційною подібністю до тварини, названої мотиватором', яке реалізують похідні слова, утворені за моделлю "основа іменника+ ***ок***

жуч **ок** *розм* Маленький електронний пристрій для підслухо вування'; *жуч* **ок** 'ланка, кільце в ланцюгу'; *жуч* **ок** 'пристрій для витягування з колодязя затонулого відра; рачок'; *жуч* **ок** 'ліхтарик, що має електрогенератор із ручним приводом';

їжач **ок** *діал.* Спеціальний намордник для теляти, у який вбиті цвяхи, щоб корова не давала йому ссати';

рач ***ок*** *діал* Примітивний плуг без колішні' *рач* **ок** зовнішній кінець обода дерев'яного колеса';

яструб **ок** *заст діал* Бойовий, швидкохідний літак із сильним озброєнням, призначений для знищення ворожих літаків'.

Утім, кожне предметне значення іменника *цапóк* настільки індивідуальне, не пов'язане з іншими, окрім мотивувальних ознак, які вказують на зовнішню подібність із твариною, що цілком може сприйматися як омонімічне. До того ж предмети, що їх позначають дериватом *цапóк*, поступово виходять з ужитку або й зовсім стали архаїчними, їхні зорові образи мало відомі сучасним носіям мови, тому шлях до омонімізації наведених значень цілком очевидний. Саме названі причини й впливають на відсутність єдиного підходу до відображення лексеми *цапóк* у матеріалах діалектних словників. Укладачі фіксують це слово або як омоодиницю, або як полісемант.

Порівняймо: *цапóк с. г* Плуг без колісні. *Плуг який ни має кулісні називают* ***цапком***' (СБукГ, 618); *цапóк* Козла. Підставка з ніжками, на якій обертаються віялки. 3. Лавка, на якій перуть білизну. 4. Купка з чотирьох снопів' (СБойкГ, II, 349); *цапóк зменш.* Цапок, цапик *перен. буд*. Підставка на чотирьох ніжках, яку використовують на будівництві. *На* ***цапках*** *мурують* (СЗакГ, 407); *цáпок Зменш. пестл.* цапок. 2. Пристрій за допомогою якого стягають чобіт із ноги' (СЛГ, 275).

Дискусія і висновки

Образні деривати, утворені за моделями іменників з деміну тивними суфіксами, відображають особливий випадок форму вання словотвірних омонімів, які водночас є омолексемами або потенційно можуть ними стати. Словотвірний характер явища омонімії пов'язаний передусім із використанням омосуфіксів, які в поєднанні з мотивувальною основою виражають різні, семантично не пов'язані деривaційні значення. Поява однакових за фонемним і морфемним складом лексичних одиниць засвід чує використання тих самих іменників мотиваторів під час словотворення й розкриває потенціал однієї твірної основи реалізовувати кілька мотивувальних ознак в окремих актах деривації з використанням тієї самої словотвірної моделі.

Отже, деривaційні процеси описаного типу є важливим джерелом формування лексичної і словотвірної омонімії.

Практика фіксування образних дериватів у лексикографічних працях, зокрема і як омолексем, потребує вироблення певних теоретичних критеріїв щодо семантичного наповнення словни кових тлумачень з урахуванням змісту образних мотивувальних ознак. Це допоможе чіткіше встановити семантичні та слово твірні відмінності між однаковими за фонемним складом дериватами.

Такі теоретичні напрацювання щодо шляхів появи омолексем і їхнього опису в словниках мають перспективу подальшого практичного застосування з огляду на розвиток корпусної лінгвістики, а саме для розв'язання проблем автоматичного усунення омонімії.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГСЛ – Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., & Дидик Меуш Г. *Гуцульські світи. Лексикон.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Енеїда – Котляревський, І. (1798). *Енеида на малороссійскій языкъ перелиціованная. Съ пріобщеніемъ значенія Малороссійскихъ словъ какъ содержащихся въ оной такъ и весьма многихъ другихъ* Въ Санктпетербурге. Иждивеніемъ М. Парпуры.

ЕСУМ Мельничук, О. (Ред.) *Етимологічний словник української мови* (Т. 6). Наукова думка.

МСГГ Піпаш, Ю., & Галас, Б. (2006). *Матеріали до словника гуцульських говірок Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області* Ужгородський національний університет.

СБойкГ – Онишкевич, М. (1984). *Словник бойківських говірок* (Ч. 1–2). Наукова думка.

СБукГ – Гуйванюк, Н. (Ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Рута

СЗакГ – Сабадош, І. (2008). *Словник Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ліра.

СЗПГ – Аркушин, Г. (2000). *Словник західнополіських говірок* (Т. 1–2). Ред. вид. відділ "Вежа" Волинського державного універ ситету ім. Лесі Українки.

СЛГ – Пиртей, П. (2004). *Короткий словник лемківських говірок* Сіверсія МВ.

Сл Гр – Грінченко, Б. (Ред.). (1907 *Словарь української мови* (Т.

СНГ – Шило, Г. (2008). *Наддністрянський регіональний словник* Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України.

СО – Демська, О., & Кульчицький, І. (1996). *Словник омонімів.* Вид во "Фенікс",

СУМ Білодід, І. (Ред.). (1970 *Словник української мови* (Т. 11). Наукова думка.

СУМ *Тлумачний словник української мови* у т. (електронна версія Українського мовно інформаційного фонду НАН України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Булаховський Л. А. *Вибрані праці* (Т. Наукова думка.

Гуцуляк, Т. Є. (202 *Типологія образних семантико мотиваційних відношень у відіменниковому словотворі української мови* [Неопубл. дис. д ра філол. наук]. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Гуцуляк Т. Є. Словотвірне значення подібності прин ципи встановлення і фіксування в словникових дефініціях. *Наукові записки Національного університету Острозька академія серія Філологія*

Демська О. М. (2016). До початків лексикографування омонімів у європейській традиції. *Дивослово* 35–39.

Жовтобрюх, М. А. (Ред.) (1979). *Словотвір сучасної української літературної мови*. Наукова думка.

Закревська, Я. В. *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*. Наукова думка

Караванський, С. (*Секрети української мови* БаК.

Карпіловська Є. А. *Суфіксальна підсистема сучасної україн ської літературної мови будова та реалізація*. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Кійко, С. В. (2018). Словотвірні моделі іменників омонімів сучасної німецької мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 37 (2), 73–76.

Клименко, Н. Ф. (2014). Розмежування лексичних омонімів за допо могою словотворчих засобів. У Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, & А. О. Савенко (Ред.). У *Клименко Н Ф Вибрані праці* (с. 160–165). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Ковалик, І. І. (19 Питання словотворчої синонімії і омонімії в сфері іменників слов'янських мов. У *Питання слов янознавства* (с. 5–2 Видавництво Львівського університету

Кочерган, М. П Ред.) *Словник російсько українських між мовних омонімів фальшиві друзі перекладача*"). Академія.

Курило, О. (2004). *Уваги до сучасної української літературної мови*. Видавництво Соломії Павличко Основи"

Лисиченко, Л. А. (200 *Багатозначність у лексико семантичній системі структурний семантичний когнітивний аспекти*. Видав нича група "Основа".

Павловский, А. (1818). Краткий малороссийский словарь. У *Грамматика малороссийского наречия* 24– Въ типографіи В. Плавильщикова

Тараненко О. О. (2004). Омоніми. У В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (Ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

Шевельов, Ю. (2012). *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії 1947–1953 рр.*). Темпора.

ГСЛ –

Енеїда – Kotliarevskyi,

МСГГ

ЕСУМ
1–6).
СБойкГ –
1–2).
СБукГ –

СЗакГ –

СЗПГ – Arkushyn,
–

СЛГ – Pyrtei,

Сл Гр –
–
СНГ –

СО – Demska, O., & Kulchytskyi, I. (

СУМ

СУМ
1–

1, 35–

73–76 [in

160–165).

5–25).

24–80).

–

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано
Схвалено до друку

ик к ок

– –

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2

Надія БОЙКО, д р філол. наук, проф.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
Ніжин, Україна

ЕМОТИВНО ОЦІННИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ ПАРАЛІНГВАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: УЗУАЛЬНІ Й ІНДИВІДУАЛЬНІ ВИЯВИ

Вступ *На сучасному етапі розвитку лінгвістики увага дослід ників зосереджена на проблемах вербалізації почуттєвого світу людини, виявленні традицій мовленнєвої об'єктивації її емоційно психологічних станів і реакцій. У полі зору лінгвістів перебувають теоретичні підходи до опису категорії емотивності, лексики на позначення емоцій і почуттів. Необхідність дослідження фразеоло гічних одиниць як засобів об'єктивації почуттєвої сфери людини зумовлена фрагментарним вивченням цієї проблеми. Водночас фра земи належать до самобутніх вербалізаторів емоційно психологічних станів і реакцій людини, вони акцентують на етнічній природі й особливостях мовомислення крізь призму почуттєвої сфери особистості. Актуальність теми пов'язана з важливістю вивчення структурно семантичних та експресивних особливостей пара лінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у художньому дискурсі М. Коцюбинського.*

Методи *У дослідженні використано метод компонентного аналізу, який пов'язаний з описом структурних і семантичних особли востей емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у лексикографічних працях та художньому дискурсі М. Коцюбинського; метод контекстного аналізу для виявлення експре сивного потенціалу узуальних й індивідуально маркованих пара лінгвальних фразеологізмів української мови, що функціонують у художніх текстах письменника.*

Результати *Виявлено склад паралінгвальних фразеологізмів української мови, що об'єктивують почуттєві, емоційно оцінні стани комунікантів. Паралінгвальні фраземи репрезентовані в узусі та художньому дискурсі М. Коцюбинського двома макрогрупами (кінема*

тичні та фонаційні паралінгвальні фразеологізми). У межах кінема тичних паралінгвальних фразеологізмів виокремлено групи (мімічні указують на певну конфігурацію рота або положення губ), миремічні (позначають рухи очей, характеризують особливості погляду), жестові (об'єктивують різновиди вказівних, описових, символьних, підсилювальних жестів), пантомімічні (указують на рухи тіла, ходи ілюструють специфіку поз). До фонаційних фразеологізмів уналеж нено макрогрупу паралінгвальних стійких зворотів, специфіка емотивно оцінної семантики яких пов'язана з усіма просодичними характеристиками, голосовими виявами мовлення людини й оцінюванням темпу мовлення, тембру голосу, мелодики (зміна висоти голосу, сили, висоти звучання мовленого, їхньої видозміни та відхилення від норм). З'ясовано, що емотивно оцінний потенціал кінематично фонаційних фразеологізмів у художньому дискурсі М. Коцюбинського виявляється в забезпеченні цілісних портретних характеристик персонажів, у реалізації контекстуально вмотивованих семантичних планів фразем, спрямованих на відтворення взаємостосунків персонажів крізь призму їхніх ціннісних орієнтирів, реакцій на зовнішні фрагменти довкілля та внутрішні стани, емоції й почуття.

Висновки *Аналіз словникових дефініцій виявив достатньо повні й виразні характеристики емотивно оцінного складника в семантичних структурах паралінгвальних фразеологічних одиниць фіксування й актуалізацію емотивно оцінних сем в узусі. У художньому дискурсі М. Коцюбинського фраземи слугують засобом увираз нення екзистенційно маркованих контекстів, емотивно оцінного портретування персонажів, експресивізації текстових фрагментів, набуваючи додаткових семантичних і стилістичних навантажень, об'єктивуючи динамізм сюжетних подій, реальність спонтанних діалогів; виконуючи художньо комунікативну, емотивну, оцінну, експресивну, символьну, образно стилістичну функції, а також функцію лаконічності, економії мовленнєвих повідомлень у живих діалогах.*

Ключові слова *паралінгвальні фразеологічні одиниці, кінема тичні фразеологічні одиниці, фонаційні фразеологічні одиниці, емотивно оцінний потенціал, емоції, почуття, художній дискурс, персонаж, М. Коцюбинський.*

Вступ

Проблеми вербалізації внутрішнього світу людини, дослідження традицій мовленнєвого втілення її емоційно психологічних

станів, комунікативної поведінки постійно перебувають у полі зору українських і зарубіжних мовознавців. На сучасному етапі розвитку лінгвістики увага дослідників зосереджена на вивченні взаємодії мовних (вербальних) і позамовних (невербальних) засобів об'єктивації емоційно психологічних станів, емотивно оцінних вимірів комунікантів. Такий підхід до аналізу мовних явищ передбачає використання набутків, закріплених на пере тині сфер наукового знання із суміжними мовознавству психо лінгвістикою, лінгвокультурологією, етнопсихологією тощо (праці А. Вежбицької, Є. Бартмінського, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, А. Мойсієнка, Ю. Прадіда, О Селіванової, І. Кость та ін.).

Орієнтація сучасного мовознавства на пізнання внутрішніх станів людини, особливостей її емоційно психологічних стереотипів, життєвих позицій передбачає виявлення характерних звичок, уподобань, поведінкових тактик, складників раціонального й емоційного в осмисленні фрагментів довкілля через особливості організації семантичних структур різнорівневих мовних одиниць.

Фразеологічні одиниці належать до самобутніх вербаліза торів виявів емоційно психологічних станів і реакцій людини, вони акцентують на етнічній природі й особливостях почуттєвої сфери особистості. У цьому вбачаємо актуальність дослідження, що також зумовлена необхідністю й важливістю вивчення структурно семантичних та експресивних особливостей пара лінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у художньому дискурсі М Коцюбинського.

Дослідження специфіки фразеологічної вербалізації емоційно психологічних станів і реакцій людини належить до актуальних і перспективних й у контексті вивчення фразеологізмів як національно маркованих мовних одиниць, їхнього компонент ного складу; виявлення загального, спільного й самобутнього, неповторного у структурно семантичній моделі фраземи зокрема й мовному просторі загалом.

Об'єктом дослідження у статті постали українські пара лінгвальні фразеологізми, зафіксовані в "Словнику фразеоло гізмів української мови" (видання 2003 р.) та вживані в худож ніх творах М. Коцюбинського (двотомне видання 1988 р.) на

позначення почуттєвої сфери людини; особливості структури, семантики та експресивного потенціалу емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови.

Мета студії дослідити структурні й семантичні особливості узуальних (словникових) та експресивний потенціал емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у художньому дискурсі М. Коцюбинського. Зазначена мета передбачає **визначення с**татусу паралінгвальних фразеологізмів у мовознавстві; виокремлення й аналіз емотивно оцінних кінематичних і фонаційних паралінгвальних фразеологізмів української мови виявлення компонентного складу й експресивного потенціалу емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів у мовотворчості М. Коцюбинського. Питання структурних і семантичних особливостей та експресивного потенціалу емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у художніх творах М. Коцюбинського, в українському мовознавстві вивчалося спорадично.

Методи

У дослідженні використано метод компонентного аналізу, який пов'язаний з описом структурних і семантичних особливостей емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови, уживаних у лексикографічних працях і художньому дискурсі М. Коцюбинського; метод контекстного аналізу для виявлення експресивного потенціалу узуальних й індивідуально авторських емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів української мови, що функціонують у художніх текстах письменника.

Результати

За роки незалежності України жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої пильної уваги українських мовознавців, як фразеологія Ця лінгвістична дисципліна належить до феноменів, основні поняття, обсяг проблематики та об'єкт вивчення яких залишаються актуальними. Твердження вмотивовуємо насамперед широкою амплітудою емотивно

оцінних (конотативних) семантичних планів компонентів фразеологічних одиниць і значеннєвими аксіологічними вимірами загалом, значною структурною різноманітністю та функціональним багатоголоссям мовних зворотів, що належать до потужних експресивних засобів, які традиційно сприймаються як стійкі сполуки слів. Часто специфіка об'єкта дослідження викликає труднощі у визначенні як місця фразеологічного рівня в ієрархії експресивних засобів, складників лінгвостилістичної структури, так і місця емотивно оцінних компонентів у межах семантичних структур паралінгвальних фразеологічних одиниць.

У працях українських лінгвістів здійснено всебічний розгляд фразеологізмів як багатогранного феномена, окреслено нові напрями дослідження: загальнолінгвістичний, етнолінгвістичний, фразеографічний (Л. Скрипник, В. Білоноженко В. Жайворонок, Г Удовиченко та ін.); семантичний (Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, А. Пономаренко, Ю. Прадід, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.), стилістичний (І. Гнатюк, Л. Мацько, В. Ужченко, О. Пономарів та ін.); історико культурологічний (А. Івченко, Л. Скрипник та ін.); комунікативний (М. Алефіренко, О. Левченко, О. Селіванова та ін.); лінгвокультурний та етнокультурний (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, О. Левченко, Г. Демиденко та ін.). У 2024 р опублікована колективна монографія "Фразеологія та фразеографія теорія практика, перспективи (до 100 річчя з дня народження Лідії Андронівни Юрчук)" (див.: [Гнатюк, 2024]) і захищена докторська дисертація "Когнітивне схематизування досвіду *невербального* в англійськомовному художньому дискурсі" (див.: [Мельничук Проте в сучасній лінгвістичній науці відкритими залишаються питання категорійних ознак і класифікаційних схем емотивно оцінних паралінгвальних фразеологізмів і їхній експресивний потенціал у художніх дискурсах українських письменників. Остаточно не визначеним є обсяг цієї мікросистеми. Зазначене стосується таких одиниць, як емотивно оцінна паралінгвальна фразеологічна одиниця в широкому значенні (ідіома, емотивно оцінна паралінгвальна фразеологічна сполука, прислів'я, приказка, паремія, евфемізм, мовне кліше, крилатий вислів, афоризм, перифраза тощо).

Фразеологізми як мовні одиниці становлять цілком нероз ривне чи більш або менш стійке за змістом поєднання слів. Підставою для об'єднання структурно й семантично дещо різнопланових згадуваних вище фразеологічних одиниць в одну мікросистему є такі їхні ознаки: усталеність, відтворюваність, функціонування в мові та мовленні у статусі готових до вико ристання одиниць, наявність у семантичних структурах емотивно оцінних (конотативних) значеннєвих планів Ужченко В., Ужченко Д., 2007, с.

Фразеологізми характеризують як нарізно змодельовані, проте семантично цілісні й синтаксично неподільні мовні знаки, чиє "народження" та функціонування є результатом фраземо творчої взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів Русанівський та ін с.

До усталеності компонентного складу, відтворюваності, цілісності значення, роздільного оформлення компонентів, варіа тивності й неможливості дослівного перекладу іншими мовами важливо додати ще й такі ознаки, як потужна образність, в основі якої зазвичай лежить метафоричність, емотивно оцінна виразність; цілісність номінації, акцентологічне оформлення компонентів, першочергова роль конотативного (експресивно емоційного) складника Русанівський та ін , с. Переважна більшість фразеологічних одиниць влучно й дотепно репрезентує думки, почуттєві стани, емоції, оцінки, прагнення й сподівання мовців, їхній побут, історію, культуру, єднаючи цілі покоління українців [Кононенко, 2 , с. 10; Селіванова с. 94]. Визначаючи статус паралінгвальних фразеологізмів у мовознавстві, **зазначимо, що хоча** комунікативні можливості мовців реалізуються передусім на вербальному рівні, проте комунікація це складний комплекс. Зміст повідомлення можна успішно оформити за допомогою як мовних засобів, так і позамовних. Таке багатоаспектне сприйняття інформації перед бачає врахування стосунків мовців. Як периферійні складники системи вербальної мови, невербальні засоби постають повно правними елементами процесу комунікації. Часто вони або дублюють власне мовні (мовленнєві) засоби, або успішно

замінюють їх. Тому спілкування необхідно розуміти як єдність вербального й невербального, оскільки мовлення не є вільним від багатозначної семантики поглядів поз, жестів, міміки, інтонацій тощо.

Невербальні засоби комунікації вивчає окрема галузь комунікативної лінгвістики паралінгвістика. Її становлення відбулося в 50 ті рр. XX ст. у межах американської антропо лінгвістики [Демиденко, 2014, с. 8]. В аспекті паралінгвального підходу дослідники цікавилися мовленнєвими неточностями, огріхами, помилками, особливостями жестів, міміки, інтонацій, зокрема частотним діапазоном мовлення, гучністю голосу, швидкістю і тривалістю мовленнєвих актів, зміною мелодики, розподілом і тривалістю пауз, звуковими наповнювачами пауз. Невербальні засоби слугують повноправними елементами процесу комунікації. Часто вони дублюють власне мовленнєві засоби чи замінюють їх. Тому процеси спілкування необхідно розуміти як єдність вербального й невербального, оскільки мовлення не є вільним від емотивно оцінної "семантики поглядів, поз, жестів, міміки, інтонацій тощо.

Мовознавці дійшли висновку, що невербальна поведінка "ілюструє" насамперед почуттєві, емоційно психологічні стани комунікантів, замінює окремі слова, допомагає краще донести до співрозмовника їхній зміст, тобто має допоміжне (коно тативне) значення в процесі спілкування [Демиденко, 2014 с. Нині термін "паралінгвістика" міцно утвердився в мовознавчій практиці, зокрема для позначення науки, яка досліджує сферу несловесної комунікації. Термін активно функціонує у двох значеннях: 1) розділ мовознавства, пред метом вивчення якого є одиниці невербальних (немовних) засобів, уведені до мовленнєвої інформації для об'єктивації разом із вербальними засобами) певної змістової інформації; сукупність невербальних засобів, які залучені до участі в мовленнєвій діяльності людини (фонаційні, кінетичні та графічні) [Демиденко, 2014, с.

Проблеми відображення невербальної інформації фразеоло гічними одиницями неодноразово порушувалися мовознавцями.

У наукових працях такі одиниці мають різні назви: “жестові фразеологізми”, “соматичні вирази”, “соматичні найменування”, “моторно кінетичні звороти” тощо. Неоднозначність у терміно логії щодо найменування таких одиниць зумовлена складним характером репрезентації невербальних засобів спілкування за допомогою одиниць словесного мовлення. Із усіх наявних термінологічних найменувань для позначення фразеологічних одиниць із семантикою немовної поведінки людини найприй нятнішим, на думку вчених, є термін “паралінгвальна фразео логічна одиниця”. Цей термін визначає специфіку фразео логізмів, утворених зазвичай від вільних словосполучень, які називають певне паравербальне явище: позу, ходу, пантоміміку, жести, міміку, особливості погляду, висоту чи силу голосу, інтонацію, темп, тембр, артикуляційні можливості людини тощо. Особливою рисою таких фразеологічних одиниць є те, що невербальні складники передають специфіку співвідношення між узуальним (словниковим) значенням компонентів фразем і їхнім цілісним значенням.

Взаємозв’язки вербального й невербального складників аку мулюються у семантичній структурі та відбиваються в ціліс ному значенні фразем, сприяють усвідомленню чинників виник нення, можливостей уживання таких одиниць, акцентуючи на самобутності мовленнєвого досвіду етносу. Дослідники украї нської фразеології зазначають, що в останні роки набуває особливої популярності й активно розвивається новий напрям досліджень, пов’язаний із “пильною увагою до компонентного складу фразеологічних одиниць <…>; до прагматичного й культурологічного аспектів, зокрема до культурно національної специфіки ідіом, фразеологічної картини світу; до антропоні мічного вивчення фразем, у центрі якого ставиться людина” Ужченко В., Ужченко Д., 2007, с.]. Фразеологічний фонд мови фіксує, зберігає й відтворює уявлення етносу про фрагменти довкілля, зовнішній і внутрішній світ (почуття й емоції) людини. Особливе місце у фразеологічній системі належить стійким невербальним засобам спілкування як вираз никам психоемоційних виявів представників народу.

Паралінгвальні фразеологізми це особливі стійкі слово сполуки, що "переводять невербальний код у вербальний, займають периферійне положення в загальній фразеологічній системі української мови" [Демиденко, 2014 с. Паралінгвальні фразеологізми мають багато категорійних ознак:

репрезентують переважно стійкі вислови із соматичним компонентом та інформацією про участь активних і пасивних органів руху: *роззявити рота очі бігають, розвішувати вуха*

передають вербально важливі рухи тіла (голови, рук, ніг, тулуба), рухи м'язів обличчя, фіксують фонаційні специфічні риси мовлення: *тикати пальцями, розводити руками, умивати руки; твердо (міцно) стояти на ногах; братися за голову; очі бігають; ковтати слова* вступають у синонімічні відно шення, сформовані завдяки однополюсним емоційно оцінним семантичним планам багатьох фразеологічних одиниць: *пока зати поріг (дорогу, одвірок, одвірка); показати на двері вказувати на двері* демонструють вияви варіативності компонентного складу, репрезентуючи рухи різних частин тіла і однакових (близьких) емоційно оцінних семантичних планів: *брови полізли на лоба; витріщити очі*. Семантику психо емоційного стану "хвилювання" передає фразеологізм *як на голках (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню сидіти (стояти, почувати)* передають кілька значень, серед яких наявні й емотивно оцінні, тобто паралінгвальні фразео логічні одиниці належать до багатозначних стійких слово сполучень, як от: *очі розбігаються* '1) хтось не може зосере дити увагу на чомусь одному, дивиться то на одне, то на інше;

хто небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось; 3) чийсь погляд, вигляд передає задоволення від чогось побаченого; хтось приємно вражений чимось побаченим' Винник, 2003, с. 477]; а також указують на побіжність дії *перебігати очима (поглядом)* 'нашвидку перечитувати, проглядати якийсь текст' Винник, 2003 с.

Отже, емотивно оцінні паралінгвальні фразеологічні одиниці належать до важливих складників засобів спілкування. Такі мовні одиниці репрезентують підсистему фізіологічних реакцій,

передавання яких зумовлено національно специфічними нор мами культури спілкування й традиціями етнічної спільноти.

Зафіксовані у фразеологічних словниках паралінгвальні фразеологізми можна поділити на дві макрогрупи кінема тичні паралінгвальні фразеологізми; 2) фонаційні паралінгвальні фразеологізми.

У межах кінематичних паралінгвальних фразеологізмів виокремлюємо групи і підгрупи, що вербалізують почуттєві, емоційно оцінні стани комунікантів: 1 мімічні указують на певну конфігурацію рота або положення губ: *кривити рот* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневага’; *кусати губи* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘досада’; *дути губи* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘сердитися’; *робити з губи халяву* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘неповага через неправду, перебіль шення’ та ін.; уточнюють нефіксовані візуально рухи зони носа, вух: *крутити носом* Винник, 2003 с актуалізація емоційно оцінної семи ‘незадоволення’; *тикати носом* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘дорікати’; *піднімати [догори] носа (ніс)* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневага’; *тримати ніс за вітром* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘безпринципність’; *повернути носа в той (цей, інший) бік* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через різкі зміни поглядів’; *опускати вуха* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘сум, зневіра’; *піднімати вуха* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через уміння протидіяти’; *розвішувати вуха (уха)* Винник, с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення’; *і вухом не вести* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через відсутність уваги, реакції на слова’; указують на зміни міміки, пов’язані із зубами: *зуби показувати* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через нещиру посмішку’; *скалити зуби* Винник,

с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневага через сміх без причини’; *вискалювати зуби* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневага’; *вишкіряти зуби* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневага’; *світити зубами* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘радість’ миремічні (позначають рухи очей; характеризують види погляду: *побігти очима (поглядом)* ‘швидко оглянути що небудь’ (Винник, 2003 с. називають фізіологічні вияви (плач, сльози): *очі туманяться слізьми* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘сумувати’; *очі сльозами сходять* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘сумувати надмірно’; *очі зайшли слізьми* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘сумувати’; *квасити губи* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘незадоволення’; *розква сити губи* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘чванитися’. Дві останні фразеологічні одиниці передають пригнічений стан людини, пов'язаний із незадоволенням, плачем, що випливає зі значення дієслова квасити (‘перен. Робити кого небудь в’ялим, кислим, незадоволеним’ [Бусел, 2009, с. жестові (називають вказівні, описові, симво лічні, підсилювальні жести): *аж за голову взятися; ухопитися [руками] за голову; братися за голову; брати голову в руки; розводити руками* Винник, 2003 с. актуалізація амбіва лентних емоційно оцінних сем ‘здивування захоплення роз губленість’; *умивати руки* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через відсутність відпо відальності за свої вчинки’; *махнути рукою* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘зневіритися’; *бити себе [кулаком] в груди* Винник, 2003 с. *покласти руку на серце* Винник, 2003 с. *показати кулак* Винник, 2003 с. пантомімічні (указують на рухи тіла і ходу; ілюстру ють специфіку поз: *уклонятися до землі* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через пошану вання’; *бити поклони* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘повага’; *віддавати поклін* Винник, 2003 с.

актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через почуття глибокої поваги’; *упадати в ноги* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через уклінне прохання’; *вдарити чолом* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через шанобливість’; *бити чолом* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘схвалення через прохання’; *бити лобом об землю* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через домагання прихильності, схиляння’).

Отже, до кінематичних паралінгвальних фразеологізмів уналежнюємо такі стійкі словосполучення, значення яких формують різні невербальні засоби об’єктивації емоційно оцінних реакцій (висновків) мовців та їхніх міжособистісних стосунків репрезентованих будь якими комунікативно значущими рухами. Значеннєві плани фразеологічних одиниць імпліцитно актуалізують широку палітру емоційно оцінних сем, серед яких домінує ‘несхвалення’ діями та вчинками особи.

Виокремлення кінематичних фразем ґрунтується на встановленні їхнього складу й визначенні багатьох диференційних ознак. Неоднорідність аналізованої макрогрупи паралінгвальних одиниць можна пояснити передусім значною кількістю мимічних, мімічних, жестових, пантомімічних тощо кінем, наявних у значеннєвих планах досліджуваних одиниць. До основних ознак, які є маркерами кінематичних фразеологізмів, уможливлюють їхнє виокремлення із поміж інших паралінгвальних зворотів, належать: 1) наявність соматичних компонентів, що характеризують рухи мовця (*обличчя, очі, голова, шия, плечі, руки ноги, пальці, рот, вуха, ніс);* зосередження уваги на комунікативно значущих діях, які мають свої параметричні ознаки у просторі, окремі розміщення тіла, динаміку, амплітуду руху, силу тощо; 3 належність до різних поняттєвих сфер, поєднання фізичних рухів із системою абстрактних понять, що позначають зазвичай емотивно оцінні виміри, психічний стан суб єкта мовлення [Демиденко, 2014 с.

Під час передачі інформації кінематичні паралінгвальні фразеологізми постають об’єктивними показниками справжніх

психоемоційних станів мовців. Такі фразеологічні одиниці виконують експресивну функцію, слугують індикаторами емоційних станів та показниками найрізноманітніших ставлень людини до навколишнього світу. Водночас кінематичні одиниці відіграють важливу роль у портретуванні особи, у створенні емоційного образу мовця. Вони ефективно сприяють увираз ненню й лаконічності мовлення, а в процесі комунікації часто доповнюють й оживлюють інформацію, акумульовану в семан тиці вербальних одиниць.

У складі паралінгвальних фразеологізмів, окрім кінематич них фразеологічних одиниць, виокремлюємо й фонаційні сталі вислови, що об'єктивують мовленнєві процеси, особливості утворення звуків та їх вимовляння, специфіку фразеологічної вербалізації емоційно оцінної сфери людини, її мовлення загалом.

До фонаційних фразеологізмів уналежнюємо макрогрупу паралінгвальних стійких зворотів, специфіка емотивно оцінної семантики яких пов'язана з усіма просодичними характерис тиками, голосовими виявами мовлення людини. Серед них темп мовлення, тембр голосу, мелодика мовлення (зміна висоти голосу), фізичні характеристики (висота, сила звучання мов леного та їхні видозміни).

Фізичні характеристики голосу безпосередньо пов'язані із психологічною реальністю, вони є виявами людських харак терів, гами почуттєвих інтенцій, індивідуальних і соціальних міжособистісних стосунків, різноманітних поведінкових реак цій, психоемоційних станів і реакцій

До фонаційних фразеологічних одиниць належать звороти, що мають двокомпонентну будову й передають інтонації мовлення, манери висловлюватися: *сипати словами як горохом* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи 'несхвалення через надто швидкий темп мовлення, його над мірність'; *ковтати слова* Винник, 200 с. актуалізація емоційно оцінної семи 'несхвалення через невиразне, нечітке мовлення'; *відкривати рота* Винник, 2003 с. актуалі зація емоційно оцінної семи 'схвалення початку мовлення'; *дерти мовчака* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно

оцінної семи ‘несхвалення через мовчання’; *кресати словами* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення сварливості’; *стріляти словами* Винник, с. актуалізація амбівалентних емоційно оцінних сем ‘схва лення дотепності мовленого/ несхвалення мовленого поспіхом *цвіркати через губу* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через презирливе став лення, нехтування чимось’); *рвати слова* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення через урив частість мовлення, запинання’; *цідити крізь зуби* Винник, 2003 с. актуалізація емоційно оцінної семи ‘несхвалення мов лення через його невиразність, нечіткість’ та ін.

Зміни й характеристики голосу пов’язані з фізичним і психоемоційним станом мовця. Його почуттєва сфера відтво рена за допомогою мовленнєвого матеріалу, що ґрунтується на паралінгвальних засобах спілкування і передає реакцію мовця на фрагменти довкілля, емоційне оцінювання співрозмовника тощо. Фразеологічні одиниці на позначення сили голосу зазвичай містять компонент, представлений лексемою *голос на весь (на повний / у повний) голос* Винник, 2003 с. *зриватися з голосу* Винник, 2003 с. 272). Переважна більшість фонаційних фразем об’єктивує негативні емоційно оцінні значеннєві плани: *не своїм (нелюдським, несамовитим) голосом* Винник, 2003 с. *розпускати голос* ‘не стримуватися в розмові, говорити багато неприємного Винник, 2003 с. 613). Фонаційні звороти частіше об’єктивують негативні оцінки, емоції страху, гніву невдоволення і лише фрагментарно позитивні емоційно оцінні значеннєві плани (радості, любові, задоволення).

Емотивно оцінні значення окремих фонаційних фразеоло гічних одиниць можуть розкривати контексти, де об’єктивовано психоемоційні і фізіологічні стани суб’єкта мовлення. У межах контексту вербальні та фонаційні засоби зазвичай функціонують суголосно, що засвідчує їхню тісну взаємодію в експресивізації фрагментів тексту.

Отже, фонаційні фраземи як складники фразеологічної системи української мови слугують насамперед виразниками

внутрішніх, емоційно оцінних станів мовців, відіграють помітну роль у моделюванні контекстуально й етнічно мотивованих експресивних засобів.

Експресивний потенціал паралінгвальних фразеологізмів (кінематичних і фонаційних) простежено на матеріалі художніх текстів Михайла Коцюбинського [Бойко, 2015]. Аналіз виявив, що мовомисленнєва картина світу майстра художнього слова демонструє кращі зразки використання кінематичних і фонаційних паралінгвальних фразеологізмів з метою внутрішнього портретування персонажів, об'єктивації їхнього психоемоційного стану й оцінного ставлення до фрагментів національної картини світу й окремих фрагментів довкілля.

Експресивно марковані невербальні мовні одиниці доповнюють характеристики персонажів, забезпечують індивідуально авторське моделювання образів і відтворення динамічності художньої оповіді. Невербальні фраземи забезпечують різнопланові характеристики та слугують маркерами психоемоційних і комунікативних намірів автора твору. Помітна узуальна образність, виразна антропоцентричність семантики паралінгвальних мовних одиниць уможливлює використання їх для портретування поведінки людини, як одного з важливих засобів творення художніх образів.

У художніх просторах творів М. Коцюбинського домінують фрагменти, де емоційно оцінні семантичні плани паралінгвальних фразем із соматичним компонентом увиразнені додатковими засобами: *Я мчусь наосліп, все перекидаю, б'юсь руками об двері й наскакую на жінку, що в істеричному нападі* ***ламає руки*** Коцюбинський, т. , с. 399), інтенсифікатори психоемоційного стану персонажа дієслова на позначення швидких дій, нестримних рухів (*мчусь перекидаю, б'юсь, наскакую На його білому лобі густо осіла роса, а* ***очі посоловіли*** Коцюбинський, т. с.), інтенсифікаторами постають контекстуальні колірні антоніми (*білий посоловілий*

Емотивно оцінний потенціал кінематичних чи фонаційних паралінгвальних фразеологізмів значно рідше увиразнюють одиничні лексеми емотиви (*Нептун сидів поважно* ***мружив***

невдоволено ***очі*** Коцюбинський, т. 2, с.), інтенсифікатор прислівник емотив *невдоволено*), частіше лексичні комплекси, поєднані в єдиний смисловий блок, що поряд з іншими емотивно оцінними параметрами складають загальну цілісну характеристику персонажа художнього твору: ***Кров одступила*** *на місце, вуси зіллялись з лицем,* ***очі втратили твердість холодного льоду****, там вже світилось щось* ***покірне винувате*** *коли підняв їх на сина* Коцюбинський, т. 2, с.

Експресивний потенціал мовомисленнєвої картини світу автора, фрагментів художніх текстів формує поєднання кінематичних та фонаційних паралінгвальних фразеологізмів в одному контексті: *Дивлюсь Марко. Такий сердитий. Я, каже, сиджу за вас у тюрмі, а ти так* ***слова*** *мої* ***сієш Покажи руки*** *. А мені соромно страх, що* ***руки порожні очей звести не смію*** *не смію показать йому руки. І хочеться похвалитись і* ***не добуду голосу*** *з грудей* Коцюбинський, т. 2, с. Поєд нання кінематичних та фонаційних паралінгвальних фразео логізмів в одному контексті породжує додаткові емотивно оцінні семантичні плани, моделює свіжу експресію оповіді, забезпечує «паралінгвальну» характеристику персонажів. Такі комплексні структури є засобами творення динамічних образів персонажів в усіх їхніх виявах і взаємостосунках з іншими персонажами, із фрагментами зображуваного світу емоцій загалом.

Усі паралінгвальні фразеологізми, що забезпечують емотивно оцінні характеристики персонажів, можна кваліфікувати як цілісний кінематично фонаційний коментар портрета персонажа що деталізує його внутрішні стани й постає як окремий пара лінгвальний комплекс, який репрезентує елементи невербальної поведінки персонажа. Індивідуально авторські кінематично фонаційні коментарі домінують в окремих художніх контекстах, належать до важливих конкретизаторів художньої оповіді. Зазвичай коментарі такого плану забезпечують інтерпретацію прямої мови персонажів, постаючи в препозиції (1), постпозиції (2), та інтерпозиції *Вона* ***обняла*** *мене* ***очима*** *а в них я побачив все море і ціле небо і одповіла тихо. "Дивлюсь на південь, на безконечне море... Як гарно!* Коцюбинський, т. 1, с.

Куди біжиш? Постигнеш... Андрій ***одмахнувся рукою*** Коцюбинський, т. , с. *Заходь, заходь у хату. Всі повернули до Панаса обличчя, а чужий раптом замовк, поклав руки на стіл і* ***закліпав очима*** Коцюбинський, т. с.

Тепер дійсність дивніша за сни! ***стиснула*** *вона [Софія Петрівна]* ***плечима*** *і подивилась кудись на стелю А Антоша і підхопив...* Коцюбинський, т. 2, с. *Ти хотів тиші й безлюддя і тепер маєш.* ***Хитаєш головою****! Не віриш в безлюддя?* Коцюбинський, т. 2, с. Паралінгвальні фразеологізми забезпечують зближення відтворених художніх ситуацій із реальними живими діалогами.

У художніх просторах емотивно оцінний потенціал кінематичних та фонаційних паралінгвальних фразеологізмів виявляється через зв'язки з негативно оцінними контекстуальними конотатами: *Софія Петрівна сердито* ***обвела оком*** *цілу родину і чотирьох собак, що сиділи за столом, але співчував їй тільки Антоша* Коцюбинський, т. 2, с.), емотивний конотат адвербатив *сердито Залишіть, прошу, свої ради при собі! Мені їх не треба... носився по хаті Аркадій Петрович,* ***хапаючи голову в руки*** Коцюбинський, т. 2, с. емотивний конотат словосполука *носився по хаті,* що актуалізує семантичний план 'рухатися з великою швидкістю *Зрозумій же, Аркадію... Але він не хотів розуміти. Розшумівся, як самовар, що ось ось має збігати. Кричав, весь червоний і мокрий,* ***тупав ногами*** *і так* ***махав руками,*** *наче перед ним була не жінка, а навісні козаки* Коцюбинський, т. 2, с. 284); семантика двох кінематичних фразем увиразнена багатьма емотивними конотатами, репрезентованих дієслівними формами інтенсифікаторами фонаційних коментарів портрета персонажа *розшумівся, кричав* та ад'єктивами (*червоний і мокрий*

Невербальні емоційно оцінні реакції персонажів у процесі спілкування є об єктиваторами складних життєвих ситуацій. Кінематично фонаційні характеристики передають інтенції мовців, їхній внутрішній стан і вимагають у відповідь якихось дій, рухів, зміни почуттєвих станів, реакцій, що в певних випадках також можуть бути невербальними. Паралінгвальні

фраземи насамперед забезпечують динамізм художньої оповіді, динаміку вчинків, станів, реакцій персонажів в усіх їхніх проявах і взаємодіях із навколишнім світом.

У художніх просторах М. Коцюбинського аналізовані пара лінгвальні фразеологізми зазвичай об'єктивують негативні емоційні реакції, базові почуттєві стани, відчуття: 1) гніву: *очі блимнули (блиснули) [гнівом]; сипати іскрами (іскри) [з очей]: Маланка сховала руки під хвартухом і злісно* ***блиска очима*** Коцюбинський, т. 2, с. страху: *волосся сторч стало; волосся дротом [стає];* печалі: *очі туманом заходять* відчаю: *битися головою об стіни; ухопитися [руками] за голову* зневаги *плювати (наплювати) в вічі (в очі, межи очі);* пихатості, зарозумілості: *гнути (дерти, задирати) кирпу (носа, ніс);* безнадійності, відчаю: *ухопитися [руками] за голову; аж за голову взятися; братися за голову; брати голову в руки.*

Позитивно оцінні емоції репрезентують паралінгвальні фраземи із соматизмом очі, об'єктивуючи почуття: 1) радості: *очі запалали; світити очима: Маланка нікому не давала спокою. Треба б списати, щоб швидше ділили землю. Чого чекати? І так доволі ждали. Нехай би кожний вже знав що його й де. Вона* ***світила очима*** *і всім докучала* Коцюбинський, т. с. *бісики грають (стрибають, іскряться) в очах;* любові: *грати очима; стріляти (стригти) очима обіймати поглядом; обдарувати поглядом;* захоплення: *очі розгоряються.* Водночас фраземи із соматизмом очі постають як амбівалентні характеристики, порівняймо: *світити очима* (об'єктивація почуття радості Маланки в згадуваному контексті) і вияви негативних семан тичних планів: *Але Маланка була вже не свята й не божа. Вона зразу забула, що в неділю не можна лаятись, і* ***світила*** *до чоло віка зеленими* ***очима*** Коцюбинський, т. 2, с. Контекстуаль ними засобами увиразнення негативних психоемоційних станів слугують повтори заперечної частки НЕ та колірний метафо ричний епітет, ужитий стосовно соматизму очі, які випро мінюють злість.

Аналіз мовостилю М. Коцюбинського засвідчує активне й самобутнє використання кінематичних та фонаційних пара

лінгвальних фразеологізмів, значущість їх для психоемоційного портретування персонажів. Стійкі кінематично фонаційні сполуки об'єктивують особливості відтворення емоцій і відчуттів невер бальними засобами, розширюють межі образної номінації почуттєвої сфери людини. Емотивно оцінний потенціал пара лінгвальних фразеологізмів виявляється в забезпеченні цілісних портретних характеристик персонажів, у реалізації кон текстуально вмотивованих семантичних планів фразем, спря мованих на відтворення взаємостосунків персонажів крізь призму їхніх ціннісних орієнтирів, реакцій на зовнішні фраг менти довкілля і внутрішні стани, емоції та почуття.

Дискусія і висновки

Антропоцентричний підхід, який прийшов на зміну тради ційним структурно граматичним класифікаціям фразеологічного складу мови, уможливив сфокусування уваги на невербальних засобах формування фразеологічної картини світу, зосереджую чись головним чином на характеристиках внутрішнього світу людини. У межах цього підходу стало актуальним вивчення фразеологічної вербалізації емоційно оцінних станів людини крізь призму актуалізованих семантичних планів невербальних засобів спілкування.

Фразеологізми, що маніфестують невербальну емоційно оцінну сферу людини, її поведінку, схарактеризовано як пара лінгвальні фразеологічні одиниці. Таким стійким висловам притаманні, крім універсальних ознак, характерних для біль шості фразеологізмів, також національно мовні маркери. Вони знаходять об'єктивацію у специфічному складі компонентів на позначення спілкування мімічного, миремічного, пантоміміч ного, жестового, позиційного та фонаційного характеру. Усі паралінгвальні фразеологізми, у семантичних структурах яких зафіксовано особливості жестів, міміки, рухів голови, очей, пантомімічні та фонаційні риси, уналежнено до двох неодно рідних за кількісним складом макрогруп: кінематичні та фонаційні паралінгвальні фразеологізми

Семантика паралінгвальних фразем є узуально й кон текстуально зумовленою, їхнє функціонування марковано комплексною реалізацією етнічних і культурних особливостей. Як складники мовної структури художнього твору, такі стійкі вислови постають об'єктиваторами категорії емотивності на мовному й мовленнєвому рівнях та відіграють значну роль у системі засобів художньо образного моделювання почуттєвого світу людини, портретування динамічних емоційно психологічних образів персонажів, їхніх додаткових харак теристик і комунікативних інтенцій автора твору

У художньому дискурсі М. Коцюбинського паралінгвальні фразеологічні одиниці слугують засобом увиразнення екзистен ційно маркованих контекстів, емотивних та оцінних характе ристик персонажів, експресивізації текстових фрагментів, у яких аналізовані стійкі вислови набувають додаткових семантичних і стилістичних навантажень. Виявлено зв'язки активного й само бутнього використання паралінгвальних фразеологічних одиниць із намаганням автора вплинути на емоційну сферу читача, репрезентувати емотивно оцінне портретування персонажів, зображуваних подій, максимально наблизити художню ситуацію до моделей реального життя, живого спілкування. Пара лінгвальні фразеологічні одиниці об'єктивують динамізм сюжет них подій, відтворюють реальні умови спонтанності діалогів виконуючи художньо комунікативну, емотивну, оцінну, експре сивну, символьну, образно стилістичну функції, а також функцію лаконічності, економії мовленнєвих повідомлень у живих діалогах.

Активне й самобутнє використання загальномовних пара лінгвальних фразеологічних одиниць, належних до етнічно маркованих вербалізаторів емоційно психічної сфери людини, українського комунікативного простору загалом, постає засобом маніфестації світоглядних орієнтирів й естетичних засад худож нього мовомислення М. Коцюбинського.

Перспективу дослідження вбачаємо у спостереженні за особли востями функціонування узуальних паралінгвальних фразеологіз мів української мови в художніх дискурсах сучасних письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бойко, Н. І. (2015). Паралінгвальні фразеологізми в мовотворчості М. Коцюбинського. *Література та культура Полісся Серія Філологічні науки*

Бусел, В. Т. (Ред. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* ВТФ Перун.

Гнатюк, І. С. (Ред.). (2024). *Фразеологія та фразеографія теорія практика, перспективи (до 100 річчя з дня народження Лідії Андронівни Юрчук)* Видавничий дім Дмитра Бураго.

Демиденко, Г. (2014). *Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі* НПП АСТЕРІКС

Кононенко, В. І. (200 *Мова у контексті культури* Плай.

Мельничук, О. Д. (2 *Когнітивне схематизування досвіду невербального в англійськомовному художньому дискурсі* [Дис д ра філол наук, Львівський національний університет імені Івана Франка].

Русанівський В. М., Тараненко О. О. Зяблюк М. П Карпі ловська Є. А., Вихованець І. Р., Гриценко П. Ю., Єрмоленко С. Я Задунайська Л. М., Клименко Н. Ф., Мельничук О. С., Німчук В. В., Півторак Г. П., Скляренко В. Г., Ткаченко О. Б (Ред.). *Украї нська мова. Енциклопедія*. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

Селіванова, О. О. (2004). *Нариси з української фразеології (психо когнітивний та етнокультурний аспекти)* Брама.

Ужченко, В. Д. Ужченко, Д. В. (2007). *Фразеологія сучасної української мови* Знання.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Винник, В. О. (Ред.) (2003) *Словник фразеологізмів української мови*. Наукова думка, 2003.

Коцюбинський, М. М. (1988 *Твори:* у х т. Т. *Повісті та оповідання (1884* У М. Т. Яценко (Ред. Наукова думка.

Коцюбинський, М. М. (1988 *Твори:* у х т. Т. *Повісті та оповідання (1907 Статті та нариси* У Н. Л. Калениченко (Ред. . Наукова думка.

Отримано редакцією збірника /
Прорецензовано /
Схвалено до друку / Acce

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

УДК 81'37(038)=161.

Юлія ЦИГВІНЦЕВА д р філософії, мол. наук. співроб.

Інститут української мови НАН України,
Київ, Україна

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ НЕОСЕМАНТИЗМІВ У СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

В с т у п . *У сучасній українській мові спостерігаємо активне функціонування неосемантизмів слів зі звичною формою, але новим значенням. Актуальність дослідження зумовлена потребою комплекс ного лексикографічного опрацювання таких одиниць. Мета розвідки розкрити принципи та методологію моделювання неосемантизмів у словниках першої чверті Х ст та презентувати власний електронний Словник неосемантизмів*

М е т о д и *Для досягнення мети застосовано загальнонаукові методи індукції, дедукції, аналізу й синтезу, а також лінгвістичні методи: описовий, порівняльний, вибірковий та метод лексикогра фічного моделювання лексико семантичних явищ.*

Р е з у л ь т а т и . *Оглянуто методи та прийоми лексикографування неосемантизмів у різних типах словників сучасної української мови: неологізмів, загальномовних тлумачних, індивідуально авторських і мови творчих особистостей тощо, репрезентовано найпоказовіші приклади. Описано електронний Словник неосемантизмів ство рений на платформі внаслідок узагальнення теоретичних напрацювань і практичних знахідок українських лексикографів. Схарактеризовано реєстр (730 лексем) і макроструктуру словника, що охоплює опис концепції, принципи його укладання та наповнення, список джерел ілюстративного матеріалу, перелік граматичних, стильових, галузевих і стилістичних ремарок. Особливу увагу зосере джено на мікроструктурі, яка моделює функціональний потенціал неосемантизма, зонах реєстрового слова, граматичної інформації, ремарок, тлумачення, ілюстрації та паспортизації, стійких сполук, похідних одиниць, парадигматики та посилання на старе значення*

у давніших словниках. Проілюстровано зразки словникових статей для неосемантизмів різних частин мови.

Висновки. *Лексикографічне моделювання неосемантизмів зали шається важливим і цікавим напрямом мовознавчих досліджень, адже мовна практика випереджає кодифікаційні процеси Створений електронний ресурс сприяє фіксації неосемантизмів, дає змогу компактно й інформативно репрезентувати функціонування лексем з новими значеннями в мові та слугує корисним інструментом для аналізу мовної динаміки.*

Ключові слова: *неосемантизм, лексикографічне моделювання, лексикографування, макроструктура, мікроструктура, словникова стаття, словник, лексикографія*

Вступ

Українські тексти різних стилів і жанрів, матеріали українськомовних корпусів засвідчують існування в лексичній системі на цьому часовому зрізі функціонування української мови значного масиву слів зі звичною формою та новим, порівняно із зафіксованим раніше змістом неосемантизмів. Статус неосемантизмів як окремого типу інновацій підтверджує, окрім іншого, їхнє лексикографічне опрацювання в межах різних типів словників: словників неологізмів, словників додатків до наукових досліджень, нових загальномовних тлумачних словників, спеціальних індивідуально авторських словників тощо. Розрізнені лексикографічні видання не відтворюють цілісної картини функціонування неосемантизмів у лексико семантичній системі сучасної української мови, тому актуальним вважаємо створення окремого словника в єдиному середовищі, яке б забезпечувало моделювання функціонального потенціалу кожного слова та систематизування знань про неосемантизми як наслідки еволюції мови.

Методи

Під час дослідження використано і загальнонаукові, і лінгвістичні методи та прийоми. Теоретичні засади та практика кодифікації неосемантизмів у лексикографічних працях розкриті шляхом використання індукції та дедукції, аналізу й синтезу, а

також описового, порівняльного й вибіркового методів. Визначальним у дослідженні став метод лексикографічного моделювання лексико семантичних явищ.

Результати

Лексикографування різнорівневих мовних одиниць потужний і перспективний напрям лінгвістичних досліджень. Теоретичні основи лексикографування викладені в передмовах академічних українських словників, у працях українських і закордонних мовознавців [Паламарчук, 1978; Тараненко, 1996; Перебийніс, Сорокін, 2009; Лендау, 2012; Мовчун, Сніжко, 2022], колективних монографіях і збірниках відділу лексикології, лексикографії та структурно математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України [Пещак та ін., 199 Лексикографічний бюлетень, 2 2024; Гнатюк, 2012; Гнатюк та ін. 21; Карпіловська 2023; Козирєва та ін., 2023] тощо. Не менш важливими для осмислення цієї проблеми видаються розвідки, присвячені комп'ютеризації та автоматизації словників, розробленню інструментів, які б слугували підґрунтям для глибокого вивчення мови, відкривали нові можливості її аналізу, уможливлювали всебічне обстеження слова за різними параметрами його формальної та семантичної будови [Клименко та ін., 1982; Пещак та ін., 1986; Карпіловська, 2013; Дарчук, Лангенбах, 2014; Старко, 2017; Тищенко, Особливий інтерес викликають дослідження, зосереджені на аналізі неологізмів як предмета лексикографування [Карпіловська, 2008; Тищенко, 2011; Сніжко, 2017; Сніжко, 2018; Кислюк, 2024] тощо.

На основі опрацювання достатньої кількості різностильових і різножанрових текстів, беручи до уваги ступінь активності в мові певного неосемантизма, його функціональний потенціал і роль у структурі мовної системи й тексту, лексикографи вводять такі одиниці до словників. Натепер лексикографічне опрацювання неосемантизмів здійснюють у межах кількох типів словників:

а) словників неологізмів: "Нове в українській лексиці" Мазурик, 2) Д. Мазурик, серії видань "Лексико словотвірні інновації" та "Словотворчість незалежної України" (Нелюба,

Редько, різних років А. Нелюби одноосібно й у співавторстві з С. Нелюбою, Є. Редьком, “Нові слова та значення” (Туровська, Василькова, 2008) Л. Туровської, Л. Василькової, “Нові й актуалізовані слова та значення. Словникові матеріали (2002 Балог, Лозова, Тименко, Тищенко 2010) В. Балог, Н. Лозової, Л. Тименко, О. Тищенко за ред. О. Тищенко, “Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики” (Карпіловська, Клименко, Кислюк, Критська Пуздирєва Романюк Є. Карпіловської Л. Кислюк, Н. Клименко, В. Критської, Т. Пуздирєвої, Ю. Романюк за ред. Є. Карпіловської, “Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа” (Шевченко, Сизонов, Л. Шевченко й Д. Сизонова

б) словників додатків до наукових досліджень: “Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття в монографії “Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)” (Вокальчук, Г. Вокальчук за ред. А. Грищенка “Індекс нових слів у колективній монографії “Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі Клименко Карпіловська, Кислюк Н. Клименко, Є. Карпіловської та Л. Кислюк за ред. Н. Клименко, “Покажчик ідеологічно забарвлених номінативних одиниць” у дисертації “Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90 х років ХХ століття)” (Мінчак,) Г. Мінчак та ін.

в) загальномовних тлумачних словників: “Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 х кн.” Мовчун укладений в Інституті української мови НАН України за редакцією Л. Мовчун під керівництвом П Гриценка, однотомний “Словник української мови” Жайворонок за редакцією В. Жайворонка 2012 і 2016 рр., Словник української мови в 20 томах. Т. Русанівський який укладає колектив Українського мовно інформаційного фонду НАН України з 2010 р. дотепер;

г) спеціальних індивідуально авторських словників, словників мови творчих особистостей: “Словник поетичної мови

Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально авторські новотвори" (Оліфіренко 2003) Л. Оліфіренко, "Словник мови творчих особистостей України другої половини XX початку XXI століття" (Козирєва Мовчун, Самойлова Сніжко, Тищенко Цимбалюк Скопненко, Дідун З. Козирєвої, Л. Мовчун, І. Самойлової, Н. Сніжко, О. Тищенко, Т. Цимбалюк Скопненко, Л. Дідун за редакцією Є. Карпіловської та З. Козирєвої тощо г) інших типів словників (перекладних, іншомовних слів, орфографічних тощо "Словник новітніх англізмів" (Белей Гончаренко, Ківу, & Олександрук 022) Л. Белея, А Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук Великий електронний словник української мови" (Рисін & Старко А. Рисіна та В. Старка на сайті "Російсько українські словники", "Загальний народний англійсько український словник" (Рисін, Старко,) на сайті "Англійсько українські словники" та ін

Звичайно, найбільш представлені неосемантизми у слов никах, які фіксують лексичні інновації. Скажімо, словник Нові слова та значення" Туровська, Василькова Л. Туровської та Л. Василькової (далі НСЗ), поряд із ново творами та новозапозиченнями, реєструє нові значення слів кінця XX початку XXI ст , репрезентовані в українських засобах масової інформації: *аварія, авторитет, адміністратор архітектура, банк, вірус, вливання, графіті, девальвація, дефіле, диск, діалог, домен, донор, дотація, журнал, завантажувати, клан, команда, компілятор, коридор, користувач, мафія, миротворець, миша (мишка), мобільний модель модератор, монітор, мораторій, прорив, ротація, саркофаг, сертифікація, силовий, стиліст, стільниковий, темник, тендер, термінал чистий, чорний, шлюз* тощо. Зафіксовані також деякі похідні та мотивовані неосемантизми, як от: *відмивати, відмивання* і *відмитий кодувати* й *кодування номінувати* й *номінація пірат, піратський* і *піратство портал* і *портальний, презен тувати* й *презентація рейдер, рейдерство* та *рейдерський, тіньовий* та *тіньовик* та ін. Наприклад:

коридо́р, у, *ек.* Штучні обмеження в чомусь; верхня і нижня межа (НСЗ, 122)

миротво́рець, рця, *військ., політ.* Воїн контрактник військо вого загону, який не бере участі у військових діях, а лише стежить за порядком і допомагає відновлювати державне господарство у сусідніх країнах після війни (НСЗ

ми́ша *і* **ми́шка** *інф.* Невеликий пристрій ручного введення графічних даних, який служить для управління, переміщення курсора на екрані дисплея (НСЗ, 15

презента́ція. Публічне представлення чого небудь нового для ознайомлення, реклами чи для підвищення популярності НСЗ, 198).

презентува́ти. Представляти що небудь нове на громадський розгляд (НСЗ, 198).

Словник "Нові й актуалізовані слова та значення" (Балог, Лозова Тименко, Тищенко 2010) В. Балог, Н. Лозової, Л. Тименко, О. Тищенко (далі НАСЗ) зафіксував нову лексику й фразеологію, а також раніше відому лексику, не зареєстровану в інших лексикографічних джерелах, але поширену в сучасній мові. Значну кількість нових слів становлять неосемантизми, позначені астериском (зірочкою) чи двома астерисками (якщо тлумачення розширено, уточнено, конкретизовано порівняно з іншими словниками): *агент, артикулятор, банер, вербалізо ваний, гламур, гламурний дисонансно, документувати, докумен тований, іконіка, індиго, купе, Майдан, мовлення, обнулити, паспортизація, паспортизований, паспортизувати, перезаван таження, пост, потеплішання, скутер, стіл, торпедувати* тощо Актуалізована лексика, як от *відмазувати, зірковий, зламувач, змалитися, знечулення, маргінес, перебивка* та ін., маркована астериском і стрілкою вгору. Наприклад:

АГЕ́НТ а, *ч., інф.* 1. Технологія швидкого обміну електрон ними повідомленнями в Інтернеті. 2. Комп'ютерна програма голосового, графічного та відеозв'язку через мережу Інтернет (НАСЗ, 36).

ДИСОНА́НСНО,** *присл.* Неспівзвучно, суперечливо, не узгоджено (НАСЗ,

ПОСТ* *від англ.* пошта), у, *ч., інф., сленг.* Повідомлення на форумі, у чаті, у програмах швидкого обміну в мережі Інтернет (НАСЗ,

ТОРПЕДУВА́ТИ*, ю́ю, ю́єш, *недок., кого що, публіц.* Стрімко потужно стимулювати активізувати що н. (НАСЗ,

ЗМА́ЛИТИСЯ*, люся, лишся, *док., розм.* Зменшитися, послабнути, утратити позиції (НАСЗ, 104).

ЗНЕЧУ́ЛЕННЯ*, я, *с.* Утрата або позбавлення чутливості (НАСЗ, 105).

У реєстрі ідеографічного словника нової лексики "Активні ресурси сучасної української номінації" Карпіловська, Кислюк, Клименко, Критська Пуздирєва Романюк Є. Карпіловської, Л. Кислюк, Н. Клименко, В. Критської, Т. Пуздирєвої та Ю. Романюк далі АРСУН нас цікавлять нові значення слів, або неосемантизми, на зразок *альтернатива, альтернативний, артикулювати, білий, бруд, версія, вимір, глянець, екологічний, екологія, зелений, контекст, коридор, майдан, мережа, мобільний, новини, органічний, пакет, простір, рейдер, сірий, структура, формат, чистий* (позначені НС) та активізовані вже наявні слова на зразок *вертикаль, держава, мода, партія, поле, продукт, ринок, традиція* (позначені АК). Словникова стаття цього видання відрізняється від мікроструктури інших словників. Вона складається з реєстрової одиниці та шести зон граматичної інформації, нової дефініції, дефініції старої, синтагматичних парадигматичних, епідигматичних (деривaційних) відношень реєстрової одиниці, що унаявнюють функціональний потенціал неосемантизма чи активізованої лексеми.

Мікроструктура тлумачного словника, що виявляється в побудові дефініцій, доборі та способі репрезентації параметрів опису слова, відображенні його семантичної структури, граматичних особливостей, фонетичних та інших рис, зорієнтована на моделювання семантики та функціонування слова. У зв'язку із цим укладачі тлумачних словників велику увагу приділяють формуванню словникової статті, яка б чітко, стисло та макси

мально інформативно репрезентувала конкретний фрагмент позамовної дійсності, втілений у слові або у словосполуці (=аналітичній номінації), поданих у словнику. Широкий спектр неосемантизмів засвідчений у праці "Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 х кн." Мовчун далі СУМД . Перед його укладачами стояло завдання показати динаміку семантичної структури слова, не повторюючи вже подані у "Словнику української мови в 11 томах" (Білодід, далі СУМ) і додатку на літери А П у XI томі СУМ значення та лексеми. Саме тому цей словник містить слова лише з новими значеннями, марковані астериском, як от *абсолютизм, абсурдний, аванс, агітація, адаптер, адресний, ансамбль, артикуляція, архів, архіватор, архівувати, архітектура, банк, безвідривний, блок, блокувати, бомбардир, букет, вакуум, вампір, вектор, вірус, вірусний, гармонізація, генетика, гілка, горизонталь, графіка, декрет, демонтаж, демонтований, демонтувати державник, диск, донор, донорський, духівник, екологічний, екологія, ерозія, жайворонок, завантажувати, зав'язати, канал, картотека, клімат, клініка кодування, кодувати, кодуватися, комплекс, культовий, магнетизм, майдан, майданчик, марафон, марафонський, маркер мишка, мікроклімат, мораторій, мурашки, навар, ностальгія, обвал, обмивати обнулити, обсервація, органічний, пакет, пакетний, панель, папка, педалювати, піраміда пошта, поштовий, ракурс, регістр, резонувати, рецепція, свідомий, сегментація, сегмен тований, сегментувати, сегментуватися, серійний, слухання, сценарій, телевізійник, тендер, тендерний, терапія, тіньовий, транзит, універсал, упакований, файл, файловий хаос, хвиля хмара, царина, цифровий, цифрувати, чорний, чорнобилець, чорнобильський, шаблон, широкий, шоковий, юрба, ядерний, ядро* й ін Окрім розгорненого тлумачення, проілюстрованого паспортизованими цитатами, додатковий том подає нормативну, функціонально стильову, емоційно експресивну та часову харак теристику реєстрових одиниць і регламентує їхню сполу чуваність, додає чимало стійких сполук. Наприклад:

АВА́НС*, у *ч. перен.* Підтримка, заохочення, що в май бутньому мають бути виправдані або підтверджені. || *перев.*

у мн., розм. Про знаки уваги, чию н. поведінку, що подають надію на прихильність, симпатію (СУМД I, 5).

ВАМПІ́Р*, а, *ч.* 2а. *перен., розм.* Про того, хто пригнічує кого н., позбавляє сил, енергії і т. ін. (СУМД I, 105).

ОБНУЛИ́ТИ* *(у лапках і без лапок* лю́ ли́ш, *док.* Зробити нульовим, довести до нуля. *перен.* Розпочати спочатку, з нуля СУМД II, 156).

СВІДО́МИЙ*, а, е. 3. … Який розуміє власну відпові дальність за події у своїй країні, працює для її становлення та розквіту. Характерний для такої людини (СУМД II

ШО́КОВИЙ*, а, е: **Δ Шо́кова терапі́я** *див.* **терапі́я** СУМД II **Шо́кова терапі́я,** *спец.* система надзви чайних заходів, спрямованих на оздоровлення організму людини, економіки тощо (СУМД II, 448).

Цінним для осмислення цієї проблеми став реєстр "Словника мови творчих особистостей України другої половини XX початку XXI століття" (Козирєва Мовчун, Самойлова Сніжко, Тищенко, Цимбалюк Скопненко, Дідун З. Козирєвої, Л. Мовчун, І. Самойлової, Н. Сніжко, О. Тищенко, Т. Цимбалюк Скопненко, Л. Дідун за редакцією Є. Карпіловської та З. Козирєвої Словник охопив багато неосемантизмів, як от: *акварельний, анатомування, аніматор, анонімний, антидот, вести, візія, глянець, голота, делікатний, залізобетонний ізгой, нарізáти, наркоман, очищений, павучня, паспортний, рентгено грама, різнотонний, рожевий, розбирати, розжарений, розлогий, синопсис, система, склянка, смаковий, сміттяр, тиражування, фістула, хлібовоз, цапиний, центровий, Чорнобиль, чорнобиль ський, шити, яничар*. А колективна монографія, оприлюднена за результатами його укладання, узагальнила дослідження сучас ного стану й тенденцій розвитку словникового складу української літературної мови у зв'язку з опрацюванням теоретичних основ створення авторських словників та презентувала знахідки автор ського колективу в процесі лексикографування мовних інновацій зокрема й неосемантизмів [Козирєва та ін.

Аналіз лексикографічних джерел дає змогу узагальнити, що підходи до лексикографування неосемантизмів традиційні.

В усіх словниках заголовне слово виокремлюють напівжирним шрифтом, найчастіше великими літерами, комою та майже завжди спеціальною позначкою (астериском). У більшості випадків неосемантизми подані з наголосом і містять мінімальну граматичну інформацію: закінчення родового відмінка однини та рід іменника, закінчення родових форм прикметника та дієприкметника, закінчення 1 ї та 2 ї особи однини в дійсному способі теперішнього часу та вид дієслова. Інші словоформи подають у разі виникнення чергувань в основі твірного слова або переміщення наголосу при їхньому утворенні. Наступний складник словникової статті стилістична інформація, яка виявляється в різноаспектних ремарках, де це необхідно. Тлумачення є стрижневим компонентом, адже саме воно унаявнює нове значення лексеми. У деяких виданнях, наприклад у словнику довіднику "Нове в українській лексиці" Д. Мазурик і в АРСУНі, окрім нових значень слів, для порівняння подані й раніше зареєстровані. Іншою необхідною зоною словникової статті є ілюстрації, що засвідчують нове значення та нову сполучуваність реєстрового слова в певних контекстах його вживання, підтверджують функціональний потенціал неосемантизма. Усі ілюстрації обов'язково паспортизовані, тобто містять детальні відомості про джерела матеріалу, хоча в неологічних словниках трапляються узагальнені (*З газети*) або неповні формули (тільки автор і назва твору). Велика кількість словникових статей у СУМД, деякі статті НАСЗ мають так звану "ромбову" зону, яка реєструє нові сполуки, що також свідчать про семантичні зміни у структурі лексеми. Рідко словникові статті до неосемантизмів споряджені орфографічними відомостями, наприклад про вживання великої літери та ін.

На основі осмислення підходів до лексикографування неосемантизмів у словниках різних типів ми створили електронний "Словник неосемантизмів" (Цигвінцева, 2024 СН) на спеціальній платформі "Lexonomy" [Lexonomy]. Це безплатний онлайн ресурс з відкритим кодом для написання та публікації словників різними мовами, який розробили у р ческі комп'ютерні лінгвісти та спеціалісти з інформаційних техно

логій М. Мечура, М. Якубічек, В Коваж, А. Рамбусек, П. Рихлі, Я. Макутек, П. Ірсінг та ін. Платформа дає змогу моделювати, укладати та публікувати для загального доступу власні словни кові проєкти особам без особливих технічних навичок у програ муванні [Měchura, 2017; ambousek, Jakubíče

Макроструктура "Словника неосемантизмів" охоплює корот кий опис концепції, принципів його укладання та наповнення, список джерел ілюстративного матеріалу, перелік граматичних, стильових, галузевих та стилістичних ремарок (рис. 1). Натепер реєстр налічує 730 готових словникових статей, що репрезен товані іменниками, дієсловами та дієприкметниками, прикмет никами, прислівниками.

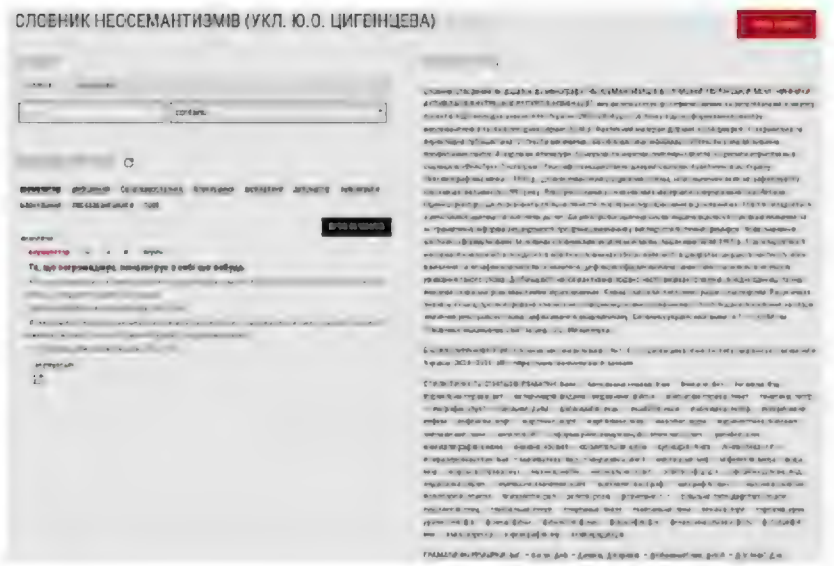

Рис. Головна сторінка словника неосемантизмів

Мікроструктуру словника (рис. 2) ми моделювали, виходячи із завдання відобразити в ній функціональний потенціал неосемантизму який розуміємо як його здатність: 1) творити нові найменування за нормативними словотвірними моделями

(словотвірний потенціал, епідигматичний потенціал); 2) перебувати в різних семантичних відношеннях з іншими одиницями в мові (синонімічних, антонімічних, гіперо гіпонімічних тощо (парадигматичний потенціал); 3) засвідчувати активність у різних функціональних стилях і дискурсах (функціонально стилістичний потенціал); 4) входити в нові, зокрема та стійкі, сполуки (синтагматичний потенціал); 5) розвивати семантику, що виявляється у виникненні нових значень та відтінків значень семантичний потенціал) [Карпіловська, 2013; Цигвінцева, 2021]. На нашу думку, аналіз саме цих аспектів дає змогу "виміряти" ступінь входження лексеми в систему мови, її вагу для сучасної комунікації, мовної картини світу українців і з'ясувати перспективи її усталення.

Рис. Архітектура словникової статті в режимі редагування

Словникова стаття містить такі компоненти (рис.

а) реєстрове слово (наголошене);

б) граматична зона (частиномовна належність; закінчення в родовому відмінку однини, рідко множини (для іменників), жіночого та середнього роду (для прикметників і дієприкметників), 1 ї та 2 ї особи однини теперішнього часу (для дієслів); указівка на рід іменників чи вид дієслів);

в) зона ремарок (стильових, галузевих, стилістичних тощо);

г) тлумачення (одне або кілька значень із підзначеннями);

ґ) ілюстрація з паспортом;

д) зона стійких сполук (за наявності);

е зона похідних, що відображає епідигматичні відношення слова;

є) зона парадигматики, що засвідчує синонімічні, антонімічні, гіпонімічні та ін. відношення;

ж) активне посилання на старе значення у СУМ чи інших лексикографічних виданнях що уможливлює зіставлення семантичної структури зафіксованих слів в електронному режимі.

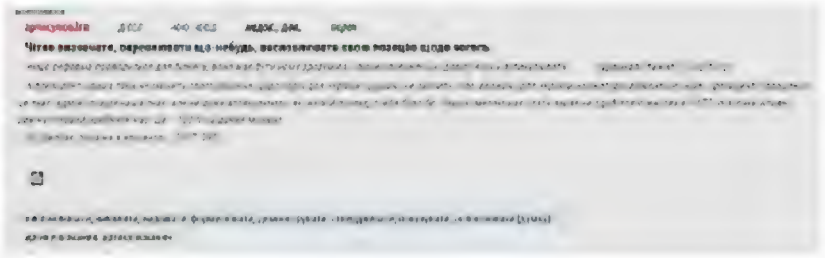

Рис. Словникова стаття дієслова

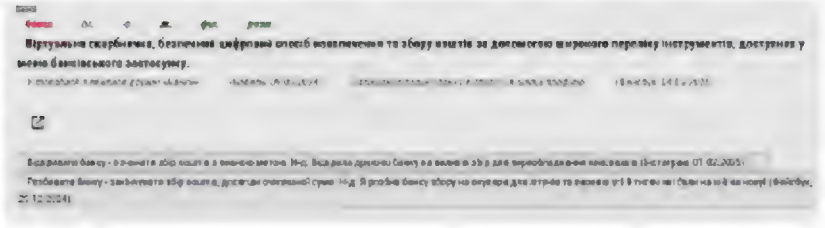

Рис. 4. Словникова стаття іменника

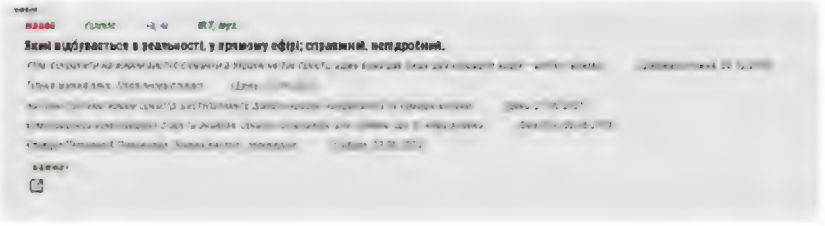

Рис Словникова стаття прикметника

Наша методологія лексикографування спрямована на якомога повніше відтворення семантичних зв'язків слів, увиразнення семантичної деривації, входження нових значень слів до різних семантичних полів чи ідеографічних груп. Оформлюючи різні зони мікроструктури, ми орієнтувалися на основі вимоги до укладання академічних словників української мови, зокрема на робочий проспект інструкцію до "Тлумачного словника активного типу української мови" (АСУМ), над створенням якого працює відділ лексикології, лексикографії та структурно математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.

На основі показового масиву нових номінацій ми спробували реалізувати словник, який би реєстрував не "окремі нові слова, а групи таких слів, зв'язані спільними ознаками форми, семан тики чи уживання в мовній практиці, а отже змоделювати розвиток тих чи тих нових найменувань у мовній діяльності сучасного українського суспільства, їх функціонування в текстах та в системі мові" [Карпіловська, 2013, с

Дискусія і висновки

Лексикографічне моделювання неосемантизмів перебуває у фокусі дослідницької уваги, і хоча мова випереджає словни карство, сучасні лексикографи намагаються охопити весь спектр нових одиниць у неологічних словниках і словникових матеріа лах різного типу, а науковці осмислити цей багатий і строкатий матеріал, бо кожне слово потребує уваги як свідчення словотворчості мовців у відповідь на практичні запити доби. Найширший спектр прийомів лексикографування закономірно демонструють загальномовні тлумачні словники та словники неологізмів, які ми брали за приклад при розробленні свого словника. Уважаємо, що запропонований формат макро та мікроструктури дає змогу стисло й водночас максимально інформативно репрезентувати конкретний фрагмент позамовної дійсності, утілений у слові з новим значенням.

Можливо, у майбутньому до словникової статті варто додати зону маркування за типом чи механізмом неосемантизації, інші компоненти. Мабуть, для зручності користувачів необхідно буде

конкретизувати парадигматичні відношення. Також плануємо усунути недоліки, пов'язані з порушенням алфавітного порядку: зараз слова на літери **ґ** та **і** платформа автоматично розташовує наприкінці списку, спостерігаємо порушення порядку через знак наголосу. Електронний формат дає змогу робити ці та інші зміни. А поки що робота над наповненням "Словника неосемантизмів" і вдосконаленням його структури триває. Сподіваємося, що цей проєкт буде корисним лексикографам, лексикологам, мовознавцям загалом і всім, хто цікавиться динамічними процесами в сучасній українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Гнатюк І. С. (Ред.). (2012). *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові.* КММ.

Гнатюк, І. С. Миронюк О. М. Козирєва З. Г. Самойлова І. А. Балог В. О. Гордієнко Н. Г Сніжко Н. В. Тименко Л. О. Цимбалюк Скопненко Т. В. Дідун Л. І. Мовчун Л. В Тищенко О. М. Дюндик О. А. У І. С. Гнатюк Ред.) *Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні* Інститут української мови НАН України

Дарчук, Н., & Лангенбах, М. (2014). Електронний словник мови Тараса Шевченка: методика і технології укладання *Українське мовознавство*

Карпіловська, Є. (2008). Проблеми комп'ютерного моделювання мовної динаміки. *Лінгвістичні студії,*

Карпіловська, Є. А. (2013). Передмова. У Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І., Пуздирєва, Т. К., & Романюк, Ю. В. *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики* (с. 16). ТОВ "КММ".

Карпіловська, Є. А. (Ред. *Лексикографічна парадигма XXI століття теорія і методологія. До ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* Інститут української мови НАН України

Кислюк, Л. (. Нова лексика воєнного часу та її лексико графування. *Лексикографічний бюлетень,*

Клименко, Н. Ф., Пещак, М. М., & Савченко, І. Ф. (198 *Формалі зовані основи семантичної класифікації лексики.* Наукова думка.

Козирєва, З. Г Мовчун, Л. В., Самойлова, І. А., Сніжко, Н. В., Тищенко, О. М., Цимбалюк Скопненко Т. В., & Дідун, Л І. (2023). *Теоретичні засади лексикографування мовотворчості: ідіолект і узус* У З. Г. Козирєва (Ред.). Інститут української мови НАН України

Карпіловська Є. А. (Ред.). *Лексикографічний бюлетень*

Лендау, С *Словники: мистецтво та ремесло лексикографії* О. Кочерга Пер. з англ К.І.С.

Мовчун, Л. 18). Додатковий том "Словника української мови" в 11 томах: досвід і проблеми укладання. *Українська мова*

Паламарчук, Л. С *Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики).* Наукова думка.

Перебийніс, В. І., & Сорокін В. М. (2009). *Традиційна та комп'ю терна лексикографія.* Видавничий центр КНЛУ.

Пещак, М. М., Клименко, Н. Ф., Карпиловская, Е. А., Шкуров В. А., Цымбалюк И. В. В М. М. Пещак Ред. *Украинский семанти ческий словарь. Проспект.* Наукова думка.

Пещак, М. М., Клименко, Н. Ф., Ярун Г. М., & Карпіловська Є А. *Лексична семантика в системі "людина машина".* У Л. С. Паламарчук Ред. . Наукова думка.

Сніжко, Н. (2018). Ідеографічне систематизування українського неолексикону за матеріалами нових тлумачних словників) *Лексико графічний бюлетень*

Сніжко, Н. В. (2017). Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри. *Українська мова,*

Сніжко, Н. В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова,*

Старко, В. (2017). Комп'ютерні лінгвістичні проекти гурту r2u: стан та застосування. *Українська мова,*

Тараненко, О. О. *Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника)* Інститут української мови НАН України

Тищенко, О (2011). Нові й актуалізовані слова та значення (словникові матеріали) у контексті сучасних неословників. *Українська мова,*

Тищенко, О. М. (. Електронна лексична картотека: шлях створення інструментарію сучасного словникаря. *Українська мова,*

Цигвінцева, Ю. О. (20 *Джерела та способи неосемантизації сучасної української лексики* Дис. д ра філософії із філології Інститут української мови НАН України

: онлайн платформа для написання та публікації словників.

Měchura,

Jakubíček, J.

(pp.

A., Jakubíče

M., Jakubíček,

pp.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Балог В. О. Лозова Н. Є. Тименко Л. О. Тищенко О. М. *Нові й актуалізовані слова та значення: словникові мате ріали* У О. М. Тищенко Ред. Інститут української мови НАН України

Белей Л Гончаренко А Ківу М Олександрук І *Словник новітніх англізмів* У Г. В. Зимовець (Ред.). Наукова думка.

Білодід І. К. (Ред.). *Словник української мови:* у 11 томах Наукова думка.

Вокальчук, Г. М. (2 Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії XX століття. У А. П. Грищенко (Ред.). *Авторський неологізм в українській поезії XX століття (лексикографічний аспект)* (с. 491). Науково видавничий центр Перспектива

Жайворонок, В. В. (Ред *Словник української мови.* ВЦ "Просвіта".

Карпіловська, Є. А , Кислюк Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І. Пуздирєва, Т. К., Романюк, Ю. В. *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики.* У Є. А. Кар піловська (Ред.). ТОВ КММ

Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А. & Кислюк, Л. П. (Індекс нових слів. У Н. Ф. Клименко (Ред.). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі* (с. 329). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Козирєва З. Г. Мовчун Л. В. Самойлова І А. Сніжко Н. В. Тищенко О. М. Цимбалюк Скопненко Т. В. Дідун Л. І. *Словник мови творчих особистостей України другої половини XX початку XXI століття: понад 10000 слів, словосполук і висловів.* У Є. А. Карпіловська З. Г. Козирєва Ред. . Інститут української мови НАН України.

Мазурик, Д. *Нове в українській лексиці: Словник довідник.* У З. Терлак (Ред.). Світ.

Мінчак, Г. Б. (2003). *Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси х років століття)* Дис. канд. філол. наук Інститут української мови Інституційний репозитарій Інституту української мови НАН України.

Мовчун Л. В. Ред.). *Словник української мови* у 11 т. *Додатковий том:* у 2 х кн Видавничий дім Дмитра Бураго.

Нелюба, А. (2012). *Словотворчість незалежної України. 199 словник.* Харківське історико філологічне товариство

Нелюба А., & Редько Є. *Лексико словотвірні інновації* У А. Нелюба (Ред.). *Словник* Харківське історико філологічне товариство.

Нелюба, А., & Редько, Є. (2017). *Словотворчість незалежної України.* У А. Нелюба (Ред.). *Словник* Харківське історико філологічне товариство.

Оліфіренко, Л. В. (2003). *Словник поетичної мови Василя Стуса Рідковживані слова та індивідуально авторські новотвори* У А. М. Загнітко (Ред Абрис.

Рисін А., & Старко В. та ін. (2010 Загальний народний англійсько український словник. *Англійсько українські словники* У А. Рисін, В. Старко та ін. (Ред.)

Рисін, А., & Старко, В. (2005 *Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ).* Вебверсія

Русанівський, В. М (Ред.). *Словник української мови:* у томах. Томи 1 (А п'ять) Наукова думка.

Туровська, Л. В., & Василькова Л. М. *Нові слова та значення: словник.* У Л О Симоненко (Ред.). Інститут української мови НАН України. Довіра.

Цигвінцева, Ю. О. (2024 *Словник неосемантизмів.* Інститут української мови НАН України.

Шевченко, Л. І., & Сизонов, Д Ю. (2017 *Нові слова та фразео логізми в українських масмедіа Словник.* Ч. 1 У Л. І Шевченко (Ред.). ВПЦ "Київський університет".

Е

Е

E

Měchura,

Jakubíček, J.

(pp.

Ed.)

A., Jakubíček,

M., Jakubíček,

(pp.

2022). Concepts of the newest explanatory di

017). C

i

i

try of the XX centu

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано
Схвалено до друку

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

СИНТАКСИКОЛОГІЯ
ТЕОРІЯ ДИСКУРСУ

УДК

Анатолій МОЙСІЄНКО д р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

ДИСКУРСИВНИЙ МАРКЕР *АЖ* У ДИНАМІЧНІЙ СИСТЕМІ ВИСЛОВЛЕННЯ, ТЕКСТУ

В с т у п *Дослідження дискурсивів, що в останні десятиріччя набули поширення як у зарубіжній, так і в українській науковій літературі спрямовані на функційне, семантико прагматичне осмислення таких одиниць у текстових структурах, зокрема художніх, що пов'язано з питаннями зв'язності і цілісності, архітектонічних характеристик висловлення, твору. На окрему увагу заслуговує динамізаційний аспект аналізу таких дискурсивних слів, словосполук, що виступають засобом інтенсифікації, експресивізації художньої структури.*

М е т о д и *Описовий, компонентний, дискурс аналіз, інтент аналіз.*

Р е з у л ь т а т и *На тлі семантико прагматичного опису дискурсивів у дослідженнях українських авторів проаналізовано роль дискурсивного маркера АЖ в організації динамічних утворень, що отримують вираження на рівні різних синтаксичних сегментів, у взаємозв'язку з різними (лексико граматичними, паралелістичними, фразеологізованими тощо) формами висловлення; слугують важливими чинниками створення динамізаційно образної системи окремої художньої структури.*

В и с н о в к и *У структурі висловлення, тексту дискурсивне слово здатне виконувати динамізаційно актуалізаційну функцію а) у предикативно рематичній позиції, зокрема, з дієслівними, а також з іншими частиномовними компонентами, здатними передавати вищий вияв ознаки; б) із уведенням у текст усічених дієслівних форм, прислівникових предикатів типу глядь, гульк, раптом, що створює ефект раптовості, несподіваності; в) у контекстах, що грунтуються на синкретизмі ознаки (синій, аж чорний; солоний, аж гіркий; веселий,*

аж сумний); г) у фразеологізованих структурах тощо. Повтори дискурсивного слова, утворюваних ним синтагм у системі окремого тексту, здатні означувати динаміку композиційно образних побудов цілісної структури художнього твору.

Ключові слова *дискурсивний маркер, висловлення, текст (дискурс), частка АЖ, динамізація, експресивізація.*

Вступ

Студії про так звані дискурсивні одиниці (маркери, конек тори, оператори, семантичні кон'юнкти, прагматичні форманти тощо), які в зарубіжному мовознавстві отримали широку термінологічну сферу і функціонування ще з останніх десятиріч минулого століття

983 та ін. , з початком нового тисячоліття набули знач ного поширення і на українських лінгвістичних теренах. Це насам перед монографічні дослідження Ф. Бацевича "Частки украї нської мови як дискурсивні слова", 2014), Ю. Невської ("Дискур сиви в епістолярії М Куліша: комунікативно прагматичний вимір", 201 ряд статей і дисертаційних праць, присвячених теоретичним і прикладним питанням аналізу авторських текстів художньої літератури Ілик Ілик, 2014b; Олексенко, Шокуров, 202 , епістолярного жанру Павлик, 2 5; Невська, 2018; Невська, , наукової літератури Романченко, 201 іншомовних текстів: англійських Алєксєєва, 2001; Засєкін Лисецька, , при відтворенні українською мовою Мегела, 2010; Мегела німецьких Осовська, 2011 болгарських (з дискурсивними словами турецького походження Огієнко, 2009

Поняття дискурсивного слова, чи дискурсивного маркера, дискурсива, які найчастіше термінологізуються в дослідженнях українських лінгвістів, охоплюють мультикатегорійний розряд слів, представлений різними частинами мови (частками, сполуч никами, прислівниками, модальними словами, вставними словами, вигуками, прийменниками, окремими класами займенників), що виконують насамперед такі основні функції в тексті (дискурсі), як організація зв'язності і цілісності, і які, не маючи конкретної

денотативної закріпленості, можуть виступати важливими чин никами репрезентації різних функціональних стилів, індивідуалі зації авторської оповіді, мови героїв, несучи відповідне комуні кативне навантаження, передаючи найрізноманітніші смисли – оцінні, морально етичні, прагматичні тощо. Дослідники пропо нують різні класифікації дискурсивних маркерів за певним типом релятивності, відповідно об'єднуючи такі одиниці в окремі групи, а також підгрупи, що утворюються у зв'язку з семною диференціацією в тій чи тій групі.

Представлене частиномовними категоріями частки і сполуч ника дискурсивне слово *АЖ* в академічних словниках сучасної української мови СУМ, 1970, с СУМ, 2010, с подається з відповідною диференціацією граматичних і значеннє вих ознак, зокрема, тлумаченням частки як підсилювальної. Аналогічно, спираючись на словникову статтю, кваліфікує цей дискурсив і О. Покидько в публікації "Функціональна семантика частки *АЖ* Покидько, 2002

Ф. Бацевич однак зауважує, що далеко не в усіх випадках розгляданих контекстів у вищезгаданих публікаціях спостері гаємо таке "підсилення ознаки або дії" Бацевич, 2014, с. 196]. Автор характеризуючи частку *АЖ* як семантико прагма тичного носія комунікативного смислу "винятковості сприй няття й інтерпретації чогось, про що йдеться в повідомленні", вказує на різні вияви такого сприйняття – як неочікуваного, несподіваного, "такого, що суб єктивно представляє найвищу міру прояву ознаки" [Бацевич, 2014, с. . Поділяючи за найбільш загальними характерними рисами увесь частино мовний клас часток у функційно семантичному аспекті, А Загнітко виокремлює а) вказівні, б) категорійно комунікативні, пов'язані з відповідними категоріями речення (питальні, спонукальні, заперечні, стверджувальні), і в) дискурсивні, з поміж яких, за словами дослідника, "постають значущими підсилювальні з різ ними логіко експресивними відтінками", до розряду яких відне сено і частку *АЖ* Загнітко с . Як уточнювально підсилювальну характеризують частку *АЖ* Н Дарчук та О. Зубань, описуючи матричну модель ідіостилів українських

поетів Івана Драча, Миколи Вінграновського та Ліни Костенко, при цьому зазначаючи, що частка АЖ в аналізованих творах є домінантною (найчастотнішою) з поміж інших дискурсивів цієї групи *та, так, таки, саме, якраз, десь, собі*

Смислове поле дискурсива *АЖ* (частки, сполучника) на периферійному рівні (нерідко при поєднанні з іншими службовими словами, прислівниками тощо) може охоплювати контексти з заперечною семантикою: *Думала: тебе розвеселю,* ***аж*** *ні!* (О. Кониський *Коли це сходяться* ***аж*** *ні: Лют не діждався* (І. Білик); зіставно протиставною семантикою: *Зібрались весілля грати,* ***аж*** *ось похорон!* (Г. Квітка Основ'яненко); причиново наслідковою семантикою: *Поглянеш в далечінь* ***аж*** *в очах ріже від білини* (А. Хорунжий *– Як старається –* **аж** *упрів!* (Є. Гуцало); необмежено обмежувальною семантикою: пор *Йому здавалось, що його тіло розширилось, зросло праворуч і ліворуч* ***аж*** *ген далеко, й тремтіло, немов жива каблучка* М. Коцюбинський), *І видно:* ***аж аж аж*** *ген до ліска, куди око дістає, дорогою вози потяглися* (Остап Вишня); потверджувальною семантикою: ***Аж*** *справді, ні стій ні пожди, цар велів по всьому царству трубити і бубнити, щоби ніхто не сміл другого мордувати…* (І. Франко) *Від хвилювання йому* ***аж*** *насправді у роті пересохло* О. Скрипник та іншими виявами модальності: *Колеса деркотіли,* ***аж*** *ніби кричали* (І. Нечуй Левицький), *На кінець 20 х років його слово дедалі виважується,* ***аж*** *ніби загусає, набуває твердості й прозорої визначеності* (В. Брюховецький).

Хоч у різних – більших чи менших контекстах – можна спостерегти накладання певних смислових площин, що пов'язано з тим чи тим дискурсивним словом, яке, крім основної, часто в поєднанні з іншим дискурсивом, може набувати додаткових смислів, здатних проявлятися навіть у мінімальних висловленнях, пор., із заперечною і протиставною семантикою *Я думала, йому недобре стало від характеру моїх знайомств* ***аж*** *ні, він реготав як навіжений схлипуючи і хапаючи ротом повітря* (М. Соколян) чи причиново наслідковою і модально

порівняльною семантикою (*Снаряд гухнув десь попереду, зовсім недалеко, земля **аж** ніби зойкнула і затремтіла* (В. Дрозд) тощо.

Питання семантизації висловлення у зв'язку з роллю дискурсивного маркера, зокрема частки *АЖ*, у різних контекстах знайшли осмислення, як зазначалося вище, у ряді досліджень українських лінгвістів. У контексті окремого висловлення чи ширшої текстової структури функціонально смислова, композиційно динамізаційна роль дискурсивних одиниць надзвичайно виразна, хоч натепер ще в цьому аспекті розглядані одиниці не привернули належної уваги мовознавців. Та, безперечно, спрямованість дослідження у цьому аспекті дозволить актуалізувати важливу характеристичну ознаку дискурсивного маркера, пов'язану з поняттям динамічності (*динамічний,* з гр. – 'який перебуває в інтенсивному русі, у дії, багатий внутрішньою силою; здатний до змін, оновлення [Словник.., 2000, с.

Саме ***метою*** пропонованої статті і стало висвітлення динамізаційної ролі дискурсива *АЖ* у структурній організації висловлення і тексту. Матеріалом послужили різножанрові тексти українських авторів, переважно художньої літератури.

Методи

Використано такі методи, як описовий, компонентний, дискурс аналіз з метою загального аналізу та систематизації досліджуваних одиниць, їхньої семної, контекстуально прагматичної, інтерпретаційно оцінної характеристики.

Результати

Як засвідчує аналіз досліджуваних матеріалів у динамічній системі висловлення дискурсив *АЖ* може повністю заступати предикативне слово, словосполуку виконуючи при цьому акцентаційну, актуалізаційно рематичну функцію: *У карти, так обшмульгані, що **аж**, засіли пан різник і пан музика* (Ю. Андрухович); *– А їсти, кумо, **аж аж аж*** (Л. Глібов); *Грійте окропу, – я миться буду" Мати нагріла такого гарячого, що **аж аж аж*** (Б. Грінченко, з "Етнографічних матеріалів…")

Нерідко лексема *АЖ* супроводжує основний предикативний компонент, власне є складником предикативної частини вислов лення Досить виразну роль у такій функції відіграє поєднання дискурсивного маркера з дієслівним компонентом, який за своєю природою характеризується динамічною ознакою: *Сором його* ***аж*** *обпік* (Є. Гуцало). *У телескопі Габбловому* ***аж*** *Заспектрило її старі провини* (В. Капуста). І не лише у предика тивних структурах з дієслівними, а й іншими частиномовними компонентами, здатними передавати вищий вияв інтенсивної ознаки, нерідко стимулюючи певне метафоричне, психоло гізуюче сприйняття (*Така вже осінь, що* ***аж*** *голо* І. Драч *Ти так далеко* ***аж*** *нема* В. Стус ***Аж*** *страх погано, як згадаю…* Т. Шевченко), нарешті з відповідною інтенційністю за межами предикативної основи: *А іноді то ще й заплачу, Таки* ***аж*** *надто* (Т. Шевченко) *Так ж маю крила, що й краю не маю, таке ж моє небо,* ***аж*** *дике в бровах...* І. Драч *Каліки, божевільні і злодюги, що пахнуть так не* ***аж*** *а надто літом* (І. Малкович).

Особливою експресивністю відзначаються конструкції, у яких дискурсивне слово вживається при повторюваних дієсловах, коли завдяки саме частці *АЖ*, що слугує мовби своєрідним пропелером, спрямованим до наступного лексичного компо нента, останній набуває виняткового вираження дієвості, наприклад: *За обрій поспішає краєвид. Чомусь він так крокує,* ***аж*** *летить* (В. Рябий). Певне ж, не нівелюється експресивна динаміка, коли передує такому пропелеру" інший підсилю вальний дискурсив (*і Бо проживаєш свій великий день, повітря спрагло п'єш* ***і аж*** *світлієш* (В. Рябий) чи в постпозиції до *АЖ* маємо алітеративну лексему (вислів), що разом з наступним компонентом становить ідіоматичну сполуку *Тільки виткнувся з дверей, так зараз на мене й витріщивсь, посатанів,* ***аж з виду*** *зблід* (О. Стороженко)

Надзвичайним динамізмом характеризуються поєднання дис курсива *АЖ* з короткими (усіченими) дієслівними формами, прислівниковими предикатами що привносять у загальний кон текст ефект раптовості, несподіваності: ***Аж глядь,*** *палати зайнялися Пожар Пожар* Т. Шевченко); *Зібралася на*

роботу, вийшла на ґанок, ***аж глядь*** *під грушею сусідський парубійко, Вадим* (Ю. Мушкетик); ***Аж глянь*** *у встояні озерця сипнеться дощова роса, прозоро синя, мов сльоза* (О. Різників); *Йду.* ***Аж зирк****! Баран блукає* (І. Франко), *От він очима – луп!* ***аж – зирк****! Перед ним піп* (Г. Квітка Основ'яненко); ***Аж гульк*** *– з Дніпра повиринали Малії діти сміючись* (Т. Шевченко); *Доба тісна. Людині тісно в ній, заскоро обертається планета, не встигнеш розігнатися для лету,* ***аж гульк*** *уже спускає крила ніч* (О Різників), *…****аж гульк*** *– хлоп я стежкою лопотить і ще здалеку: "Дядьку, дядьку!"* (Григір Тютюнник); ***Аж раптом*** *– дзвоник у двері* (Л. Денисенко) ***Аж раптом*** *сміх і бистрі голоси, І полум'я і загриміла сталь Під молотом…* (В. Свідзинський).

На основі домінантного вияву певної ознаки через синкре тизм сприйняття, зумовлений зіставно порівняльною функцією дискурсива *АЖ*, вибудовується динамічна структура вислов лення на різних сегментах його акцентуації: ***Море синє, аж чорне*** *тільки білою піною б'є об берег* (М. Коцюбинський) (предика тивний сегмент); *По небу шматками розіслалися хмари* ***темно зелені, аж чорні*** (Панас Мирний (означальний сегмент); *І* ***чорнозем, аж голубий*** *в лемішші, Устиг вдихнуть вже першого тепла* (А. М. (субстантивно означальний сегмент).

Як показують спостереження над досліджуваним матеріалом, у семантиці таких образно актуалізаційних структур з компо нентом *АЖ* превалює колірна ознака. Пор. ще: *В сю хвилину море синє,* ***аж*** *фіолетове, небо зовсім весняне, хмарки білі* (Леся Українка *Як тепер бачу я долю свою: стан гнучкий дівочий очиці сині,* ***аж*** *чорні часом…* (М. Коцюбинський); С*кільки оком скинеш – нив'я там полові там чорні там зелені* ***аж*** *голубі там білі як молоко* (Панас Мирний); *У вікні постать – бліді,* ***аж*** *блакитні, голі руки* (Люко Дашвар

Граничний вияв інтенсивності спостерігаємо при ітеративних структурах, що завдяки дискурсиву *АЖ* уводять у нову експресивну якість: *І там степи, і тут степи, Та тут не такії, Руді руді,* ***аж*** *червоні* (Т. Шевченко); *із машини я побачив дві смуги світла що освітлювали темне темне,* ***аж*** *чорне, поле* (П. Тичина). Ітеративну ознаку, яка, по суті, слугує підґрунтям

для динамізації всієї фрази, далеко не завжди може заступити експресія окремого слова (пор. при заміні ітеративів з вище наведених двох речень, наприклад, лексемою *дуже дуже руді, **аж** червоні; дуже темне, **аж** чорне*). Чи в оригіналі такого речення з превалюючою експресією постпозиційної синтагми *як перепечена перепічка* хоч і з опорою на попереднє *дуже смуглявий, **аж** чорний А через це стало помітно, що товариш його дуже смуглявий, **аж** чорний, як перепечена перепічка, з сивими плямами по лиці й жовто карими очима* (В. Винниченко)

Інтенсивність синтезувальної ознаки з домінантним вихідним компонентом ‘колірна’ можна спостерегти в експресивних утворення на ґрунті інших смислових ознак, наприклад, часової: *древня → чорна Кобза така древня, **аж** чорна: наче натру джена шорстка долоня музи́ки* (О Пахльовська); фізичної зокрема температурної: *холоднюча → сиза Дзвонкова джерельна вода холоднюча, **аж** сиза, вдаряє мечем молодим п сля чашечки кави, що проп кає тебе аж до елеватора* (І. Драч) тощо.

Порівняймо також експресиви з часткою *АЖ* на основі синкретизму смакових ознак: *солоний → гіркий Й сама виходить з себе, щоб наситить Свою сльозу, солону, **аж** гірку, Аби й перед сльозою не змаліти В благанні: перейди мою ріку* А. М. різних антонімічних ознак: *веселий → сумний Вода із сонцем вітропереплетень як музика весела **аж** сумна* В. Рябий) *галасливий → німий І дивишся – не бачиш новозмін, що галасливі надто **аж** німі* В. Рябий).

У динамізації текстових структур, зокрема художніх, важливу актуалізаційну роль відіграють фраземні синтагми з дискурсивом *АЖ Піду лишень у хату, та такого задам хропака, **аж** хата ходором заходе* (Г. Квітка *Основ’яненко І часто серце запалає болем. А щось гаряче **аж** за горло стисне Коли над рідним тим же самим полем Зависне інша, незнайома пісня* (О. Теліга) *Гуляй душа! **Аж** ходором – застілля* (Ю. Назаренко) (усічена форма предикативної фраземи). Надто ж коли така синтагма з дискурсивним компонентом започат ковує іншу чи стає продовженням іншої (не обов’язково фразеологізованої): *і кожен крок мій криком **аж** кричить,*

і кожен спогад серце зворушає В. Стус), *То* ***аж*** *посупиться було Денис та* ***аж*** *з серцем скаже* (Г. Квітка Основ'яненко

На основі повторюваних синтагм із дискурсивом *АЖ* у текстовій структурі окремого твору нерідко утворюються цілі ряди семантико граматичних паралелізмів, здатних передавати експресивну динаміку тих чи тих художніх (поетичних) побудов:

Аж *раптом – цей сомнамбулічний спочив*
Аж *раптом – всепронизна пустота* Ю. Бедрик

Тонкі тонкі, ***аж*** *наче не ростуть,* ***аж*** *не дерева наче,*
вросли в тишу В. Затуливітер

Аж *ось вона, аж ось вона розплата,*
аж *ось він, шал, і ярий грім, і гріх* (В. Стус)

Пор. у цілісній системі віршового твору:

Натомились, мамо, натомились, мамо,
Аж *голову клонить сонях у серпні*
Натомились, мамо, натомились, мамо,
Аж *руки віти у тополі терпнуть*
Натомились, мамо, натомились, мамо,
Аж *вуста корали у калини гіркнуть*
Натомились, мамо, натомились, мамо
Аж *під вечір трави буйні в полі никнуть*
Натомились, мамо, натомились, мамо
А вже ж і не рано а ще ж і не пізно…
Сходить сонце на світанку –
Як цілюща рана, невигойна пісня (А М.).

Як бачимо з наведеного тексту, синтаксична структура з дискурсивним маркером *АЖ* здатна розгортати асоціативно образну паралель антропоморфного співпереживання природи, суголосного душевному стану оповідача, зверненого безпосередньо до свого героя, – лексичний повтор вокативного слова мовби стає контрапунтним моментом для інтонаційного пере

ключення синтаксем, створюючи при цьому паралелістичний ряд з акцентуаційним повтором препозиційної частки.

Порівняймо також: у динамічній системі Антоничевої поезії "Концерт" дискурсивний компонент *АЖ* виступає своєрідним структурно композиційним чинником змістових видозмін і перетворень, які у своїй основі спрямовані на синтезувальну роль голосів музики, кольору, природи, зрештою, всього того, що уособлює творчість митця як космічну світобудову.

Як зазначав М. Ільницький, "за генологічною структурою Концерт можна було б зарахувати до сонати чи симфонії за принципом розвитку мотивів, які розвиваються, перехрещуються, доки не доходять фіналу"; при цьому, за словами дослідника, "момент синтезу починається з назви твору, яка апелює до сусіднього виду мистецтва музики, до того ж не у статичному, зафіксованому "на смугах п'яти ліній кільця нот" стані, а у сфері, розімкнутій "за межі простору", концертній залі природи Ільницький с.

І в кожному окремому випадку зі зміною образно змістового витка тексту спостерігаємо, як уключається новий поетикальний регістр, актуалізований повторюваним *АЖ*, що вводить у контекст нову синкретичну якість, коли *Горлянки соловейків плещуть, мов гобої, у димі пахощів, в чаду лілейних куряв,* ***аж спів змінився в запах*** *мов за ворожбою, розлився в квітний пил.*

Та це тільки увертюра, каже автор, бо – *На солов'їне гасло дружні перемови усіх музичнодзьобих ста племен пташиних* а *у відповідь сп'янілим до нестями хором спалахує червоним співом квіття терен. Мов бризки піни з зір, ряба оркестра квітів, немов на лезо лезом, піснею на пісню на поклик відповіла,* ***аж збудився вітер*** *і вимотався з тиші, де йому затісно.*

І ще один мазок синкретичним пензлем майстра:

І ширшає концерт. Шалені перегуки здіймає квіття хор у барв грайливій піні і ніч блакитний фільтр зміняє барви в звуки, музики кип'яток наливши в лійку сині. [...] І спів росте мов повінь. Від землі по зорі переливається ***від краю аж до краю***

Повінь мистецького синтезу набуває космічного обширу *Сплелися зорі, птахи, вітер і рослини в один клубок клітин,*

в нерозплутанне клоччя і лиш музика, мов потоп, усе поглине де музична домінанта в поєднанні з іншими стихіями природи, світу, буття, суміжних мистецтв (*пейзаж мельодії, музики башта обросла акордів хмелем, краєвиди співу* набуває гра ничної напруги, ще двічі підсилена синтаксичними паралелями з дискурсивом *АЖ* ***аж*** *горла миті сріблом пухнуть від напруги* ***аж*** *лігатурами спливає співу струмінь),* доростає в цьому музичному апофеозі до фінальних рядків багатоголосого хору симфонії, коли *найвищий тон бере в оркестрі ранок, коли в таріль землі тарелем сонця гримне.*

Дискусія і висновки

Отже, дискурсивний маркер АЖ, що виступає важливим компонентом в організації зв'язності текстових структур, відіграє незамінну роль у динамізації як окремого висловлення, так і цілісного художнього тексту. Виразна динамізаційно актуалізаційна функція такого дискурсива – а) у предикативно рематичній позиції висловлення, зокрема, у поєднанні з дієслівним компонентом, при повторі останнього, а також з іншими частиномовними компонентами, здатними передавати вищий вияв ознаки; б) при введенні в текст усічених дієслівних форм, прислівникових предикатів типу *глядь, гульк, раптом* що створює ефект раптовості, несподіваності; в) у контекстах, що ґрунтуються на синкретизмі ознаки (синій, аж чорний; солоний, аж гіркий; веселий, аж сумний); г) у фразеологізованих структурах тощо. Повтори дискурсивного слова, утворюваних ним синтагм у системі окремого тексту, здатні означувати динаміку композиційно образних побудов цілісної структури художнього твору.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ Білодід І. К. (Ред.). *Словник української мови* у т Т. Інститут мовознавства НАН України Наукова думка

СУМ Русанівський В. М., Шевченко Л. Л., Чумак В. В., Ярун Г. М., Шевченко І В., Бугаков О В., Білоноженко В. М. У В. М. Русанівський (Ред.). *Словник української мови*: у т. Т. НАН України, Укр. мов. інформ. фонд; Наукова думка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Алєксєєва, І. *Семантика та прагматика англійських часток* Автореф. дис. канд. філол. наук Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бацевич Ф. (201 *Частки української мови як дискурсивні слова* ПАІС.

Ділай М. Реалізація комунікативно прагматичного потен ціалу дискурсивних слів у текстах англіканських проповідей *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия Филология. Социальные коммуникации* т. ч

Загнітко, А. (20 *Частки в системі службових частин мови: типологійний і лексикографічний вияви* ДонНУ

Засєкін С. *Дискурсивні маркери когерентності англо мовного діалогічного тексту : когнітивний та прагматичний аспекти* [Автореф. дис. канд філол. наук, Київський національний лінгвіс тичний університет

Ілик, О. (2014а). Впевненість і сумніви у збірці Івана Франка "На лоні природи та інші оповідання" (на матеріалі корпусу дискурсивних слів). *Українське літературознавство,*

Ілик О Засади маркування дискурсивних слів у корпусі текстів малої прози І. Франка *Наукові записки Національного універ ситету Острозька академія. Серія: Філологічна* 1–74

Ільницький М "Концерт" Б. І. Антонича: виміри музичної структури поетичного тексту. *Слово і час*

Лисецька Ю. (2016). Диференційні ознаки дискурсивних маркерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка Філологічні науки*

Мегела К. (20 Англійські дискурсивні маркери у художньому перекладі: функціональний аспект. *Новітня філологія* –

Мегела, К Відтворення стильової своєрідності оригіналу у перекладі дискурсивних маркерів *Проблеми семантики прагматики та когнітивної лінгвістики,*

Невська, Ю. *Дискурсиви в епістолярії М. Куліша: комунікативно прагматичний вимір* Харківське історико філологічне товариство.

Невська Ю. Особливості типології дискурсивів в епістоляр ному дискурсі *Мова і культура* т II Видавничий дім Дмитра Бураго

Огієнко, І. (2 *Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас медіа* [Автореф. дис. канд. філол. наук, НАН України, Ін т мовознавства імені О. О. Потебні

Олексенко, О., Шокуров О Художні функції службових слів у поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження*

Осовська, І . Склад і функції дискурсивних маркерів у німецькомовному сімейному дискурсі. *Наукові записки. Серія Філологічні науки*, 96(1), 347–351

Пустовіт, Л. (Ред.) *Словник іншомовних слів*. Довіра.

Павлик, Н.

Автореф. дис. канд. філол. наук, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Романченко, А. (2015). Семантико прагматичні параметри дискурсивних слів у науковому мовленні. *Наукові записки* Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

СУМ

СУМ

–74

), 204–213

347–

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано /
Схвалено до друку /

“АЖ”

АЖ

The discourse marker АЖ

redicates such as глядь гульк, pantom, which produ

g., синій, аж чорний ost black; солоний, аж гіркий ; веселий, аж сумний

АЖ

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів

УДК

Анна ГРАБОВА асп

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

КОМУНІКАТИВНО ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ У МАЛІЙ ПРОЗІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Вступ *Сучасні лінгвістичні дослідження зорієнтовані на комуніка тивні та прагматичні аспекти вивчення мовних одиниць. Учені розглядають текст не просто як фіксацію повідомлення, а як засіб впливу та реалізації намірів автора. Ця тенденція й пояснює посилену увагу мовознавців до дискурсивних маркерів компонентів дискурсу, які, з одного боку, формують його структуру, забезпечуючи зв'язність і цілісність, а з іншого вказують на істинні комунікативні та прагматичні наміри мовця.*

Методи *У дослідженні застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, що слугували для поділу художнього дискурсу на частини, опису кожної з них та аналізованого контексту в цілому. Метод дискурс аналізу було залучено для з'ясування ролей адресата й адресанта, а також обставин їхнього спілкування в художньому дискурсі. Метод лінгвістичного опису використано для характеристики комунікативно прагматичного потенціалу аналізованих дискурсивних одиниць.*

Результати. *Дослідження дискурсивних маркерів у малій прозі Григора Тютюнника засвідчує їхню важливу роль у формуванні комуні кативного та прагматичного виміру художнього тексту. Дискурсивні одиниці можуть уводити оцінний коментар, акцентувати увагу читача на авторській внутрішній чи зовнішній характеристиці персонажа, його ролі в композиційній системі твору, а також виконувати важливу функцію при введенні різних доповнювальних описів, що стосуються загалом усього, про що йдеться у розгляданих творах.*

Висновки *Як засвідчують студії над малою прозою Григора Тютюнника, дискурсивні маркери у творах письменника здатні вводити різноаспектну додаткову інформацію у власне авторській мові (щодо характеристики персонажа, його вчинків і дій, у описах*

подієвості тощо). Значно менше, порівняно з авторською мовою, спостерігаємо вживання дискурсивних одиниць у мові персонажів зокрема в діалогічній мові або внутрішніх монологах героїв. На особливу увагу заслуговують випадки, коли внутрішній монолог персонажа трансформовано в розгорнуту авторську оповідь чи навпаки: дискурсивний маркер забезпечує плавний перехід від авторського викладу до внутрішньомонологічного мовлення персонажа.

Ключові слова *дискурс, текст, дискурсивний маркер, авторська мова, мова персонажів.*

Вступ

Застосування комунікативного та прагматичного підходу до аналізу художнього тексту відкриває нові перспективи щодо його інтерпретації. Художній текст є результатом комунікативної взаємодії мовця (автора) та реципієнта (читача), у межах якої автор реалізує свої інтенції, а читач інтерпретує повідомлення відповідно до власного досвіду. Н. Шульжук слушно зазначає, що варто використовувати термін *художній дискурс* на позначення художнього тексту як комунікативного утворення, в якому реалізуються комунікативні наміри мовця" [Шульжук с 199]. Прагматичний аспект художнього дискурсу полягає у впливі на читача за допомогою різних мовних засобів, які актуалізують його позамовний досвід і знання про світ Єщенко, , с. Виявлення й аналіз специфічних одиниць художнього дискурсу дає змогу простежити реалізовані в ньому прагматичні настанови письменника. На переконання Ю. Невської, дискурсивні одиниці це слова або висловлення, які належать до дискурсу чи його частини (а не до окремого члена висловлення) і спрямовані на його організацію й авторизацію [Невська, 2018б, с. 4]. Такі одиниці не лише формують структуру дискурсу, забезпечують логічний і послідовний виклад матеріалу, а й дають змогу виявити та зрозуміти авторську позицію, функціонують як компоненти, які значною мірою відображають мовну особистість і дозволяють осягнути авторське світовідчуття, оскільки мовець уживає їх інтуїтивно.

Мета цієї статті аналіз комунікативно прагматичних особливостей дискурсивних маркерів у малій прозі Григора Тютюнника.

Методи

Застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, що слугували для поділу художнього дискурсу на частини, опису кожної з них та аналізованого контексту в цілому. Метод дискурс аналізу було залучено для з'ясування ролей адресата й адресанта, а також обставин їхнього спілкування у художньому дискурсі. Метод лінгвістичного опису використано для характеристики комунікативно прагматичного навантаження аналізованих дискурсивних одиниць.

Результати

У сучасному мовознавстві термінологія на позначення одиниць дискурсу ще не усталена, їх називають дискурсивними словами [Бацевич, 2014; Ділай, 201 Ілик, 2013], дискурсивними маркерами [Fraser, 1999; Schiffrin, 1987; Осовська, 11], прагматичними маркерами [Fraser, 1996], дискурсивами [Невська, 2018; Невська, 2018а] тощо. Термін *дискурсивний маркер* є найбільш вдалим і дає змогу охопити різні за формальним вираженням мовні одиниці слова і словосполучення. Дискурсивні одиниці (дискурсиви, дискурсивні слова, дискурсивні маркери) функціонують як вагомі компоненти різних дискурсів усіх функціональних стилів мови. Їх кваліфікують як метамовні та категорійні компоненти дискурсу [Бацевич, с. 10], які забезпечують зв'язність і смислову організацію тексту як єдиного цілого.

Спираючись на наукові дослідження як українських, так і зарубіжних авторів, виокремлюємо групу дискурсивних маркерів, які забезпечують уведення різних аспектів додаткової інформації [Бацевич, 2014; Ілик, 013; Невська, 2018; Огієнко, Павлик]. Ця група репрезентована дискурсивами *між іншим, до речі до слова, до цього ще, до того ж, насправді, крім того окрім того*

Такі дискурсиви досить поширені і в малій прозі українсь кого шістдесятника Григора Тютюнника. Основне функційне навантаження їх полягає у приєднанні додаткової інформації, що доповнює, уточнює чи конкретизує висловлену раніше думку, проте такі одиниці можуть надавати тексту нових смислів, залежно від прагматичних настанов автора.

У художньому тексті як комунікативно дискурсивному утво ренні реалізуються істинні наміри мовця (автора), його уявлення про дійсність, моральні й етичні переконання. Погляд письменника знаходить вираження в авторській мові або мові персонажів. Автор може ототожнити себе з конкретним оповідачем (нарація від оїособи) або дистанціюватися від зображуваного (нарація від оїособи). Дискурсивні маркери, вживані як у мові автора, так і персонажів, забезпечують уведення різних аспектів доповнювальної інформації й можуть набувати додаткових відтінків.

Виокремимо дискурсивні одиниці, які функціонують в автор ській мові щодо характеристики героя при розкритті його зовнішніх рис, внутрішнього стану, світоглядних особливостей, мотивів поведінки та взаємодії з оточенням. Письменник часто вживає різні дискурсиви для введення оцінної характеристики персонажа:

Якщо в пай, кажу, в пайове, приймеш поміркую, куди твій товар повернути, а як ні, то дивись. Чуєш, дивись, Онисію Титовичу…

І те, що Кіндрат аж двічі, ***до того ж*** *несміливо, солоденько якось вимовив «дивись», і те, що він, либонь, уперше в житті назвав свого невдаху однолітка повним, як у святцях, ім'ям, та ще й по батькові так вразило Ониська, що він зовсім був осліп від хвилювання і, мабуть би, впав у річку, помацки йдучи містком, якби попереду нього не гуркотіла якась підвода* Гвинт). Словосполучення *до того ж* виконує важливу прагматичну функцію: з одного боку, сигналізує про введення додаткової інформації, а з другого зосереджує увагу читача на влучній характеристиці персонажа. Автор наче відходить від

загальної розповіді, щоб підкреслити особливий емоційний стан Кіндрата та нетипову для нього поведінку.

При введенні додаткової інформації, підхоплений дискурсивним маркером уточнювальний сегмент може акцентувати увагу читача на позитивній або негативній оцінці персонажа яка подається на основі протиставлення, контрасту: *Так от кохання це найчистішої води гра. Вам потрібні приклади? Будь ласка. Є у нас на роботі Люся. Референт. Гарненька дівчинка,* ***до речі*** *але погана актриса. Коли я виходжу в коридор курити, вона неодмінно влучає хвилину, щоб пройти повз мене. Але ж як пройти!* День мій суботній Як бачимо, дискурсивне словосполучення *до речі* наголошує на позитивній зовнішній оцінці, на відміну від наступної негативної інформації про героїню. Автор удається до прийому контрастного увиразнення щоб увести власний оцінний коментар, який, проте, є неоднозначним. Читач мимоволі звертає увагу на це і сам робить висновки.

Досить часто дискурсивний маркер вживано як засіб характеристики персонажа, що підкреслює окремі деталі його образу: *У старого Кібкала, як і у Василя, брови завжди зобиджено стремлять угору, губи плаксиво опущені,* ***до того ж*** *верхня трохи накинута на нижню, але в селі його шанують як хорошого і некрикливого машиніста* Вогник далеко в степу). До опису зовнішніх рис обличчя персонажа, які виражають його психоемоційний стан (оскільки надають його образу засмученості чи навіть якоїсь постійної образи) автор за допомогою дискурсивного маркера *до того ж* додає ще доволі реалістичний, хоч і далеко не привабливий штрих, цим самим мовби підкреслюючи що не обличчя прикрашає людину, адже, як сказано далі, у селі його шанують як доброзичливу людину сумлінного трудівника.

Уведеною за допомогою дискурсивного маркера інформацією автор, не змінюючи основного напряму оповіді, вдається до детального опису поминальників, аби тим самим наголосити на самому ставленні їх до події *Компанія заморилася пити, їсти й веселитися* ***до того ж*** *чоловіки за віщось побилися в сінях, так що їх ледве розтягли, і поминальники почали*

розходитися по домівках, провалюючись у глибокому снігу, і вже ніхто не думав про Маркіяна, а кожен лаяв себе, що так довго засидівся Поминали Маркіяна Невелике уточнення не розгортається у подальшому контексті, але занурює читача в атмосферу людських стосунків та увиразнює загальний опис зображуваного, певною мірою характеризує середовище, серед якого жив Маркіян.

При доповнювальних уведеннях, пов'язаних із вчинками персонажів, виокремлюємо дискурсивні маркери, що функціонують в авторській мові й уточнюють місцезнаходження описуваного. Доповнення, яке автор вносить за допомогою дискурсивної одиниці, може містити вказівку на просторову або часову домінанту, яка пояснює певні життєво виробничі чи життєво побутові обставини: *Народився в Амурській області, там і виріс у селі з промовистою назвою Державенка. Але батько часто розповідав йому, що походить їхній рід з Полтавської губернії Переяславського повіту. І не тільки розповідав, а й мріяв побувати разом із сином на землі дідів і прадідів. Та все ніколи, все робота. **До того ж** і світ неблизький* Шахтарська зоря Коротка довідкова інформація, що стоїть за дискурсивною одиницею *до того ж* значною мірою проливає світло на причину й підсумок поданих у лівому контексті обставин *до того ж і світ неблизький* – що посилює емоційне напруження та стає додатковою перешкодою для здійснення мрії головного героя. У деяких випадках уведена за допомогою дискурсивного маркера інформація пов'язана з підкресленням часової константи зумовлюваної описом тої чи тої подієвості: *Того ж вечора прийшов з роботи Степан геть виморений і забажав покупатися. Субота **до того ж** була* Три плачі над Степаном

Іноді дискурсивний маркер мовби слугує для трансформації власне авторської наратії в деталізоване сприйняття певних явищ уже самим героєм: *Довгі та моторошні Кузьці перші лісові ночі. Доки шарудить сіном, ладнаючи постіль у своїй маленькій хатинці під поріжком, нічого йому, **крім того** шарудіння, не чути: у лісі здається тихо, мирно, притуляйся бочком до Однокрила, заплющуй очі й спи* Нічний злодій

Виокремлення дискурсивним компонентом повторюваного іменника *шарудіння* певною мірою антиномізує сприйняття Однокриловим супутником Кузькою псом попереднього авторського опису лісової ночі (*у лісі здається тихо, мирно, притуляйся бочком до Однокрила, заплющуй очі й спи).*

Значно менше, порівняно з авторською мовою, спостерігаємо функціонування дискурсивних одиниць у мові персонажів: *Тут, бачте голова подивився на Дарку, затим на Степана, ваша дружина наполягає, щоб розділитися з вами, себто поділити спільне майно і розійтися Голова помовчав* ***До речі****, ви розписані? Були колись розписані, та розписку загубили, криво посміхнувся Степан. І спитав у Дарки, так само криво посміхаючись: Чого це тобі так приспічило ділитися?* Кізонька Уточнювальне запитання *До речі, ви розписані?* по суті, змінює хід розмови та плавно переводить до іншої теми обговорення, що створює ефект природності діалогу.

Характеристику різних сфер діяльності героїв часто подано через репліки (цілі монологи) інших персонажів: *Товариші! Сьогодні ми прощаємося з найкращим шофером нашого колгоспу Степаном Тимофійовичем Дерев'янком. Шофер першого класу, завідуючий гаражем, чуйний товариш і порадник по роботі, Степан Тимофійович неодноразово відзначався преміями правління колгоспу, був нагороджений радіолою і п'ятьма грамотами, а портрет його щороку не сходив з Дошки пошани і нашої, і районної.* ***Крім того*** *Степан Тимофійович був чудовим учителем молодого покоління водіїв* Три плачі над Степаном). Отим *крім того* у надгробній прощальній промові голови колгоспу додано до заслуг ветерана праці ще й те, що виходило мовби за межу його власне виробничої сфери на що, мабуть, і не дуже звертали увагу при житті і що віддзеркалює певною мірою банальність таких промов, хоч, з другого боку, і відбиває реальність подібних життєвих ситуацій, коли повноти оцінки тих чи тих чеснот людина удостоюється тільки по смерті.

За допомогою дискурсивних засобів може відбуватися перехід до діалогічної мови від внутрішньомонологічної персонажа *Чим би його вшпигнути на прощання так, щоб йому не*

заманулося писати з мене сучасну молоду людину з відповідною дозою негативних спецій? Цілком негативним він мене не зробить, бо йому скажуть, що наша молодь краща, і не надрукують. Ні, я не подарую йому навіть дози! ***До речі*** *сказав я вже від порога, ви чимось нагадуєте мені мого директора. Він теж актор. І знаєте, кого він грає? Дирек тора! А а, киньте, сказав Мирон з неприхованою досадою. Директор, референт це посади, доручення, які треба комусь виконувати* День мій суботній). Спочатку – це внутрішній монолог персонажа, який розмірковує над поведінкою спів розмовника та своїми подальшими діями. Такий потік думок передає емоційний стан героя роздратування та прагнення влучно відповісти. Дискурсивний маркер *до речі* вводить асоціативно порівняльну репліку вже в безпосередньому діалозі з опонентом. Отже, за допомогою маркера відбувся перехід між внутрішнім монологічним мовленням героя та його реальною реплікою в діалозі.

У ліричних описах, коли мова автора переростає в мову персонажів, прислівниковий дискурсив *насправді* виступає конотованим чинником в оцінних моментах щодо уявного та реального у природі, у житті: *Надворі було поночі, але Їгорко знав, що то тільки так видається після бликунчика, а* ***насправді*** *вже розвиднясться. Он і велика зірка вже низько блищить гострими скалками пострілює на всі боки. А вікна потихеньку гудуть од вітру, наче під ними хтось дратву насмолює* Смерть кавалера). Повторення цього дискурсивного маркера тільки підсилює попередньо висловлену думку, надаючи текстові переконливості, а також увиразнюючи позицію автора щодо реального стану речей *Так думають і кажуть люди. Бо їм невтямки і навіть невздогад, що* ***насправді*** *Курінь отой хоч і старий, та не сам* ***Насправді*** *в ньому живуть, і старанно працюють, і спочивають, і їдять, навіть граються, як є коли Живуть у ньому ті, чиєї мови люди ніколи не чули, не знають, а отже, думають, що її й нема* Забутий курінь

У деяких випадках дискурсивний маркер забезпечує перехід від внутрішнього монологу до більш широкої авторської

оповіді, наприклад: *Арсен пристояв біля повітки, обмірковуючи, що його робити: прийти до річки в отаку рань поплавків на воді ще не буде видно,* ***до того ж*** *попереду Крута балка. Про цю балку він за все своє життя наслухався таких жахів, що й зараз, на старості, побоювався вночі тієї чорної прірви при самій стежці до річки. То бачили в ній вовка, що ніс на спині ягня з колгоспівської кошари, то чули, як там щоночі плакав або реготав пугач на самотньому всохлому кленові* Біла мара Головний герой спочатку розмірковує, що може завадити йому піти до річки так рано. Маркер *до того ж* додає ще одну вагому причину для сумнівів спогад про Круту балку, яка з дитинства асоціюється з небезпекою і страхом. Саме з цього моменту внутрішній монолог Арсена поступово переходить у авторську оповідь: розгортання деталей про лісову балку згадки про вовка, пугача, моторошні легенди вже виходять за межі без посередніх думок персонажа і постають як ширший опис. Дис курсивний маркер забезпечує плавний перехід від безпосеред нього потоку свідомості персонажа до розгорнутої авторської характеристики простору.

Дискусія і висновки

Аналіз художнього тексту як комунікативного утворення дає змогу простежити авторські інтенції, втілення їх за допомогою різних мовних засобів, зокрема дискурсивних маркерів слів або висловлень, які формують структуру дискурсу, забезпе чують його зв'язність і цілісність, а також допомагають краще зрозуміти авторську позицію. На матеріалі малої прози Григора Тютюнника досліджено функціонування дискурсивних маркерів, які вводять різні аспекти додаткової інформації. Аналізовані дискурсивні одиниці найчастіше функціонують в авторській мові щодо характеристики персонажа, розкриття його внут рішніх і зовнішніх рис, емоційного стану, життєвих переконань і взаємодії з навколишнім оточенням Важливу роль відіграють дискурсивні одиниці, що вказують на певні просторово часові орієнтири, уточнюють ті чи ті життєво подієві обставини тощо. Значно менше, порівняно з доповненнями у власне авторській

мові, наявне функціонування дискурсивних одиниць у мові персонажів, як у діалогічній, так і у внутрішніх монологах героїв. У деяких випадках власне авторська оповідь через дискурсивний маркер здатна мовби перетікати у деталізоване сприйняття певних явищ самим героєм, чи навпаки: внутрішній монолог персонажа трансформується в розгорнуту авторську оповідь і дискурсивний маркер забезпечує плавний перехід від мовлення героя до більш узагальненого авторського викладу подій і явищ

Вивчення специфіки дискурсивів може стати складником подальшого дослідження цих одиниць в усному мовленні, в інших видах дискурсу та як чинників формування ідіостилю письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бацевич, Ф. С. (2014). *Частки української мови як дискурсивні слова*. ПАІС.

Ділай, М П. (2012). Реалізація комунікативно прагматичного потенціалу дискурсивних слів у текстах англіканських проповідей. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І Вернадського*

Єщенко, Т. А. *Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти*. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького.

Ілик, О. І. (2013). Дискурсивні слова: ознаки та критерії виділення. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*

Невська, Ю. В а *Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологійно прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М Куліша)* [Дис. канд. філол. наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди].

Невська, Ю. В). Особливості типології дискурсивів в епістолярному дискурсі. *Мова і культура*

Огієнко І. С. (20 *Дискурсивні слова турецького походження в текстах сучасних болгарських мас медіа* Автореф. дис. канд. філол. наук, НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні

Осовська, І. М. (2011). Склад і функції дискурсивних маркерів у німецькомовному сімейному дискурсі. *Мова і світ: дослідження та викладання* Кіровоградський державний педагогічний університет.

Павлик, Н. В. (2005). *Типологія дискурсивних одиниць в українсь кому епістолярному мовленні* Автореф. дис. канд. філол. наук, Донецький національний університет

Шульжук, Н. В. (2019). Особливості лінгвістичного аналізу худож нього тексту як прагматично комунікативної єдності. *Лінгвостилістичні студії*

347–

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано /
Схвалено до друку /

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2'42(0

Валентина ФІЛІНЮК канд. філол. наук, доц.

Хмельницька гуманітарно педагогічна академія,
Хмельницький Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРУКТУРИ ТА ДИНАМІКИ ПОЕЗІЇ АНАТОЛІЯ МОЙСІЄНКА (РОЛЬ ПЕРШОГО Й ОСТАННЬОГО РЯДКА ТЕКСТУ

Вступ *Досліджено актуальну проблему сучасної лінгвістики динаміку поетичного тексту як цілісної системи. Незважаючи на досягнення текстології, питання комплексного аналізу динамізуваль них компонентів поезії, особливо у творчості сучасних авторів, залишається недостатньо висвітленим. Метою дослідження є комплексний аналіз взаємозв'язку перших і останніх рядків поетичних творів А Мойсієнка та визначення їхньої ролі як ключових динамізувальних компонентів. Розуміння цих механізмів дозволить поглибити інтерпретацію авторського ідіостилю та естетичного впливу поетичного слова.*

Методи *Для досягнення поставленої мети було використано комплексний підхід, що включає описовий метод для систематизації мовних одиниць, метод суцільної вибірки для відбору фактичного матеріалу, лінгвостилістичний аналіз для інтерпретації художніх засобів і контекстуальний аналіз для вивчення їхнього значення в загальній структурі тексту статистичний метод, зокрема прийом кількісних підрахунків для встановлення частоти вживання фоне тичних одиниць. Основний матеріал дослідження поезії А. Мойсієнка.*

Результати *Дослідження показало, що динаміка поетичного тексту А. Мойсієнка реалізується на всіх мовних рівнях. На фонетичному рівні звукоповтори (алітерації, асонанси) створюють ритмічний малюнок і підсилюють емоційне забарвлення. На лексико семантичному рівні неологізми та морфемні особливості є ключовими чинниками динамізації у збагаченні змісту і форми. Синтаксичні конструкції та граматичні трансформації ефективно моделюють рух і зміну природи, внутрішнього*

стану ліричного героя, філософські роздуми. Розділові знаки виконують важливу функцію в передачі інтонаційної динаміки.

Висновки *Проведене дослідження підтверджує, що взаємозв'язок перших та останніх рядків у поезії А. Мойсієнка є важливим художнім прийомом, який забезпечує смислове та емоційне розгортання тексту. Композиційні прийоми (кільцевий повтор, анафора та трансформація) є основними інструментами для створення ритмічної та смислової організації тексту. Розвиток ключових образів саду, снігів, дороги тощо від початкового представлення до їхньої багатошарової трансформації відображає глибинну філософську основу поезії автора. Отримані результати можуть використовуватись для подальших студій сучасної лінгвопоетики у викладанні мовознавчих дисциплін: стилістики, текстології, лінгвістичного аналізу художнього тексту*

Ключові слова *поетичний текст, динаміка, художні засоби, перший рядок, останній рядок, трансформація, повтор, Анатолій Мойсієнко*

Вступ

Сучасне мовознавство активно розширює горизонти від традиційного аналізу мовних одиниць до тексту як цілісної динамічної системи Важливим стає вивчення поетики, що досліджує роль складників текстових структур. Динаміка тексту є одним із ключових аспектів такого дослідження. Це зумовлює потребу комплексного підходу до аналізу художнього тексту, що охоплює взаємодію всіх рівнів для повного розуміння авторського задуму та його впливу на читача.

Актуальність дослідження динаміки поетичного тексту зумовлена багатьма чинників. По перше, вона дозволяє глибше проникнути в механізми функціювання мови в поетичному тексті, розкрити потенціал мовних засобів для змістового наповнення, передачі емоцій і філософських ідей. По друге, вивчення цих аспектів сприяє розвитку теорії тексту, збагачуючи її новими підходами та категоріями. По третє, практична цінність такого дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів у лінгвостилістичному аналізі, літературознавстві, а також у викладанні української мови та літератури. Розуміння того, як мовні одиниці, композиційні прийоми створюють динаміку тексту, дозволяє по новому інтерпретувати художні твори та розкривати їхню багатогранність.

На думку М. Степаненка, світ мови тексту становить предмет дослідження нової сформованої на перетині різних наук галузі мовознавства поетики Степаненко с Мета поетики з'ясувати, як різні елементи текстових структур виконують власне поетичну функцію в контексті всього тексту.

Н. Торчинська і М. Торчинський стверджують, що "матеріалом для характеристики, аналізу й висновків щодо функціювання тих чи інших одиниць мовлення є художній текст як витвір мистецтва, який насамперед має значну естетичну цінність, що виражається наявністю багатьох художніх засобів, із поміж яких епітети, порівняння, метафори, алегорії, рефрени, гіперболи, літоти, іронії, риторичні запитання та звертання, номінативні речення, приєднувальні і парцельовані конструкції, які підсилюють вплив на читача" [Торчинська, Торчинський, , с.

Динаміка тексту виявляється при декодуванні його структури на таких рівнях [Мойсієнко , с. тематично композиційному, лексико семантичному, фонематичному, граматичному, образно смисловому. Характерна риса поезії інтелектуальна насиченість, тому інтелектуалізація мови поезій Анатолія Мойсієнка простежується в доборі і вживанні лексичних засобів, побудові синтаксичних конструкцій, звуковому інструментуванні тексту, словотворі тощо [Кравець, с. 27]. Такі ознаки спостерігаємо в багатьох поетичних текстах, що мають філософський зміст.

Розуміння механізмів динаміки поезії дозволяє проникнути в суть художнього тексту, розкрити багатошаровість ідіостилю автора. Незважаючи на розвиток текстології та лінгвостилістики, питання комплексного аналізу динамізувальних компонентів у поезії, зокрема на прикладі творчості сучасних українських поетів, залишається недостатньо висвітленим.

Метою статті є комплексний аналіз перших та останніх рядків як динамізувальних компонентів поетичного тексту Анатолія Мойсієнка на різних мовних рівнях, а також виявлення їхньої ролі у створенні художнього цілого. Вважаємо за належне виконати такі ***завдання***: визначити роль фонетичних засобів (звукоповтори, алітерації, асонанси), що створюють динаміку поетичного тексту; проаналізувати індивідуально авторські неологізми, які сприяють динамізації змісту та форми; дослідити

морфемні особливості поетичного тексту, що впливають на розгортання образів і смислів; охарактеризувати синтаксичні конструкції як інструменти динамізації; виявити роль розділових знаків у передачі інтонаційного малюнка та динаміки тексту; систематизувати композиційні прийоми (кільце, анафора, анепі фора, трансформація першого рядка), що забезпечують ритмічне та смислове розгортання поетичного тексту; простежити розвиток ключових образів як чинників текстової динаміки.

Методи

Для з'ясування взаємозв'язку структури та динаміки поезії А Мойсієнка визначення ролі першого й останнього рядка тексту було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів, як от: описовий метод для систематизації та класифікації мовних одиниць і композиційних прийомів, що формують динаміку поетичного тексту; метод суцільної вибірки для відбору фактичного матеріалу, що містить приклади динамізувальних компонентів, пов'язаних із першим та останнім рядками поетичного тексту; метод лінгвостилістичного аналізу для інтерпретації художніх засобів і розкриття їхнього впливу на текстову динаміку; метод контекстуального аналізу для розуміння значення мовних одиниць і прийомів у контексті, у розгортанні образів, ідей та філософського змісту поезій, для простеження взаємозв'язку між першими й останніми рядками та текстовою структурою загалом статистичний метод, зокрема прийом кількісних підрахунків для встановлення частоти вживання фонетичних одиниць

Результати

На думку А. Мойсієнка, звукоповтори, суголосся складів, внутрішні рими, словотвірний звуковий інструментарій живлять динамічну структуру поезії [Мойсієнко , с. Розглянемо приклад звукоповтору як засобу нарощування динаміки тексту. В одній з поезій рядок *Гранчасте дерево* ***дощу*** є першим у всіх строфах, які закінчуються варіативно: або *Допоки* ***дощ*** *іще не вщух*, або *І тільки б* ***дощ*** *повік не вщух* Ліричний герой медитативно повторює ці рядки. Вони утворюють фінальний двовірш, увиразнюючи образ дощу. Алітерація шиплячих звуків підсилює таємничий смуток і ліричну зажуру поетичних текстів

А Мойсієнка [Берковець, с. . У словах *гран[ч]асте, до[шч], і[шч]е, в[шч]ух, [ч]ути, пу[шч]у* звуки [ш], [ч уживаються 35 разів Текстова динаміка розвивається через символ тривалого дощу, ритмічність і стукіт якого передано через алітерацію чистих звуків [п], [б], [д], [д′], [т], [т′], [к], [г] яких зафіксовано в тексті близько *Нехай д о д енця не д о п и т о, [т]а чу т и, я[г] дзвени[т′] к о п и т о...* (М

Неологізми є ще одним чинником динамізації поетичного тексту, оскільки привертають увагу читача й до нової за струк турою мовної одиниці, і до семантичного наповнення ново твору, і загалом до змісту всього тексту. Аналізуючи роль першого рядка *Над* ***синім*** *дощем чи над* ***синім*** *безоднім містом* зосередимося на морфемному зв'язку кореня ***син′*** з чотирма авторськими неологізмами *синьозір, синьовир, синьоліт, синьоірій*, які з'являються в останньому рядку Синій колір визначальний для розуміння тексту. Спочатку цим кольором позначено місто, вікна, дощ який названо ще *сивим* (звернімо увагу на звукоподібність *сивим бездомним* та *синім безоднім* Над усім цим виділяється образ ліхтарів представлений через вказівку на розташування (*понад світом столітнім, сто жильним*), емоційне враження (*ліхтарі, повні щему*), кольо ристичну ознаку (*скіпка ота вогняна*), звукову характеристику *Ліхтарів тулумбаси не праведні, не великодні Не вмовкають й на мить*). Зрештою це підсумовано в синестезійних неологізмах ***Синьозір*** *ліхтарів,* ***синьовир*** *ліхтарів,* ***синьоліт*** *ліхтарів* ***синьоірій***, значення яких доповнює сема руху (М

Динаміку розгортання тексту з першого рядка, згодом повтореного (*Неждано так ця хмара* ***присиніла***), можна спосте рігати, звертаючи увагу на лексично й морфемно мотивовані слова з коренем ***син′*** . Авторський неологізм дієслово *присиніла* містить сему 'наближення'. Прислівник *синюще* виражає високий ступінь вияву ознаки (*грім побив їй крилонька* ***синюще***), а прикметник *синенький* навпаки, дрібний розмір, зменшувально пестливу ознаку *(пада пір'ячко* ***синесеньким*** *дощем*). Нейтральним за емоційним забарвленням у цьому тексті є прикметник *синій Із* ***синьої*** *звільнившись шкаралущі* Образ хмари персоніфікований: спостерігаємо перенесення зі

світу людини (*Трьома вітрами* ***хмара*** *підперезана*), пташки *крилонька стомила губить пір'я* (М

Образ гір, представлений у першому рядку *Відколи ми пекельне це ускелля*, є одним із ключових у тексті. Локус поезії Кримські гори, подані через мікрообрази гір (*пекельне ускелля, непроглядні келії, Кара Даг, камінні лати, сталена стезя*), води *дощів'я, Салгир*), небесних об'єктів (*стеля Аллаха і вітрів, сонце, дах дощів'я*). Гори стають місцем фізичної та духовної боротьби ліричних героїв, що подано в антитезах і гіперболах *Ще стільки* ***поту*** *витече в* ***огонь...*** ***Усоте*** *вмерти,* ***втисячне*** *здичавіть, Та не зректися імені свого. Чого ж* ***вогнями*** *і чого* ***льодами*** *Обпалені ошпарені* ***стократ*** *На цій землі приходим знов до тями*). А. Мойсієнко творить кілька неологізмів: збірні іменники (*ускелля, дощів'я*) та дієприкметник (*сталений* Привертає увагу звукопис із використанням неологізмів: [кел′] *пекельне ускелля*, [до] / [да] *допоки дах дощів'я*, [ст] *доля нам стезю сталену стеле*. Останні рядки закільцьовують поняття часу, простору та ліричних героїв з першого рядка (*Відколи ми пекельне це ускелля ... І доля нам стезю сталену стеле На цілу вічність між цього ускелля* (М

Перший рядок *Вихрясті гриви, ганаші кутасті...* відіграє в поетичному тексті роль початкового образу та обрамлення. Безприсудковість першого речення створює враження миттєвої (фотографічної) подачі образу, водночас образ коней як символу часу динамічний за суттю (*І час немов до грив гінких прилип. Кутастий час як з конопель Пилип*). Символіка представлена через лексико семантичне поле кінь *коні, гриви, ганаші підкови, триножити, алюр* Звернемо увагу, що в початковому рядку вжито дві словоформи з тим самим суфіксом: *вихр****ясті****, кут****асті***. До того ж, прикметник *кут****астий*** повторюється в третьому рядку, прикметник *ікл****астий*** ужитий у другій строфі *вітри ікласті*). Такі суфікси називають найпродуктивнішими серед афіксів на позначення збільшеного вияву ознаки [Нестеренко с. 128], вони додають образам нестримності, відчуття інтенсивного руху. Таку ж семантику передає трикратно вжитий вигук *Атас!*, що попереджає про небезпеку, якої треба негайно уникнути (М

Аналіз поетики виявляє значну роль стилістичних фігур у побудові тексту, серед найпоширеніших стилістичних фігур, в основі яких мотиваційно зв'язані слова, зафіксовані нами в текстах української художньої літератури кінця XX початку XXI ст., є антитеза [Савчук 3, с. Слова на позначення форм (геометричних і метафоричних) на початку поезії ***Прямокутні*** *й* ***округлі*** *будівлі З* ***гострими*** *кутами проблем і пристрастей За* ***товстими*** *кам'яними стінами*) створюють багатошаровий образ простору та людських емоцій. Такі слова позначають базові геометричні форми, які є основою архітектури, але вони співвідносні з поняттями на позначення життєвих труднощів, складних емоцій (*з гострими кутами* ***проблем і пристрастей****; тамують у собі людські* ***радощі*** *й людські* ***болі*** Спостерігаємо просторове протиставлення *за стінами назовні, на людях*, що позначає складнощі людського буття. Термін *кут* перенесено на абстрактні поняття, а епітет *гострі* підсилює таке перенесення, твориться образ внутрішніх конфліктів. Кульмінація гостроти форм міститься наприкінці поезії, де голоси мешканців представлено через антитезу *беззахисно оголені гостролезі, гострокутні* (М
Слова на позначення форми допомагають читачеві візуалізувати архітектурні об'єкти, позначити символи внутрішнього світу, відображають динаміку людських почуттів.

Розгляд епітетів у поезії засвідчує їхню важливу роль у формуванні динамічної структури тексту Діапазон епітет ного слова від традиційного, народнопоетичного до власне авторського, оригінального в поезії Анатолія Мойсієнка харак теризує функціонально образну багатоплановість його вірша, що ґрунтується на добрих класичних зразках і в не меншій мірі культивуванні модерної поетики [Рудюк, с. Зміну прикметникових лексем на початку та наприкінці сонета бачимо в таких рядках *Останні відроги Карпат Вчепились у спогад останній. Й самотнім відрогом тремтить Над прірвою промінь самотній* (М . Зберігається слово *відроги*, пов'я зане семантично з образом Карпат. Споглядальне прощання з горами відбувається із переходом у стан сну *(останні меди, вечірнього потяга кпин, золотий безупин у сну золотій шкара*

лущі, віддалена варта ялиць, паща тунелю холодна). У перших рядках прикметник *останній* свідчить про зміщення акценту з місця дії на переживання ліричного героя, в останніх слово *самотній* пов'язує контрастні поняття *прірва небо*, які зали шаються наодинці, коли герой від їжджає

Синтаксичний рівень аналізу тексту теж дозволяє простежити динаміку першого рядка. Ампліфіковані підмети в першому рядку поезії Рондель *Тичини томик і дівчина...*) викликають візуальну опору для декодування тексту, компактно вербалі зують ключовий образ процес читання. Автор порівнює його зі смакуванням (*Немов нектар спива з рядків...*), подає у формі антитези кількість і швидкість прочитаного *То ордами вітри прудкі, То пропливе хмарина чинно* викликає алюзії з творами Тичини (*То лісові дзвіночки зчинять В душі столуни гомінкі...* зрештою, висловлює власне враження (*І не сполохане ніким Натхнення те неперепинне...* (М . Останній рядок повторює перший утворюється кільце. Відзначимо вагому роль розділових знаків: початкове речення оформлене трьома крап ками сигналом до розгортання думки; у кінці ронделю бачимо крапку, якою автор засвідчує завершення поетичної оповіді.

Жанрові особливості ліричної поезії зумовлюють вживання лінійно динамічних конструкцій з однорідними членами речення, які деталізують, конкретизують авторську оповідь, надаючи їй індивідуальних ознак [Голоюх, с. 65]. Таке вживання однорідних членів речення спостерігаємо в поезії, яка описує весняний пейзаж. Перший рядок ***За Ріпками*** *схили зелені...* перегукується з останнім ***За Ріпками*** *даль полуднева.* Як бачимо, незмінним залишився топонім, але зміщується семантичний акцент з колористичної ознаки (*схили зелені*) на часову (*даль полуднева* розвивається інтонаційний малюнок. Часопросторові весняні зміни представлено метафорично в образі поїзда. Динаміки додають однорідні обставини (*крізь ночі, безсоння і сни; у вирій, у іній, у сніг* які нагадують стукіт коліс. Такий самий ефект убачаємо в повторах *Він мчить все від мене, від мене; А він все від мене, від мене.* Можемо в певному сенсі назвати однорідними означення *нестримливий, стрімкий, шалений*, однорідними присудки *відходить, мчить*, які хоч і

вжиті в різних реченнях, але стосуються того самого озна чуваного слова *поїзд* і об'єднані семантикою руху (М

Динаміку на граматичному рівні можемо простежити, аналі зуючи синтаксичну трансформацію перших двох рядків *Сніги не тануть довго… і Чернігів, І давній спогад, і душа в снігах* та останнього рядка поетичного тексту *В снігах Чернігів, і душа в снігах*. Спостерігаємо стиснення форми та повторне вживання двоскладного неповного речення наприкінці поезії з ключовою обставиною *в снігах*. Образу снігів, що мають семантику білого кольору, протиставлено багато образів з компонентом *чорно чорноворон птах, чорнокрилля, чорнорінь, чорносніжний прах* Ліричний герой сприймає сніг як невчасне, запізніле явище, навіть вороже (*сніги не тануть довго; торішня крига; сніги лежать, неначе печеніги*), на відміну від образів очікуваної весни і тепла (*юна відлига, ярий гнів, юна хіть Ярила* (М

Граматична трансформація початку і завершення сонета трапляється в таких рядках: *Коли душа зболіла до знемоги Ще трохи і у вирій одлетить Душа іще жива лиш до знемоги Болить печаллю… тільки схлипи чуть*. Автор звертає увагу читача на стан душі: фізичний і емоційний біль, надзвичайне виснаження, крайню точку буття (М

Зміни в інтонаційному малюнку реалізованому в розділових знаках, теж вказують на динаміку тексту. Початкове речення поезії *Ці **сосни** Києва нам пам'ятати разом...* оформлене трьома крапками для позначення незакінченої думки. Образ київських сосон розвивається у стверджувальному реченні, збагачуючись семами запаху і смаку: *Де вечорами **хвоя** як **вино*** В подальшому ліричний герой означує образ сосон через образ світла *(Чи то **сосна світилась** звіддалік **Живицею** заливши наше житло?)* звертаючись до коханої *Чи світло то із під твоїх повік Прощально ластовинням нам заквітло?..* Це речення має семантику незакінченості, як і перший, і передостанній рядки *Ет, заболіла вже й тобі дорога..* Фінал тексту оформлено стверджувальною інтонацією *Ці сосни нам даровано на спогад* (М Образ пам'ятних сосон закільцьовується на початку і в кінці поезії, проте спостерігаємо динаміку від заглиблення у спогади до прийняття певної події.

Кільцевий повтор як прийом актуалізації, увиразнення словесно образної теми [Голоюх, с. 67] може зосере джувати увагу читача на почуттєвій сфері, на місці та часі дії. В одній із поезій бачимо повтор *Осіннім днем на золотім узліссі.* Два ключові образи пора року та загострені почуття деталізуються через багато метафор: *Самотня сарна билась у журбі Тужава набубнявілість в горісі Аж вибухала, аж гула: любить! А ти гукала журавлів у висі, І помах крил прощально так тобі* Семантику минущості та зміни сезонів містять рядки, у яких фіксуємо дієслова руху та прикметники кольору *І кетяги* ***черлені*** *горобин* ***Спадали*** *долу на обніжки* ***сизі*** ***Ніс*** *жовтень* ***розмальовані*** *валізи Щедрот осінніх в ранки* ***голубі*** (М . Якщо зміст першого рядка *Осіннім днем на золотім узліссі* стосується лише окремого факту художньої оповіді, то останній, доповнений ще одним повтором має узагальнений характер: *І вже було несила більш любить Осіннім днем на золотім узліссі.*

У поезії Спасибі дощу… також фіксуємо кількаразовий повтор ключового слова з першого рядка, воно ж і замикає текст у кільце загалом. Цей вигук виражає пряму й щиру подяку. Анафоричний ефект ритмізує вірш, надаючи йому мелодійності та форми колискової: звернімо увагу на образ сну та фольклорне *ой лю лі, лю лі* Ліричний герой називає кілька об'єктів подяки, як от: *дощ* (подяка за життєдайну силу), *серпень* (подяка за колискову і сон), *світонько* (подяка за гармонію, життя), *кохана* (подяка за народження та виховання доньки). Завершальна найсильніша подяка *Тобі, кохана Спасибі* адресована близькій людині. Образ вдячності ліричного героя пронизує увесь текст, наповнений фольклорними мотивами (*доля ластівка, сон, ірій* та пестливою лексикою (*ніжки, тоненький голосок, хутенько, світонько* (М

Елементом експресивного синтаксису є анафора яка рит мізує розгортання думки, увиразнює композицію тексту, як це спостерігаємо в поезії Прощання з інститутським парком Словосполучення *в цім саду* виконує функцію анафори в кожній парі рядків і функцію кільця для всього тексту Автор уживає лексему *сад* як синонім до заголовкового образу *парк* Перші

рядки *В цім саду я останнє побачення Із собою призначив собі...* відразу перегукуються із назвою поезії та фінальним двовіршем *В цім саду увостаннє помислю я Наодинці... один... в цім саду.* Тут зосереджено увагу читача на кількох важливих моментах: місце дії, ліричний герой, його самотність, остання прогулянка в цьому парку Анафора *в цім саду* щоразу дає читачеві нову деталь зі спогадів: *пташині помешкання завжди милі; промінь сонячний вершником світложданим являвся; слова необачні я розгубив; я тужаві багаття палив; тричі радий і зраджений, я любові зазнав і хули; я спізнався із піснею* (М

Повтор синтагматичної одиниці *з Ловині горщики* актуалізує ключовий образ поезії дитячий спогад про зустріч з гончарем. Перший і останній рядки сонета схожі за лексичним напов ненням, двічі згадано топонім, проте фінальне речення *З Ловині горщики і глечики з Ловині...* за синтаксичними ознаками це пряма мова візника гончаря. Динаміку тексту можемо від стежити через уживання гончарських термінів (*горщик, глечик, свистулька, кахлі, гладишка, полуда* через символіку персоніфікованого часу (*візник гончар* і спогадів про минуле: *Вже й відкотилось з возом перевозом За праліс, за перелісок, за ліс.* М

Анепіфора (анаепіфора), або кільце строфи, стилістична фігура, що поєднує анафору та епіфору … повтор виконує емоційно експресивну функцію сприяє підсиленню й увираз ненню, виділенню певних складників тексту або й усього висловленого в ньому. Так, повтор формує основний лейтмотив тексту, концентруючи увагу на його провідній думці [Ріжко, с. Анепіфора може зазнавати модифікацій. Так, у першому рядку поезії (*Присядемо на березі Десни* уживається гідронім, а в останньому загальна назва *Присядемо на березі ріки...*). А Мойсієнко ще двічі уживає ключове дієслово (*Присядемо...; Але присядем на порозі квітня...*), ніби навмисне сповільнюючи динаміку тексту, при цьому додаючи до просторової ознаки ще й часову. Окрім цього, трапляється й звукоповтор (*висі висіяли*), граматичний повтор *птах зорянич і зорянка птаха* лексичний повтор *блакитна хвиля, височінь блакитна* (М . Такі засоби акцентують

увагу читача на важливих деталях, які в комплексі формують авторський варіант весняного світу.

Метафоричний образ життєвих труднощів представлено в поезії, закільцьованій таким дворядком (*Над моєю долею Громи погейкують...*). У тексті спостерігаємо багато мікро образів, які позначають прагнення руху (*А мені б неспокою Та пряного вітру* , пошук самореалізації (*Цілувать сопілку, Обіймати цитру...* емоційні переживання (*А мені б ще лютості Реготать надривно* авторські оксиморони (*Над дурною мудрістю, Мудрим марнослів'ям* (М

Ще один приклад кільця у формі дворядка *Та дівчина, яка мене любила, Якої полюбити я не вмів* спостерігаємо в поетичному тексті про контрастну природу любові, перший рядок стає загалом анафорою в кожній строфі. Почуття дівчини невинні та болючі (*На білім пелюсткові сподівань Росиночку гойда невідболілу*), водночас сильні й тривалі, про що свідчить авторська антитеза ***весна осінь*** *Явила вітру, світу і мені Таку теплінь, що до осінніх днів Її гаям розвесненим хопило б*). Любов ліричного героя не здатна до взаємності, це захоплення суперечностями, що автор теж оформлює в антитезу: *Любив покірність вечорову тіла І непокору гостролезу брів* (М Повтор ключових рядків у формі складного речення з анто німічною підрядністю підкреслює трагічність ситуації.

Дворядкове кільце *Дві сосни, що не схожі собою, дві любові в моїх очах* представляє ключовий образ сонета. Перший рядок це анафора у трьох строфах. Автор далі деталізує образ сосон як різні любові: *Перша горда така була. Переможно щораз в двобою Грала крона, немов булат; Друга юна така була, що назвалась мені сестрою, як вмирала окрай села.* Алего ричність і персоніфікація образу сосон нагадує народнопісенні традиції М

Модифікацію, переважно граматичну, а також смислову першого рядка *Благала: перейди мою ріку* на *В благанні: перейди мою ріку* спостерігаємо в одній з поезій. Образ ріки має фразеологічне підґрунтя, оскільки сполуки *перейди ріку, ступити в ту ріку* за формою і семантикою перегукуються з античними ідіомами *перейти Рубікон, двічі в одну ріку не*

ввійдеш. Переосмислені фразеологізми й далі відіграють важливу роль у створенні контрасту між ліричною героїнею та її недосвідченим обранцем *А він не знав ні Риму, ані Криму ні мідних труб не знав ще на віку* Зустріч з героїнею подано як *ледь не восьме чудо світу* що посилює відчуття прірви між їхніми світами. Загалом, образи в поетичному тексті еволюціонують від метафори пристрасті (*жагуча і нестримна ріка* символу нездоланної перешкоди (*вітром він не був*) і до уособлення горя (*солона, гірка сльоза* (М

Перший рядок *Ходімо у весну*, що має форму спонукального речення, тричі вживається в поетичному тексті та, зрештою, трансформується наприкінці у дві репліки ліричних героїв *Ходімо, коханий... Ходімо, кохана...* М Дієслово *ходімо* виражає спонукання до спільної дії, так твориться відчуття запрошення, заклику до єднання в цій дії, причому це запрошення висловлюють персоніфіковані образи скреслої річки, підсніжника, вітру Сполука *у весну* тут не просто часова ознака, пора року, а місце дії або стан, у який можна потрапити. На початку це загальний заклик від природи, що пробуджується, а у фінальних рядках спостерігаємо трансформацію на інтимне спілкування закоханих.

Трансформація першого (*Цей сум мене до жалощів схилив* та останнього (*Мотив дощу до жалощів схилив*) передає зміну емоцій викликаних роздумами ліричного героя під час дощу. Дощ наскрізний образ поетичного тексту (*Мотив дощу на думне безголів'я*), кількаразовий повтор словосполучення *мотив дощу* акцентує увагу читача на внутрішньому і зовнішньому стані героя (*Мотив дощу, який в душі не вщух, Мотив дощу, який не вщух в зіницях*). Також є повтор у рядках *На стійбищі безслав я і хули* і *На стійбищі хули і похвали*, що позначає амбівалентний простір, де все перемішано, де людська спільнота зображена негативно (*З юрмилось люду хтивого довкруг. Серед папуг й собі папугою годиться* Повтор у епітетних і метафоричних конструкціях *Квилінь безмежна, неземна квилінь Голосить вітер чи голосить мати...* підкреслює високий ступінь вияву ознаки, схожість дій (М Метафори, епітети, повтори, антитези посилюють емоційний вплив тексту

Образ зіставлення доречного й недоречного бачимо на початку *Доречне все*) та наприкінці поетичного тексту (*І все у світі цім доречне. І недоречний тільки ти* Центральним є повтор лексем *доречний, доречно доречне все, доречна гладишка, вкрай доречно* та антоніма *недоречний надвечір'я недоречне, недоречний ти* Повтор у всьому тексті створює відчуття гармонії, проте з контрастним протиставленням ліричному героєві, його присутності Персоніфікований образ болю *Судома щораз цупкіш бере за плечі; Кволі болі стають ураз тобі по вінця* передає внутрішню напругу, душевні страждання. Образ гладишки контрастує зі втомою героя *І навіть та червонолиця Гладишка, що на частоколі, Доречна* (М

Дворядкове кільце сонету *Живемо в споминах. Як діти В солодких мріях живемо* є антитезою до решти поетичного тексту. Світ спогадів і дитячих мрій протиставлено реальності дорослого життя: *жить втомились і радіти; вітер давно не в наші паруси; голоси давно не пестять нам ланіти, ревно сієм і жнем* (М

Багатократний повтор початкового речення поетичного тексту (*Не в квітні ми. Але не в квітні ми…* увиразнює запере чення стану ліричного героя, відчуття не буття в певному часовому проміжку Образ *не в квітні* розкриває протилежний до весни стан, відсутність життєвої енергії. Повтори того самого слова чи спільнокореневих слів акцентують увагу читача на глибині душевної туги, втраті життєвої сили, відсутності теплоти (***Зимотно*** *й без* ***зими*** ***Зимотно*** *і самотньо й без тюрми* ***Знімів*** *струмок і соловей* ***знімів***, *І з ними й ми* ***зніміли*** *вже самі*). Антитезу побудовано на семантиці звуків природи та беззвучності людського мовлення: *Але ж німі слова уже, уже слова німі... Лише мотив громів, лише мотив громів...* (М Анафора та кільце *Не в квітні ми* створюють ефект мантри, а схожі конструкції речень підсилюють відчуття душевного переживання ліричного героя.

Як зазначають дослідники, "одним з найпродуктивніших засобів смислотворення є метафора" [Шуляк, 2008, с. Зв'язок між першим *Мене любов'ю засвітили* ***скрипки***) та

останнім (*І юна* ***скрипка****, що була тобою*) рядками в наступній поезії відбувається за допомогою метафор: на позначення любові як світла, скрипки як коханої дівчини Музичний образ першого рядка розвивається через уживання лексики відпо відної семантики (*дзвінкість, гриф, струна, виспівувати, грімко*). Почуттєва сфера деталізується через метафоричні, часто синестезійні конструкції (*скрипки засвітили любов'ю; на грифах розцвіло сто струн, сто руж; спомин хлипко напливав; хоч виспівуй те тепло*), оксиморон (*зі смутком радістю усе переплелось* Семи світла актуалізуються від початку поезії і далі по тексту *засвітили, осяйність, осонне небо, осонна рань, осонна даль* (М

Варто зауважити, що поетична метафора багатозначна, вона допускає кілька пояснень, водночас правильного розуміння її не існує можливе лише більш менш адекватне тлумачення. Багатозначність поетичної метафори зацікавлює читача, акти візує його мисленнєву діяльність і робить співтворцем тексту [Кравець, с. Кільце *Синій вітер у моїм полоні Чи у вітру у полоні я…* подано в поетичному тексті як антитезу та поштовх до роздумів. Образ вітру з першого рядка розвивається через прикладкову конструкцію *синьовітер вихор* , побудовану на синонімічних зв'язках між лексемами. Кольористичний компонент тексту сконцентрований на відтінках синього та сірого *синій вітер, сизогриво, голуба стезя, усміх срібний, срібна течія*), увиразнених звуковими образами (*неімлистий сміх* Формуються авторські метафори (*даль підперезав; хмари підім'яв; пише липень літечка ім'я*). Ще одним важливим складником поезії є повітряний простір, представлений обра зами *хмар, далі, голубої стезі, небесного лона*, де спостерігаємо поєднання локусу для вітру та кольорів неба (М

Динамізувальним компонентом поетичного тексту може стати образ, який зазнає видозмін [Мойсієнко с. Перший рядок *Цей вересневий сад немов причал…* містить два образи, які стають основою компаративної конструкції. Далі кожен складник розвивається через власну тематичну групу: *вересневий сад яблуні, ранети, віти; причал шхуни, невід, човни, берег*. Ключові символи простежуємо у взаємопов'язаних

тропеїчних конструкціях *шхуни яблуневі, ранетами набитий туго невід, золотий вантаж*. Автор описує статичний осінній пейзаж лексемами руху (*крилити, вертання, течиво, поміліти* й емоційних реакцій (*відчути, радощі, жага, жахання*), що демонструє поєднання фізичного та ідеального світів. Філософські роздуми ліричного героя, розпочаті в першій строфі, далі розгортаються в міркування про осінь життя, про набутки життя: *Пора ділити золотий вантаж, Пора вертань до отчого порога…, Й не по мені човни ті на приколі, І все ж до берега до берега... На звіт. Одвічна спрага обважнілих віт.* (М

У перших рядках сонета *На знімку тім, де сад в обрамі літа І посмішка твоя в обрамі губ* образ літнього саду тісно переплітається з образом коханої. В останніх рядках образи ті ж, але форма речень зазнала трансформації: *Лиш юний сад на знімку тім, де віти… І посмішка твоя в обрамі літа*. Сад набуває ознаки *юний*, бачимо актуалізацію часової семантики, так само як у конструкції *посмішка в обрамі літа*. А Мойсієнко звертає увагу читача на те, що ліричний герой тлумачить образ молодого саду як символу юнацького кохання і стремлінь: *у міжвітті причаївся вітер призвідцем втіх любовних і любовних згуб; в юних днях було стільки звади, далеко до знегод і зрад; бажання молоді мов у пагінні сад*. Зміна пір року і життєвих віх викликає інші враження: *раптом сад брунатним став і сірим; юна днина в скалки, мов вітраж; квилить під вікном старенька ліра* (М

Образ, що з'являється в першому та останньому рядках, стає ключем до декодування поезії, центральним символом. Перший рядок *Над синьою лампою білих снігів* передає картину простору, всуціль покритого снігом. Автор уживає *сніги* як форми множини, які передають буття речовини в часі, особливо коли вона є наслідком багатократної дії у певних проміжках часу [Недбайло, 1968, с. Риторичне питання *І паморозь впала на думи нагі. Чи ж білим снігам їх довік пеленати?* передає відчуття страху перед забуттям чи зникненням. Повторюваному образу білих снігів протиставлено образи зі світу людини (*похилена хвіртка, пес пелехатий, гавкіт, хата Та й хати нема вже лиш білі сніги*. Гіпербола

підкреслює знищення живого і знайомого: *Сніги вже за обрій, над горло сніги*. Сніг стає фізичною перешкодою, паралізує, про що йдеться в останньому рядку: *Та як же ступить хоч пів кроку?.. Сніги...* (М

Образ снігу, представлений у кільці поетичного тексту *І перший сніг ні радощів, ні втіхи,* відображає рефлексію ліричного героя на стан душі, містить протиставлення та повтори. Чистий перший сніг асоціюється з новизною, радістю, проте в цьому тексті це символ втрачених сподівань, апатії *чорногруддя дум моїх і днів*). Переживання пов'язані з образом лиха (*І лихом не розрадити вже лиха; А лихо поганя вже інше лихо* така персоніфікована тавтологія передає накопичення проблем, безвиході, спустошення. Навіть рух природи *перший сніг*) чи людини (*Спіткатися… і знов спіткати… й бігти; Світ за очі за гори і моря*) є символом вимушеної безнадійності, втечі в невідомість (М . Метафори створюють атмо сферу особистісної кризи, виснажливого руху.

Метафори поета закорінені в мові і культурі українського народу і водночас вони виразно індивідуальні, демонструють оригінальність таланту митця, його ерудицію й глибину мовомислення [Кравець, с. 29]. Традиційні метафори *дорога біжить, земля б'є соками* розвиваються в індивідуально авторських *дорога заплуталась, пружинить корінням; путівець прибіг, чекає на розмову*. Образ дороги в поезії тісно пов'язаний з образом дому (*рідна стихія, двір, дорога додому*). Якщо в першому рядку образ дороги не має чіткого вказівника (*дорога заплуталась*), то останній рядок чітко окреслює координати *Тут мій початок і тут мій кінець. Дорога додому... Дорога додому...* (М

Розвиток образу дороги з першого рядка *Дорога спромоги моєї вінець* відбувається за рахунок нашарувань символічних значень: людського життя, випробувань, початку і кінця, внутрішнього стану ліричного героя і розгортається в першій строфі та останньому рядку в епітетні конструкції: *Не відає тоги* ***ранкова дорога****; Й* ***вечірня дорога****, натомлена вщерть, Не відає тоги* ***Ранкова дорога, вечірня дорога***. Лексема *дорога* є анафорою у трьох строфах, що робить її центральною

в усій поезії. Семантично *дорога* в поетичному тексті позначає життєвий шлях, випробування і можливості (*спро**мо**ги вінець; зне**мо**ги неспитий бальзам; і зне**мо**га, й спро**мо**га*). Бачимо утворену антитезу за рахунок спільнокореневих слів. Поетичну гру фіксуємо також в уживанні комплементарних антонімів на позначення віку людини (*І жилки тремкої невидимий злам У* ***юних*** *зіницях* ***неюної*** *жінки*). Ще одну антитезу на позначення простору фіксуємо в рядках *Голінний до лету,* ***до неба*** *лечу,* ***Землі*** *присягаю колінно*, дорога є тим локусом, де такий подвійний рух можливий (М

Перший рядок *На тім далекім перепутті* зазнає модифікації і стає епіфорою двох наступних строф поезії (*Там, на далекім перепутті*). Образ перепуття має символічне навантаження: далеке у просторовому значенні місце зіставлено зі світом спогадів або нереалізованих можливостей, із життєвими перехрестями. Час мінливий *Де вкотре скресли береги*), але почуття ліричного героя не змінюються (*Все ще лежать твої сніги, Людьми і зимами забуті; Вони лежать лише мені*). Хоч перепуття це місце, куди й звідки ведуть різні шляхи, але в контексті цієї поезії це постійний тягар, стан вічної пам'яті *У кожну мить мою закуті І пом'януті в кожнім дні; Не перейти, не обминути... Забути сил не стачить, ні* (М

Образ зими, що з'являється в першому рядку (*Ця зима, щоб вітри кругойдучі…* інтерпретовано не як стан природи, а як символ трансформації внутрішнього світу людини. Поезія побудована як відповідь на потенційне запитання Для чого ця зима? . Ліричному персонажу вона потрібна для очищення болем (*Вітри кругойдучі Прямо з ночі тебе обпекли* гартування духу (*У чаді чиєїсь хули Не звелася душа на онуччя; Щоб навчитись прощать ворогів, В чому друзів не можна прощати*), морального очищення (*В лихім несусвітті хуги Чистотою снігів очищатись*). Автор будує образні конструкції на антонімічних відношеннях холоду і жару внутрішнього й зовнішнього *Це зима, щоб* ***осінні*** *громи З* ***весняними*** *в душі посднати, Щоб навчилась душа проростати Тим* ***громов'ям*** *і серед* ***зими****; Щоби ми у* ***палінь холодину*** *(Коли й серце* ***морозом пала****) І малесенький подих* ***тепла*** *Цінувати навчились, людино*

(М . Спостерігаємо паралель між порою року і людиною: зима це необхідний етап для акумулювання життєвої сили для подальшого квітування навесні, отже, це метафора накопичення внутрішнього потенціалу перед активним розвитком. Повтор в останньому рядку *Ця зима, ця зима, ця зима* акцентує її значення для становлення людської особистості, вказує на множинність цілей.

Перший рядок *Зимової траси кришталь* стає анафорою та кільцем поетичного тексту. Відзначимо переплетення сенсорних відчуттів (звуки: *тремтливого звуку галузка, стала сторчмасто луна, нестишена даль*; тактильні відчуття: *вдрузки, пальці німіють, кришталь*; візуальні враження: *небо, даль, зимова траса*) та емоційних станів, які передають враження від стрімкого ризикованого руху (*нестрим і шал, шаленство, кермо немовби само по собі вже*). Повтори, часто оформлені за допомогою тире, підсилюють відчуття напруги, задають темп і ритмічність тексту (***Лиш*** *доля* ***лиш*** *далеч! одна; Кермо Немовби* ***само*** *по собі вже.* ***Само****. І небо* ***само*** (М

Дискусія і висновки

Динаміка поетичного тексту А Мойсієнка реалізується через системну взаємодію мовних одиниць і композиційних прийомів, особливо виразно представлену у взаємозв'язку перших та останніх рядків поезії. Це органічний художній вияв, що впливає на цілісне сприйняття твору. На фонетичному рівні значну роль у створенні текстової динаміки відіграють аліте рації та асонанси, які посилюють ритмічність і мелодійність вірша, надають емоційного й образного забарвлення, увираз нюючи ключові смисли. Деривaційні та морфемні особливості поезій слугують чинниками лексико семантичної динамізації. Вони збагачують поетичну мову новими смислами. Синтаксичні конструкції, граматичні трансформації перших і останніх рядків ефективно моделюють рух і зміну станів, ущільнюють смисли та створюють ефект стиснення" або "розгортання думки. Композиційні прийоми (кільце, анафора, епіфора, повтор) виявилися основними інструментами для створення ритмічної та смислової організації поетичного тексту. Вони акцентують

увагу на провідних мотивах і підкреслюють циклічність чи еволюцію образів. Розвиток метафоричних образів саду, снігів, дороги тощо від початкового представлення до їхньої багатошарової трансформації у фінальних рядках є свідченням глибинної філософської основи поезій А Мойсієнка, де образи відображають життєві процеси, трансформацію свідомості та взаємодію людини зі світом.

Це дослідження демонструє, що поезія А Мойсієнка є багатим матеріалом для лінгвостилістичного аналізу, а її дина мічна структура заслуговує на подальше детальне вивчення. Отримані результати можуть використовуватись для поглиб лення розуміння сучасної української поетики та у практиці викладання стилістики, тек тології, лінгвістичного аналізу художнього тексту

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

М Мойсієнко А. К. *Вибране: Поезії і переклади* Фенікс.

М Мойсієнко А. *Синьоліт ліхтарів синьоирій. Книга сонетів. Поезії. Переклади. Зі студій про сонет* Щек.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Берковець В. Звукосимволізм у поезії Анатолія Мойсієнка. *Наукові записки* 117. Серія: Філологічні науки (мовознавство РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка

Голоюх Л. Домінанти поетичного синтаксису Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*

Кравець Л. Інтелектуалізація української поетичної метафори. *Наукові записки* 17. Серія: Філологічні науки (мовознавство) РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка

Мойсієнко А. К. Віршовий текст як динамічна структура (із спостережень над поетикою Яра Славутича). *Мовознавство*

Недбайло Л. І. Множина від іменників речовинного значення. *Питання мовної культури*

Нестеренко А. К. Суфіксація ад'єктивів як засіб вираження великої ознаки. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*

Ріжко Р. Л. Функціонально стилістичні особливості повтору в поетичних текстах кінця XX початку XXI століття. *Філологічні студії*

Рудюк Т В. Епітетне слово в системі поетичного тексту Анатолія Мойсієнка.

Савчук Н. Експресивні функції мотиваційно зв'язаних слів у художньому тексті кінця XX початку століття *Наукові записки КДПУ*. Серія: Філологічні науки мовознавство
: присвячується 30 річчю факультету іноземних мов

Степаненко М. Маєстат... добірного слова поета, мово знавця, літературознавця Анатолія Мойсієнка. *Наукові записки* Серія: Філологічні науки (мовознавство . РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка

Торчинська Н., Торчинський М. Структурні і функційні особливості парцельованих конструкцій (на матеріалі поезій Анатолія Мойсієнка *Українське мовознавство*

Шуляк С. Лінгвопоетика і проблеми організації текстових структур. *Психолого педагогічні проблеми сільської школи*

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано
Схвалено до друку

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК

Олексій ТЕРТИЧНИЙ асп. мол. наук. співроб.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України,
Київ, Україна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ *КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА* В ТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Вступ *У сучасному світовому інформаційному просторі, зокрема у його сегменті, зорієнтованому на західні культурні цінності, США концептуалізують як зразок тривалої демократичної традиції державного будівництва та правового регулювання суспільного життя. Фундамент північноамериканської демократії закладено текстом Конституції США, що функціонує в майже незмінному вигляді протягом близько чверті тисячоліття. Текст вербалізує ключові концепти правового сегменту мовної картини світу суспільства США. Його важливість для України визначена роллю США як головного стратегічного партнера нашої держави.*

Методи *Провідним методом дослідження виступає лінгво концептологічний, застосування якого передбачає аналіз вербалі заторів ключових концептів тексту у нашому випадку належних до юридичного сегменту картини світу).*

Результати *На основі текстових вербалізаторів (на рівнях лексем, словосполук, речень, більших текстових фрагментів) проана лізовано загальні принципи концептуалізації ДЕРЖАВИ в Конституції США, специфіку концептуалізації типу та структури ДЕРЖАВИ, концепт ШТАТ як один із ключових для державно правової системи США, концептуалізацію трихотомії ВЛАДИ як юридичної основи рівноваги демократичного суспільства, концептуалізацію СЕКУЛЯР НОСТІ права та правового синкретизму, НЕДЕМОКРАТИЧНІ (НЕЕГАЛІТАРНІ) правові концепти первісного тексту Конституції США, "Білль про права" (конституційні поправки 1 10) як верба*

лізацію концепту ПРАВА ЛЮДИНИ, інші поправки до Конституції США як вербалізатори еволюції правової системи.

Висновки *Текст Конституції США в цілому вербалізує макроконцепти ДЕМОКРАТІЯ та ФЕДЕРАЛІЗМ (із діалектичною рівновагою прав окремого ШТАТУ і федерального УРЯДУ). Ключо вими концептами тексту, що становлять основу державно правового ладу США, виступають СЕКУЛЯРНІСТЬ (– відсутність сакрального джерела) влади та права, РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ (– антимонархічний) та ЕГАЛІТАРНИЙ (– антистановий) характер держави (неегалі тарні риси первісного тексту, зокрема у сфері прав жінок, індіанців та афроамериканців, були виправлені наступними поправками до Конституції), РОЗДІЛЕННЯ ВЛАД (рівновага у межах трихотомії законодавчої, виконавчої та судової гілок влади), ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ (посада сильного президента за відсутності посади прем'єр міністра). Історично зумовленою колишньою залежністю від Британії може бути така риса ЗАКОНОДАВЧОЇ влади, як ДВОПАЛАТНИЙ парламент, де замість британських графств фігу рують американські штати. До специфічних порівняно з іншими західними правовими системами рис юридичної системи США, вербалізованих текстом Конституції, належать НЕПРЯМІ ВИБОРИ через систему ВИБОРЩИКІВ (виборників).*

Ключові слова *мовна картина світу, концепт, вербалізація, концептуальні синоніми, концептуальні антоніми (опозиції), текст Конституції США.*

Вступ

Актуальність дослідження визначена масштабністю та мірою впливу на світові суспільні цінності демократичного досвіду державо і правотворення у США, реалізовуваного на основі Конституції, що діє вже майже два з половиною століття.

Текст Конституції США досліджують із погляду юриспруденції [Волівецька, 201 Ірклієнко, 2022; Кафарський, 2010], політології [Кафарський 010; Милосердна, 2016], внутрішньої лінгвістики а саме лексики та граматики [Вікторук, 2024; Вікторук, Стеценко, 2024; Зеленська, ; Зеленська, 2023а; Зеленська, тоді як з погляду зовнішньої лінгвістики, зокрема верба лізації правового сегменту мовної картини світу, цей винятково

важливий для розвитку світової правосвідомості та юридичної культури текст іще не був матеріалом дослідження

Об'єкт дослідження юридичний сегмент мовної картини світу суспільства США, зокрема, концептуалізація конституційного права як основи демократичного державотворення. Предмет дослідження специфіка вербалізації ключових концептів конституційного права в тексті Конституції США. Матеріал дослідження тексти Конституції США та поправок до неї мовою оригіналу.

Мета статті на основі вербалізаторів різних рівнів (лексеми, сполучення слів, речення, більші текстові фрагменти) змоделювати правову концептосистему віддзеркалену в тексті Конституції США.

Методи

Основним методом виступає лінгвоконцептологічний, що передбачає виокремлення ключових концептів за системою їхніх вербалізаторів у тексті.

Результати

Загальні принципи концептуалізації ДЕРЖАВИ в Конституції США

Конституція стрижень держави Ірклієнко, 202 с. Загальновідомо, що конституція є головним, основоположним документом кожної ДЕРЖАВИ, визначаючи найзагальніші правові основи її специфіки та функціонування. Уся СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА держави спирається на конституцію. Цей факт висуває особливі вимоги як щодо чіткої, однозначної семантичної окресленості концептів, вербалізованих текстом конституції, так і щодо термінологічності засобів такої вербалізації. Відповідно, дослідження тексту конституції на основі підходів лінгвоконцептології дозволяє визначити ключові концепти правової системи держави та специфіку їхньої вербалізації, а затим змоделювати основи правового сегменту картини світу громадян відповідної держави, правової культури суспільства. Представники дискурсології виокремлюють конституційний дискурс як підвид юридичного дискурсу Зеленська с.

Конституцію відносять до конституційного права, синонімом якого виступає державне право (у США і Франції використо вують перший термін, у Німеччині другий) Кафарський с. , іще одним синонімом уважають політичне право Кафарський с. . "З позицій конституційного права основоположною складовою конституції є загальнолюдські цінності, етнодуховні засади та моральні норми суспільного буття, які сформувалися історично у процесі кристалізації народу (нації)" [Кафарський, 2

Конституція США основа демократичної державно правової моделі країни Милосердна, , ухвалена 1787 р є найстарішою федеральною конституцією світу й водночас (поряд із конституцією князівства Монако) належить до текстуально найкоротших основний текст містить всього статей. Упродовж майже двох із половиною століть до тексту було внесено поправок ( ), із яких перші 10 ("Білль про права") було ухвалено незабаром, у 179 р

Для тексту Конституції США визначають три групи концептуаль них і, відповідно, вербальних джерел. По перше, це система державно правових ідей філософів французького Просвітництва (Ф. М. Вольтер, Ж. Ж. Руссо, Ш де Монтескйо й ін.), зокрема у сфері ПРАВ ЛЮДИНИ за народженням. По друге, тривалі традиції британського парламентаризму (зокрема у сфері верхо венства ЗАКОНУ над волею окремих осіб, особистої СВОБОДИ), узагальнені у працях теоретиків ДЕРЖАВИ Т. Гоббса, Дж. Локка. По третє, досвід державотворчої еволюції британських колоній і потім штатів, концептуалізований "батьками засновниками" США й авторами Конституції Волівецька с.

До основних правових принципів, вербалізованих у тексті Конституції США, відносять: а) верховенство ВЛАДИ народу і ЗАКОНУ б) гарантії ПРАВ і СВОБОД людини; ПОДІЛ ВЛАДИ, система стримувань і противаг; федералізм; можливість вне сення змін і доповнень (поправок) до Конституції Волівецька с. . Текст Конституції США вербалізує, зокрема культурні цінності соціуму Зеленська с. . Серед теорій конституціоналізму теорія суспільного договору, що

полягає у визнанні принципу розподілу влади, заснованої на верховенстві права Кафарський с. . Конституція найважливіший елемент договору, укладеного між державою і громадянським суспільством Кафарський с.

Оскільки США як держава утворилися внаслідок визволення колишніх британських колоній, то слід вважати очікуваним (і, відповідно, вартим дослідження) контраст юридичних систем США та Великої Британії, зокрема у сфері державного права.

Порівнюючи юридичні системи Британії і США, від значають, що в першій із названих країн КОНСТИТУЦІЯ відсутня, а функції конституційного СУДУ виконує парламент як стрижень ДЕРЖАВИ. Натомість у державно правовій системі США СУД має значну ВЛАДУ такий лад називають судовою системою влади Кафарський с.

Концептуальним зразком для творців США та їхньої консти туції виступив Стародавній Рим республіканського періоду (СЕНАТ і НАРОД латинське "сенат і народ римський" *Капітолійський* пагорб у Вашингтоні, де розташований конгрес США, що копіює *Капітолійський* пагорб у Римі). Ближчим прикладом копіювання державно правової системи республіканського Риму була революційна Франція, де, однак, РЕСПУБЛІКУ було проголошено пізніше за США. Спільним для обох держав ідеологічним корінням була державно правова думка французьких філософів епохи Просвітництва. Однак ключова для республіканських форм правління країн греко римської античності ідея два консули в Римі, декілька старійшин архонтів у містах державах Греції не була запроваджена у США, очевидно, через панування концепту ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ. Роллю останнього можна пояснити й відсутність розподілу в державно правовій системі США функцій ПРЕЗИДЕНТА і ПРЕМ ЄР МІНІСТРА.

Ключові концепти ДЕРЖАВНОГО ПРАВА США вербалі зовані у преамбулі до Конституції. СУБ'ЄКТ ПРАВА _____ _____ (порівняймо "народ римський", про який ішлося вище). Мета формування основоположного документу законодавства США: _____

_____
_____. Отже, ПРАВОСУДДЯ, СПОКІЙ, ОБОРОНА, ДОБРОБУТ, СВОБОДА Для того часу показово, що у формулюванні як суб єкта права, так і ключових цілей Конституції цілковито відсутній сакраль ний компонент як джерело права

Структура тексту Конституції чітко віддзеркалює будову право вої системи ДЕРЖАВИ. Перша стаття вербалізує концептуалізацію законодавчої влади (двопалатний Конгрес США , друга виконавчої (президент США), третя судової (Верховний суд США та нижчі суди), четверта відносини між штатами в межах (кон)федерації (зокрема, підкреслено республіканську форму правління в кожному штаті). Отже, уже у структурі тексту закладено принцип розподілу влади між законодавчою виконавчою та судовою системами

Конституція США вплинула як зразок на такі незабаром ухвалені документи, як затверджена французькою революцією "Декларація прав людини і громадянина" (1789 р., базована на соціально філософських ідеях Ж. Ж. Руссо та Ш де Монтескйо) і польська конституція р.

Концептуалізація типу та структури ДЕРЖАВИ

Конституція концептуалізує США як тип держави "Союз" (ст ч 4) або (ст.). З тексту Конституції складається враження, що ці два терміни вжито як синоніми на позначення типу ДЕРЖАВИ. Однак варто звернути увагу, що під час Громадянської війни у США 1861 рр. Північ називали , а Південь (повна назва), що дозволяє говорити про протиставлення цих концептів і відповідних вербалізаторів принаймні в той час. Термін передбачає орієнтацію на вербалізатор . Під час громадянської війни рабо власницькі штати Півдня ухвалили власну конституцію, про голосивши КОНФЕДЕРАЦІЮ "суверенних і незалежних штатів". На протиставлення цьому, щодо Півночі (як і нині щодо уряду США) вживають термін _____ . Звідси бачимо

що штати рабовласницького Півдня орієнтувалися на слабші зв'язки в межах об'єднання й, відповідно, на менший обсяг влади та суверенітету, делегований штатами центрові Для порівняння: в колишньому СРСР декларували принцип, згідно з яким СРСР як тип держави це *союз* як правова категорія, проміжна між більшою мірою об'єднаною *федерацією* як от РРФСР *Російська Федерація* у складі СРСР, і меншою мірою об'єднаною *конфедерацією*

Текст Конституції вербалізує ДЕРЖАВУ як явно протиставлену ФЕОДАЛЬНО СТАНОВІЙ (колишній метрополії того часній Британії) і на федеральному рівні, і на рівні окремих штатів заборонено ШЛЯХЕТСТВО: _____ _____ _____ (ст. , ч. 10). Ба більше, громадянам США заборонено отримувати титули та пов'язані з ними привілеї з боку іноземних держав

_____). Можна припустити, що це був потужний чинник розвитку і ДЕРЖАВИ в цілому, і окремих ГРОМАДЯН не ПІДДАНИХ МОНАРХА), відповідно до концептуалізації опозиції БРИТАНІЯ (колишня метрополія США (колишня колонія)

Вербалізовано юридичний принцип РІВНОПРАВНОСТІ громадян різних штатів і користування громадянином одного штату всіма правами в інших штатах

ст. ч. . Водночас констатовано відмінності законодавчих систем різних штатів та, відповідно, відповідальності громадян (

ст. , ч.

Отже, текст Конституції США вербалізує ДЕРЖАВУ як а) федеральну, б) республіканську, в) безстанову. Попри наявні

зі створення США расові та статеві обмеження прав людини усунені пізнішими поправками до Конституції), вербалізація в тексті Конституції названих концептів забезпечила у США значно розвиненішу ДЕМОКРАТІЮ із широкими можли востями розвитку на основі принципу рівних можливостей, аніж це було в інших тогочасних країнах феодально станових.

Концепт ШТАТ як один із ключових для державно правової системи США

У сучасному праві *штат* розуміють як суб'єкт федера тивного об'єднання (альтернативними термінами можуть висту пати область як у сучасній Україні земля як у Федеративній Республіці Німеччина, кантон у Швейцарській Конфедерації, провінція тощо) Визначальною правовою ознакою є те, що штат не є суверенною державою й не виступає суб єктом міжнародного права.

У міжнародному праві співіснують концепти *федерації* і *конфедерації* що характеризують міру делегування повно важень частин держави її центрові. У першому випадку ДЕРЖАВОЮ є вся сукупність суб'єктів об'єднання (зі спільним військом, спільними грошовими одиницями тощо), у другому кожен суб'єкт окремо. Відомо багато історичних конфедерацій, однак ця форма держави (точніше, наддержавного об єднання) є історично рідкісною. Умовним прикладом сучасної конфеде рації може виступати Європейський Союз.

Перший конституційний документ в історії державного вужче конституційного) права США відомий як "Статті конфедерації та вічного союзу" (, ухвалений у р. Останнім цей документ ухвалив штат Меріленд у 1781 р. Першою статтею цього документу було затверджено назву конфедерації Сполучені Штати Америки ( ). Уже цим документом окремим штатам було заборонено мати власні міжнародні відносини та збройні сили (ст.

_____ _____
_____), що вказує на делегування ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ штатами центрові та втрату штатами найважливіших ознак суверенної ДЕРЖАВИ До повноважень центру уналежнено й стандартизацію фінансів та одиниць виміру (ст.

Загальні принципи взаємодії штатів і центру були сформулю вані у статті

). Цікаво, що статтею заборонено й об'єднання між собою окремих штатів усередині конфедерації
_____
_____

Період від 1781 р. до ухвалення Конституції США в 1 р. узвичаєно визначати як *конфедеративний період*

), коли окремі штати мали багато суверенітету й це не сприяло функціонуванню сильного спільного уряду та війська.

Уже в розгляданому тексті сформульовано концепт США як БЕЗСТАНОВОЇ держави (ст.

___

_____ , що пізніше став одним із основоположних концептів, вербалізо ваних у тексті Конституції США.

Документ передбачав функціонування Конгресу США (ст. і виконавчого Комітету штатів (ст. _____
_____ _____
_____

_____

Незважаючи на те що етимологічно слово "штат" означає державу (порівняймо німецьке "держава", а також використання українською діаспорою назви *З єднані Держави Америки*), перебування у складі (кон)федерації значно обмежує права кожного штату (_____ _____ _____ Іншими словами штат, вступаючи до США, делегує центрові істотну частину своїх повноважень як ДЕРЖАВИ (очевидно, в цьому аспекті концептуалізацію ДЕРЖАВИ, вербалізовану в тексті Конституції США, варто порівнювати зі Швейцарською Конфедерацією)

Концептуалізація трихотомії ВЛАДИ

Відповідно до філософії державотворення французького Просвітництва (насамперед Ш. де Монтескйо), Конституція США вербалізує концепт РОЗДІЛЕННЯ ВЛАД на три автономні гілки законодавчу, виконавчу та судову.

ПАРЛАМЕНТ (_____ ст. , ч. 4) є двопалатним _____ _____ (ст. , ч. 1). Натомість український парламент (*Верховна Рада України*) та більшість сучасних парламентів у державно правових системах західного типу ОДНОПАЛАТНІ. Можна припускати вплив британської державно правової системи (*Палата лордів* і *Палата громад*, однак перша формується відповідно до концептів ШЛЯХЕТНОСТІ та СПАДКОВОСТІ, чужих концептосистемі США, вербалізованій у їхній Конституції), від якої відокремилися США внаслідок війни за незалежність. Водночас терміни *сенат* і *сенатор* концептуально і вербально відсилають до **давньоримської** парламентської системи (латинське походить від "старий" і первісно позначало старійшин родів першопоселенців міста Рим, пізніше проголошених шляхетними

На відміну від більшості сучасних ВИБОРЧИХ СИСТЕМ західного типу, ВИБОРИ не є прямими вербалізовано концепт виборщики або "виборники"). Для членів палати представників (НИЖНЬОЇ ПАЛАТИ) установлено як ВІКОВИЙ ЦЕНЗ, так і тривалість перебування у ГРОМАДЯНСТВІ США: _____ _____ _____ ст. , ч. Натомість для сенаторів (членів ВЕРХНЬОЇ ПАЛАТИ) встановлено більший віковий ценз і більший термін перебування у громадянстві США: _____ _____ _____ (ст. ч. Голова ВЕРХНЬОЇ ПАЛАТИ віцепрезидент: _____ _____ ст. , ч. голова НИЖНЬОЇ ПАЛАТИ , буквально "речник, мовець, промовець": _____ ст. , ч. Проблемним видається питання, наскільки репрезентативною є вербалізація концепту НИЖНЯ ПАЛАТА раніше, ніж концепту ВЕРХНЯ ПАЛАТА чи можна в цьому вбачати один із варіантів вербалізації (макро)концепту ДЕМОКРАТІЯ як одного з основоположних для державно правової системи США, вербалізованої розгляданою конституцією. Чільним механізмом забезпечення ДЕМОКРАТІЇ виступає макро)концепт ВИБОРИ.

Конституйована різні принципи представництва у верхній і нижній палатах конгресу. Якщо нижня палата представляє певну кількість виборців (

), то верхня штати

Останній принцип певною мірою нагадує британську палату лордів, де певний лорд представляє ту історичну територію, сувереном якої він є відповідно до свого титулу.

ПРЕЗИДЕНТ персоніфікує ВИКОНАВЧУ ВЛАДУ: _____ (ст. ч. 1). У державній структурі США відсутня посада ПРЕМ ЄР МІНІСТРА президент поєднує функції ГЛАВИ ДЕРЖАВИ і ГЛАВИ УРЯДУ. Порівняймо державні системи

Веймарської республіки (Німеччини рр. де *рейхс президент* був набагато впливовішим за *рейхсканцлера* (ГЛАВУ УРЯДУ), сучасної Німеччини, де, навпаки, *бундеспрезидент* церемоніальна посада порівняно з *бундесканцлером*, який має реальну ВЛАДУ, та Франції, де ПРЕЗИДЕНТ і ПРЕМ'ЄР МІНІСТР обидва мають значний сегмент ВЛАДИ.

Іншими словами, концепт ПРЕЗИДЕНТ та його вербаліза тори в різних мовах мають **істотно відмінне семантичне напов нення**, зважаючи на істотні відмінності функцій ПРЕЗИДЕНТА у США, Німеччині та Франції. Безперечно, Конституція США взагалі і концептуалізація ПРЕЗИДЕНТА США зокрема базувалися на концептуальній опозиції БРИТАНІЯ США. У часи формування США як держави Британія була хоч і КОНСТИТУЦІЙНОЮ МОНАРХІЄЮ (упродовж багатьох століть від часів *Великої хартії вольностей* однак, на відміну від Британії XX ст. (після королеви Вікторії), британський *король* (ГЛАВА ДЕРЖАВИ) тоді Джордж (Георг III іще мав значно більше ВЛАДИ, ніж *прем єр міністр* (ГЛАВА УРЯДУ). Отже, можна твердити, що концептуалізація ПРЕЗИДЕНТА США Конституцією моделює тогочасну роль британського короля як ГЛАВИ ДЕРЖАВИ. Пізніше Франція початку XIX ст. (часів Наполеона I) і третьої чверті XIX ст. (часів Наполеона III) із хисткою межею між концептами ПРЕЗИДЕНТА й ІМПЕРАТОРА репрезентує подібну концептуальну модель. По суті ПРЕЗИДЕНТ США за відсутності в державно правовій системі ПРЕМ'ЄР МІНІСТРА умовно відіграє роль виборного монарха (історично відомого і у відносно унітарних державах, як от Річ Посполита, і у монархічно федеративних, як от Священна Римська імперія германської нації), що може звучати неполіткоректно.

Утіленням третьої гілки влади відповідно до принципу розділення влад СУДОВОЇ виступає верховний суд США

_____

_____

ст. III, ч.

Також вербалізовано РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ принцип прав ління в кожному штаті (

_____ ст. , ч.

Концептуалізація СЕКУЛЯРНОСТІ права

Як відомо, у часи створення Конституції США право багатьох інших країн базувалося на САКРАЛЬНОМУ джерелі влади монарха (відповідно до формули "Ми, король, Божою милістю…" який очолював феодально станову державу. Концептуалізація САКРАЛЬНОГО ПРАВА як джерела ВЛАДИ включала два компоненти Божу волю і сакральне народження монарха. Саме такими були правові засади метрополії Британії. Визволившись від колоніальної залежності, США в особі своїх засновників законодавців побудували правову систему на протилежних принципах. На противагу монархічно становим правовим принципам, Конституція США вербалізує концепти республіканської (антимонархічної), безстанової (антистанової) та секулярної держави без елементів САКРАЛЬНОГО ПРАВА.

Частина статті II формулює текст президентської ПРИСЯГИ як елемента, здавалося б, САКРАЛЬНОГО ПРАВА

Варто звернути увагу на відсутність у цьому тексті вербалізації концепту БОГ

У роботі верхньої палати (сенату) також наявний певний елемент, як може здатися, САКРАЛЬНОГО ПРАВА КЛЯТВА ПРИСЯГА (

Усі чиновники США мають скласти ПРИСЯГУ дати КЛЯТВУ підтримувати Конституцію (

ст.), однак у тій самій статті спеціально підкреслено заборону застосування до державної служби будь яких РЕЛІГІЙНИХ ідей

). Таким чином, ПРИСЯГУ КЛЯТВУ текстом Конституції США вербалізовано як суто секулярний,

а не сакральний концепт, що дозволяє говорити про відсутність вербалізації в тексті концепту САКРАЛЬНЕ ПРАВО.

Отже, на відміну від метрополії Британії, правова система якої концептуалізувала САКРАЛЬНЕ ПРАВО, МОНАРХІЮ та СТАНОВЕ СУСПІЛЬСТВО, США, визволившись від колоніальної залежності, побудували державу й закріпили в Конституції концепти СЕКУЛЯРНОГО ПРАВА, РЕСПУБЛІКИ та БЕЗСТАНОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Концептуалізація правового синкретизму

Текст Конституції США, у цілому зосереджений на вербалізації ДЕРЖАВНОГО ПРАВА поряд із тим також вербалізує концепти ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА, ТОРГОВЕЛЬНОГО та ФІНАНСОВОГО ПРАВА.

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО: _____

_____ (ст. , ч

ТОРГОВЕЛЬНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО:

_____ _

___ _____

_____

_____ _____

(ст. , ч.

Наявні також окремі елементи вербалізації ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, як от:

(ст. , ч.

_____ (ст , ч.

Вищезазначений **правовий синкретизм** можна розглядати як архаїчну рису тексту, жанр якого відповідає насамперед вербалізації концептів ДЕРЖАВНОГО ПРАВА та МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.

НЕДЕМОКРАТИЧНІ (НЕЕГАЛІТАРНІ)
правові концепти первісного тексту Конституції США

Текст Конституції США створювали й ухвалювали в період коли суспільні правові норми істотно відрізнялися від сучасних. Через те, незважаючи на зразкову вербалізацію досліджуваним текстом концепту ДЕМОКРАТІЯ, у ньому спостерігаємо й вербалізацію концептів, антонімічних (концептуально опози ційних) до ДЕМОКРАТІЇ. Наприклад, у ст. I, ч. 2, абз. 3 ідеться про "вільних людей" (, що вказує на наявність РАБСТВА та "не оподатковуваних індіанців" (що свідчить про ОБМЕЖЕНІСТЬ їхніх ПРАВ). У ст. I, ч. абз. 3 сказано що Конгрес має право "регулювати торгівлю з іншими державами, між окремими штатами, а також із індіанськими племенами" звідси видно відмінність ПРАВ індіанців від громадян США). Один із пунктів (ст. I, ч. 9, абз. 1) регулює поводження з РАБАМИ: Конгрес не повинен забороняти аж до 1808 року переселення і привезення осіб, яких кожен із наявних штатів уважатиме за належне допустити, але на таке довезення може бути накладений податок або збір, не вищий за 10 доларів на особу"

<

Поправка XIII (ратифікована у грудні р.) про заборону рабства та примусової праці, дозволяє зрозуміти сенс ст. , ч. абз. 3: "Особу, яку утримують на службі або примусовій праці в якомусь штаті згідно з законами цього штату, коли вона втече до іншого штату, не можна на підставі законів або правил цього останнього штату звільняти від цієї служби або примусової праці, а на вимогу треба передавати стороні, якій вона зобов'язана відбуванням служби або примусової праці" З порівняння цих текстів видно, що тут "примусова праця вербалізатор концепту РАБСТВО.

Нижче, у зв'язку з лінгвоконцептологічниими коментарями до 13 ї та 14 ї поправок до Конституції США, ітиметься про залежність концептуалізації ПРАВ ЛЮДИНИ (зокрема, стосовно індіанців та афроамериканців США) від конфесії

соціального стану та освіти що видно у зіставленні з іспанськими колоніями в Америці.

Інший матеріал для порівняння дає Канада, де в РАБСТВІ були як індіанці, так і афроканадці, однак, на відміну від США, це явище не було масовим. Парламент Верхньої Канади південь сучасної провінції Онтаріо) ухвалив "Акт проти рабства") у р., а в 1833 р. британський парламент ухвалив "Акт про скасування рабства" ( ), що заборонив рабство в колоніях Британської імперії (за неве ликими винятками). Останньому передував парламентський "Акт про торгівлю рабами" 1807 р. (повна назва , часто вживана скорочена назва), що заборонив торгівлю рабами. Работоргівля в Англії була заборонена церковною радою Лондона ще в р

"Білль про права" вербалізація концепту ПРАВА ЛЮДИНИ

"Білль про права" , інші назви неофіційна назва ухвалених незабаром після ухвалення Конституції США перших десяти поправок до неї. Серед концептуальних джерел тексту британська "Велика хартія вольностей , "Декларація прав (громадян) штату Віргінія
першої англійської колонії на території США та, нарешті, Декларація про незалежність" США (, повна офіційна назва підписана 4 липня цей день нині є головним святом держави, Днем незалежності США).

Показово, що в історії сучасної української незалежної держави відбулося послідовне ухвалення подібних документів "Декларації про державний суверенітет України" (ухвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.), "Акту проголошення незалежності України" (ухвалений Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1990 р.), Конституції України (ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 р.).

а поправка стосується ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА, забезпечуючи громадянам США свободи релігії, слова, друку, мирних зібрань _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____

га поправка репрезентує водночас ЦИВІЛЬНУ та ВІЙСЬКОВУ галузі ПРАВА, даючи громадянам США дозвіл на носіння зброї

я поправка стосується ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА забороняє постій військових у приватних будинках за мирного часу без згоди власника, лише під час війни за встановленим порядком. 4 а і 5 а поправки репрезентують ЦИВІЛЬНЕ і ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, застерігаючи від арештів, обшуків і вилучення майна без відповідних правових рішень; також 5 а поправка формулює принципові для юридичної системи США положення про заборону двічі карати за той самий злочин і примушувати свідчити проти самого себе.

а поправка, визначаючи процедуру кримінально процесуальних діянь, гарантує права на швидкий і відкритий (публічний) суд, очну ставку зі свідками обвинувачення, примусовий виклик свідків захисту, адвокати. а поправка репрезентує КРИМІНАЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, забороняючи великі застави та штрафи, а також жорстокі й незвичайні покарання тут можна бачити контраст із середньовічною британською системою покарань, що передбачала спалення та патрання живцем, відтинання голови, повішення тощо. Дещо незвичайною видається 9 а поправка, гарантуючи "невичерпність" забезпечених Конституцією прав

. Нарешті. Згідно з 10 ю поправкою, повноваження, не делеговані штатами федеральному урядові й не заборонені окремим штатам, залишаються за штатами або за народом

Таким чином поправки репрезентують різні галузі права ЦИВІЛЬНЕ, ВІЙСЬКОВЕ, КРИМІНАЛЬНО ПРОЦЕСУАЛЬНЕ. Отже, можна говорити про віддзеркалення в тексті цих поправок принципу правового синкретизму. А ключовим концептом, вербалізованим у перших десяти поправках (не випадково названих "Біллем про права"), є ПРАВА ЛЮДИНИ.

Важливо зазначити, що ще до ухвалення Конституції США та Білля про права як істотного доповнення до неї Конституції та біллі про права існували в окремих штатах майбутніх США.

Поправки до Конституції США
як вербалізатори еволюції правової системи

Конституція США, ухвалена ще у ст., "продовжує діяти лише завдяки величезній кількості поправок Ірклієнко с.

Унаслідок громадянської війни у США, яка закріпила перемогу аболіціоністів (противників рабства) і скасування РАБСТВА, було ухвалено декілька нових поправок до Конституції. 13 а поправка, ухвалена у 1865 р., констатувала, що ні рабство, ані примусова праця, окрім як покарання за злочин, за скоєння якого сторона має бути належним чином засуджена, не мають існувати у Сполучених Штатах або в будь якому іншому місці, що перебуває під їхньою юрисдикцією. Метою поправки стало остаточне узаконення скасування РАБСТВА (ключовий концепт, вербалізований у тексті поправки), хоча після цього в багатьох штатах було ухвалено т. зв. "Чорні кодекси" (, що обмежували права афроамериканців (вибору роботодавця, пересування, володіння землею або її оренди, проведення зібрань, носіння зброї, голосування, свідчення проти білих у суді тощо). Наприклад, законодавство штату Техас обмежувало права навіть тих осіб, у яких частка афроамериканської спадщини становила 1 Проте навіть після скасування т. зв. "Чорних кодексів" у деяких штатах аж до 1964 р. (останній у Джорджиї) діяли закони про расову сегрегацію. Такі закони, а особливо рабство, для того періоду були порівняно з Європою явним правовим анахро

нізмом, демонструючи значне відставання юридичної культури та громадської свідомості від передових європейських цінностей Отже, ця поправка, забороняючи РАБСТВО та ПРИМУСОВУ ПРАЦЮ, не перешкоджала збереженню (у деяких штатах іще на цілих 100 років!) РАСОВОЇ СЕГРЕГАЦІЇ. Формально останнім штатом, що ратифікував XIII поправку до Конституції США про скасування РАБСТВА, СТАВ Міссісіпі в р. (!).

а поправка, ухвалена р проголошує однакові права громадянства для всіх осіб, що народилися або були натура лізовані на території США, однаковий захист закону та позбав лення прав лише за вироком суду. Окремим штатам було забо ронено видавати закони, що обмежують права громадян США. Ключовий концепт поправки РІВНІСТЬ ЗА НАРОДЖЕННЯМ (що суперечить принципам феодально станового суспільства, проти яких, про що вже йшлося вище, спрямована Конституція США в цілому).

Розглядані поправки 13 і 14 доцільно порівняти із Законом про громадянство індіанців" ( ), ухваленим Конгресом США в р. на пропозицію конгресмена Г. П. Снайдера звідси інша назва документу "Закон Снайдера"). Інтерпретуючи 14 у поправку, варто мати на увазі, що території багатьох індіанських племен офіційно перебували поза юрисдикцією США, що позбавляло їхніх мешканців прав гро мадянства. Громадянські права членів окремих індіанських племен регулювали угоди між федеральним урядом США і племенами. Індивідуально індіанці отримували громадянство США через шлюби, військову службу тощо. Упродовж Першої світової війни і індіанці США, і афроамериканці служили у війську нарівні з іншими громадянами США. Основну суть закону було вербалізо вано в такому уривку: <

< . Тут концептуальна опозиція ГРОМАДЯНИН НЕ ГРОМАДЯНИН ізоморфна концептуальній опозиції ПОВНОТА ПРАВ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ.

Як не дивно, у цілому доволі консервативний католицький світ щодо ПРАВ індіанців виявився значно більш прогресивним, ніж істотно секулярніші та демократичніші США. Уже в 1517 р.,

тобто всього через чверть століття після відкриття Америки Європою, теологи Саламанки ухвалили, що корінні мешканці Америки є людьми так само, як і мешканці Європи, Азії та Африки, і що вони можуть сприймати християнство й бути рівноправними підданцями іспанського короля (іншу думку було проголошено єретичною з відповідними правовими наслід ками) У р. імператор Священної Римської імперії герман ської нації Карл випустив указ про заборону брати індіанців у РАБСТВО. Незабаром, у р., Папа Римський Павло III випустив буллу подібного змісту, заборонивши рабство не лише індіанців, а й людей узагалі як було сказано, корінних мешканців, які будуть відкриті пізніше або відомих раніше Англійські колонії, зокрема США, відрізнялися конфесією, соціальною належністю та освітою колонізаторів здебільшого це були протестанти низького соціального стану та рівня освіти, які не вели місіонерської діяльності серед індіанців, а витісняли їх із їхніх територій. З цього бачимо, що концептуалізація КОНФЕСІЇ, СОЦІАЛЬНОГО СТАНУ, ОСВІТИ безпосередньо впливає на концептуалізацію ПРАВ ЛЮДИИНИ.

а поправка ухвалена 187 р., забороняє обмежувати гро мадян США в активному виборчому праві за ознаками раси кольору шкіри або у зв язку з перебуванням у рабстві в минулому.

Важливою для державно правової системи стала ухвалена в р. (але вперше запропонована ще в 1 р.!) а по правка, що скасувала призначення сенаторів законодавчими зборами штатів і встановила прямі вибори Сенату США.

Ключовою стала 20 а поправка, що в 1920 р. встановила активне виборче право для жінок (її вперше внесли до Конгресу ще 1 р _____ _____

___ Ключовий концепт, вербалізований у тексті цієї поправки, РІВНОПРАВ Я СТАТЕЙ

Не менш істотною є 22 га поправка (ухвалена Конгресом р. і ратифікована штатами 19 р.) про обмеження перебу вання президента США на посаді двома термінами до того це було лише традицією, що почалася з відмови першого президента США Дж. Вашингтона балотуватися на третій термін). Цей

принцип реалізовує протидію державно правової системи США тенденції до виникнення елементів МОНАРХІЇ.

Значущою для концептуалізації ВИБОРІВ (як механізму забезпечення ДЕМОКРАТІЇ) стала 26 а поправка 1971 р. (ідея з'явилась у Конгресі ще 1941 р.), що дала право голосувати з років (замість року, як раніше). Цією поправкою було вербалізовано популярну студентську ідею про те, що несправед ливо бути військовозобов язаним уже з 18 років, а виборцем лише з 21 року. Показовим є зв'язок ідеї цієї поправки з Другою світовою війною та війною у В'єтнамі.

Отже, головним досягненням поправок стало втілення концептів расової, статевої та вікової РІВНОПРАВНОСТІ.

Дискусія і висновки

Отже, текст Конституції США вербалізує такі специфічні риси правового сегменту картини світу:

а) він виразно секулярний, десакралізований, позбавлений концептів САКРАЛЬНА ВЛАДА та САКРАЛЬНЕ ПРАВО;

б) він підкреслено республіканський, антимонархічний (цей принцип пов язаний із попереднім: джерелами влади монарха виступають божественне начало і сакральне народження), вербалізуючи концепт РЕСПУБЛІКА. Для XXI ст це здається природним, але ціла низка європейських держав, що виникли в XIX ст. далеко після створення США (Греція, Румунія, Болгарія) стали МОНАРХІЯМИ. Це свідчить про те, що республіканський принцип правління тоді зовсім не був панівним;

в) він явно антистановий, отже, антифеодальний (хоча на момент його створення у США існувала расова та статева нерівність, ліквідовані пізнішими поправками до Конституції), вербалізуючи концепт РІВНІ ПРАВА

г) він діалектично копіює британську державно правову систему (двопалатний парламент) і водночас протиставляє їй систему США (члени верхньої палати, на відміну від феодально станових правових принципів Британії, потрапляють туди не за народженням) що підсилено спільністю мови та певної частини термінології;

д) він не знає протиставлення посад ПРЕЗИДЕНТ (що йому історично відповідає МОНАРХ, як от у Франції, Німеччині) ПРЕМ'ЄР МІНІСТР: обидві посади об'єднані в одній, а саме президента;

е) специфічним для правової системи США (на відміну від правових систем багатьох інших країн світу) є концепт ВИБОРЩИКИ, що репрезентує юридичний принцип НЕПРЯМИХ ВИБОРІВ. На противагу цьому, у багатьох сучасних системах державного права ознакою розвитку ДЕМОКРАТІЇ виступають ПРЯМІ ВИБОРИ. Концепт ВИБОРЩИКИ покликаний забезпечити глибину й максимально повну реалізацію ДЕМОКРАТІЇ, щоб установити рівномірну репрезентацію штатів у найвищих органах влади та не допустити диктату тих штатів, чиє населення є більшим. Подібний принцип рівної репрезентативності країн застосований у Європейському парламенті.

З сучасного погляду концептуалізація деяких правових категорій видається архаїчною, однак не варто забувати, що в час створення цього тексту основною формою держави, зокрема у Європі та в колишній метрополії Британії, була монархія, і саме монарх уособлював державу, а його воля значною мірою становила джерело права. Відмовившись від монархії та феодально станової системи, засновники північноамериканської держави та творці Конституції США забезпечили громадянам значно більшу міру рівності прав і можливостей, ніж це дозволяли державно правові системи тогочасної Західної Європи, не говорячи вже про інші регіони світу. Як не парадоксально, концептуалізація ДЕМОКРАТІЇ як ідеологічної основи ДЕРЖАВИ та ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА завдяки такій Конституції виявилась у США настільки прогресивною, що країни Західної Європи досягли такого рівня розвитку державно правової системи здебільшого лише після Першої світової війни. Водночас не варто забувати, що впродовж майже століття після ухвалення Конституції у США залишалося РАБСТВО, давно відсутнє в тогочасній Європі.

До ***перспектив*** дослідження належить порівняльний аналіз розглянутих концептів державної правової системи США,

вербалізованих у Конституції, з відповідними концептами республіканської Франції часів Французької революції (сучасної створенню США), Швейцарської Конфедерації, Канади (що її визначають то як конфедерацію, то як федерацію) та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Вікторук, С. О., Стеценко, Н. М. (2 Лексичні особливості тексту Конституції США У *Іноземні мови у сучасному комунікативному просторі* (с. Херсонський національний технічний університет.

Волівецька, М. В Основні положення Конституції США 87 року У *Літописець. "Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до 70 річчя прийняття Загальної декларації прав людини)"* (с. Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Зеленська, О. П. (2020a). Деякі граматичні особливості побудови конституційного дискурсу (на матеріалі Конституції США). *Мова і культура,*

Зеленська, О. П. (2023a). Деякі лексичні особливості побудови конституційного дискурсу (на матеріалі Конституції США). *Мова і культура,* 24, I, 32

Зеленська, О. П. (2023b). Деякі лексичні особливості побудови конституційного дискурсу (на матеріалі Конституції США). *Вісник науки та освіти*

Зеленська, О. П. (20 Основні характеристики мовних засобів американського юридичного дискурсу (на матеріалі Білля про права) У *Розвиток науки в XXI столітті* (с. . Науково інформаційний центр "Знання",

Ірклієнко, А. (2022). Конституція України та Конституція Сполучених Штатів Америки: порівняльна характеристика. *Право України*

Кафарський, В. (2010). Концепти конституції у правовій і політичній науці. *Політичний менеджмент*

Милосердна, І. М. (2016). Система політичної влади як умова стабільного розвитку політичного процесу: американська модель. *Актуальні проблеми політики*

Радзієвська, Т. В. (2010). *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст соціум культура мовна особистість.* ДП Інформаційно аналітичне агентство.

Стеценко Н., Вікторук, С. (2024). Лексико граматичні особли вості Конституції США. *Вісник науки та освіти*

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано
Схвалено до друку

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК

Тарас ГОЛОТА, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ТЕКСТИ, ЩО ГОТУВАЛИ АГРЕСІЮ: МАНІПУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВОРОГІВ УКРАЇНИ

Вступ. *Упродовж останніх десятиліть в інформаційному просторі України активно функціонували тексти політичних діячів, що використовували мовні інструменти прихованого впливу з метою трансформації суспільної свідомості. Особливої уваги заслуговують публікації в. медведчука в. януковича та д. табачника, створені в період рр., оскільки саме вони становили ідеологічну базу для формування антиукраїнських наративів, які згодом використовувались під час інформаційної агресії росії проти України*

Методи. *Дібраний матеріал охоплює три тексти: Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права в. медведчука І рік при владі в. януковича та Україна в НАТО чи НАТО в Україні д. табачника. Застосовано лінгвокогнітивний аналіз, дискурсивно прагматичний підхід і якісний контент аналіз для виявлення типових стратегій мовної маніпуляції.*

Результати. *Установлено системне використання сугестивних прийомів, емоційного фреймування, апеляції до історичної травми, страху та бачення зовнішнього ворога. Застосовано метафоризацію, дихотомії, узагальнення, риторичні запитання, апеляції до авторитету, нормативні твердження, дисфемізми щодо опонентів, глорифікацію політичних союзів і концептів.*

Виявлено, що тексти спрямовані на створення у реципієнта ефекту безальтернативності запропонованих позицій, послаблення критичного мислення та стимулювання підтримки певного ідеологічного напряму. Типовою є стратегія легітимізації через формули об'єктивності та абстрактні номінації. У багатьох випадках

спостерігаємо штучне фреймування реальності, що формує викривлену картину соціально політичних процесів.

Висновки. *Досліджені публікації демонструють наявність сталих патернів інформаційного впливу які, функціонуючи ще до відкритої агресії рф, виконували підготовчу функцію для сприйняття ворожих наративів. Результати підтверджують потребу в подальшому вивченні внутрішніх джерел інформаційної деструкції та розробленні механізмів розпізнавання лінгвоманіпулятивного впливу в публічному дискурсі.*

Ключові слова *мовна маніпуляція в друкованих текстах мовні інструменти маніпуляції, вербалізація страху*

Вступ

Повномасштабна російсько українська війна, розпочата у лютому 2022 го р , супроводжується безпрецедентною інформаційною агресією. Проте навіть до початку війни у 20 му р дезінформаційні кампанії були не рідкістю. Актуальність цієї теми обумовлена необхідністю досліджувати як медійні, так і друковані тексти, які перетворилися на інформаційну зброю ворога, який десятками років після розпаду СРСР готував ґрунт для повномасштабних воєнних дій. Зокрема, цей процес відбувається через тексти, які виконують роль ідеологічного підготування насильства. Так, напередодні вторгнення Кремль розгорнув активну дезінформаційну кампанію, що включала масоване тиражування дезінформаційних наративів з метою виправдати майбутні військові дії замаскувати їхнє підготування та заперечити відповідальність за розв'язання конфлікту . Унаслідок цього інформаційного впливу у свідомості частини аудиторії могли сформуватися викривлені уявлення, що слугували виправданням агресії. Наприклад, російська пропаганда ставила під сумнів саме право України на існування, тавруючи українське керівництво як неонацистський режим і безпідставно звинувачуючи у геноциді російськомовних , що триває й у му р

Із початку вторгнення Росія веде масштабну багатоканальну кампанію дезінформації, спрямовану на підрив суспільної стійкості України, консолідацію підтримки війни всередині РФ і

послаблення міжнародної допомоги Україні

. Фактичні відомості засвідчують безпрецедентний розмах та інтенсивність цих маніпулятивних стратегій. За підрахунками дослідників Debunk g, лише протягом 20 го р Кремль виділив близько млрд дол млрд рублів) на фінансу вання пропагандистських медіа, а в перші місяці 20 го витрати на інформаційну кампанію зросли втричі

. Автори дослідження зазначають, що пропаганда в росії досягла рівня, небаченого з часів сталінського Радянського Союзу

Значну загрозу інформаційному суверенітету України ста новлять не лише зовнішні, але й внутрішні агенти впливу, які задовго до початку повномасштабної агресії здійснювали системну підривну діяльність Ідеться, зокрема, про в медведчука, в януковича та д. табачника. Їхні публічні тексти та політичні виступи вирізнялись активним застосуванням сугестивної риторики, емоційного маркування, імпліцитних апеляцій до колективної провини й історичної травми. Як буде показано далі у статті, ці автори систематично вдавалися до створення фальшивих дихотомій наприклад, ДЕРЖАВА СУСПІЛЬСТВО НАРОД ЕЛІТА), апелювали до СТРАХУ перед ХАОСОМ і втратою державності, послуговувалися дисфемізмами щодо опонентів і, навпаки, возвеличували певні політичні сили або ідеології. Загроза в цьому випадку полягає в тому, що подібні риторичні практики формують однозначне, емоційно забарвлене бачення політичної ситуації. Вони мали на меті не стільки інформування, скільки нав'язування певної концептуальної кар тини світу, де альтернативна думка стигматизована, а критичне мислення нівельоване. Із огляду на послідовність і масштаб такого мовного впливу тексти згаданих осіб варто розглядати як важливий складник ідеологічного підготування до агресії здійснюваного антиукраїнськими діячами України зсередини.

Активне застосування цих та інших маніпулятивних стра тегій становить пряму загрозу інформаційній безпеці й вимагає ретельного лінгвістичного аналізу. Усебічне дослідження мовних стратегій маніпуляції, використовуваних у ворожому дискурсі, є необхідним кроком для посилення інформаційної

безпеки держави і підвищення стійкості суспільства перед дезінформаційними атаками.

Методи

Тексти в. медведчука, в. януковича та д. табачника зали шаються недостатньо вичвченими саме в аспекті мовної маніпу ляції попри активні спроби цих авторів уплинути на формування суспільної думки в Україні. Особливо бракує досліджень, які розглядали би ці тексти як елементи внутрішньої інформаційної агресії, що готувала суспільну свідомість до прийняття ворожих ідеологем. У межах дослідження здійснено лінгвокогнітивний аналіз текстів, доповнений прагматичним розглядом маніпуля тивних стратегій із урахуванням їхньої риторичної функціональ ності. Оскільки значну роль у впливі на свідомість відіграють не лише мовні засоби, а й контекстуальні, культурно історичні та соціопсихологічні чинники, до уваги також узято екстра лінгвальні детермінанти. Основними методами стали якісний контент аналіз, лінгвокогнітивна реконструкція та дискур сивний аналіз, що дозволили визначити типові патерни мовної маніпуляції в антиукраїнському публічному дискурсі

Мета статті дослідити мовні стратегії та когнітивні механізми, використовувані в текстах антиукраїнських полі тичних діячів (зокрема в. медведчука, в. януковича та д табачника зосереджуючись на маніпулятивних прийомах і вербальних способах легітимізації ворожих наративів.

Результати

Корпус текстів для дослідження відображає концептуальне й дискурсивне тло, у якому формувалися ключові антиукраїнські наративи кінця х рр Публікації в. медведчука, д. табачника та в. януковича становлять особливу наукову цінність як зразки політичного дискурсу, використовуваного для систематичного формування викривленого образу української ДЕРЖАВНОСТІ, делегітимізації євроатлантичного курсу, про сування ідеї зовнішнього управління та вербалізації концепту ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА. Саме в ці роки відбувалося наро щування риторичного потенціалу проросійських сил в Україні,

що уможливило пізнішу мобілізацію суспільної свідомості в контексті російської агресії. Аналіз текстів Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права понад 000 слововживань) дозволяє простежити ранні механізми сугестивного впливу з боку в. медведчука, зокрема через апеля цію до уявної історичної кривди, дисфемізацію опонентів, легітимізацію "сильної держави" за російським зразком. Публі кація в. януковича "…І рік при владі" (2007) (понад 40 000 слово вживань) репрезентує спробу виправдати політику централізації влади шляхом гіперболізації ХАОСУ попередніх років і використання оцінної риторики для формування позитивного бачення уряду. У тексті д. табачника "Україна в НАТО чи НАТО в Україні" (2008) (понад 4 800 слововживань) просте жуємо маніпулятивну репрезентацію західних інституцій як загрози, що резонувала з кремлівськими наративами. Аналіз цих публікацій у ретроспективі дає змогу виявити еволюцію дискур сивних стратегій внутрішніх агентів упливу, які закладали підвалини подальшої інформаційної агресії з боку РФ

Дослідження тексту в медведчука Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права виявило систе матичне використання МАНІПУЛЯТИВНИХ мовних прийомів, спрямованих на формування ОДНОЗНАЧНОГО сприйняття ідей та обмеження КРИТИЧНОГО мислення. Ці прийоми активно впливають на реципієнта через емоційний ТИСК, ство рення ілюзії БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНОСТІ та СПРОЩЕННЯ складних суспільних питань. Їхнє вживання в умовах політичної НЕСТАБІЛЬНОСТІ значно посилює риторичний ефект, спрямо ваний на переконання аудиторії.

Розглянемо конкретні приклади

Людство нині переживає знаменні часи у своєму розвиткові. Ось ось воно вступить до третього тисячоліття свого літочислення. Зважаючи на це, здається, можна припустити, що воно набуло неперевершеного досвіду із влаштування свого життя, організації найсприятливіших для кожної людини суспільних відносин медведчук с У цій цитаті використано **піднесену лексику** *знаменні часи неперевер шеного досвіду* котра має на меті створити ефект величності та

значущості моменту. Пафос у цьому випадку спонукає читача сприймати твердження як аксіому. Водночас уживання звороту невизначеності *здається, можна припустити* приховує суб'єктивність оцінки, створюючи ілюзію об'єктивності.

Однак це не зовсім так, і з тією чи іншою наполегливістю людство продовжує шукати більш ефективних форм свого існування. І насамперед ця проблема зачіпає народи, які протягом століть перебували у колоніальній та напівколоніальній залежності від розвинутих держав, а також країни колишнього соціалістичного табору медведчук с. Використано **апеляцію до історичної несправедливості** через згадку про колоніальну та напівколоніальну залежність націлену на відповідну емоційну реакцію в читача. Конструкція *з тією чи іншою наполегливістю* додає не підкріпленої фактами узагальненості

Зараз в Україні склалася непроста економічна і політична ситуація Країна все більше й більше зубожіє, стає постійним боржником могутніх світових фінансових сил, що загрожує її незалежності медведчук с. У цьому уривку засто совано **гіперболізацію** *все більше й більше зубожіє*), що підсилює емоційний уплив на читача. Фраза *могутніх світових фінансових сил* слугує прикладом **евфемізму**, котрий приховує конкретні назви і деталі. Формулювання *загрожує її незалеж ності* вводить **емоційно забарвлену оцінку**, спрямовану на виклик СТРАХУ за НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ.

Значна частина народу, особливо люди похилого віку, перебуває за межею елементарного матеріального виживання медведчук с. 8). Фраза *за межею елементарного матеріального виживання* є прикладом **негативної мета фори** що формує драматичне бачення суспільного занепаду. Автор використовує **апеляцію до емоцій**, акцентуючи увагу на вразливих соціальних групах (людях похилого віку), щоби викликати співчуття.

Все це у соціальному плані розшаровує суспільство, що у свою чергу ще більше утруднює процес виходу з кризи медведчук с.). Тут ужито **каузальний зв'язок**, поданий як очевидний, хоча причиново наслідкова залежність між

явищами не підкріплена доказами. Формулювання *ще більше утруднює* лише підсилює негативний тон повідомлення.

Тло економічних негараздів до того ще й вкрито туманом політичного бедламу медведчук с. 8). Фраза *туман політичного бедламу* може слугувати прикладом **метафоризованого дисфемізму**, покликаного знецінити політичну ситуацію в Україні. Використання лексеми *бедлам* вербалізує концепт ХАОС, поглиблюючи критичну конотацію тексту.

Зараз же в Україні створена і все активніше починає діяти нова Соціал демократична партія України (об'єднана). Вона заявила про себе як загальноукраїнська політична сила, що має підтримку в масах, своїх представників у Верховній Раді України, впевнено виходить на арену політичного життя. Немає сумніву в тому, що в недалекому майбутньому саме ця політична партія стане головною політичною силою українського народу в його боротьбі за соціальний прогрес, матеріальний добробут, життя, гідне людини медведчук с. 14). Фраза *немає сумніву* **апелює до беззаперечності** та спонукає читача прийняти твердження без доказів. Уживання прислівника *впевнено* і вставної конструкції *Немає сумніву в тому* у цьому контексті виявляє позитивне бачення партії, підсилюючи довіру до партії без дійсних підстав.

І діяти слід рішуче, оскільки держава і суспільство не можуть постійно перебувати у стані соціально політичної невизначеності. Така ситуація тільки сприяє так званим "лівим", які накопичують сили для комуністичного реваншу медведчук с. Фраза ***діяти слід рішуче*** є прикладом **директивної риторики** що створює тиск на реципієнта, закликаючи до певної дії. Використання пасивного діє прикметника у ролі означення до іменника *так званим* знецінює опонентів і слугує **дисфемізмом,** а вираз *накопичують сили для комуністичного реваншу* вводить елемент СТРАХУ, що є типовим для **апеляції до ЗАГРОЗИ**. Подібна риторика має на меті створити асоціативний зв язок між негативними подіями у минулому та можливим майбутнім (*комуністичний реванш*

Складається враження, ніби існують дві незалежні одна від одної площини життя суспільства і держави медведчук

с. 15). Безособова вставна конструкція *складається враження* вводить **невизначеність**, що дозволяє авторові уникнути ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ за висловлену оцінку. Пасивність повідомлення створює ефект об'єктивного спостереження, хоча твердження є цілковито суб'єктивним.

На жаль, таке становище це не тільки розмови про наше можливе негативне майбутнє, це наше сьогодення, яке, хвала Богу, не набуло ще своїх найжахливіших форм медведчук с 16). Використання патетичної фрази *хвала Богу* є прикладом **емоційної апеляції**, яка додає ДРАМАТИЗМУ повідомленню Фрагмент *не набуло ще своїх найжахливіших форм* містить **гіперболізацію** спрямовану на підсилення ТРИВОГИ.

Що ж до держави, то вона, будучи демократичною і правовою, повинна забезпечувати своїм громадянам можли вість активної участі у політичному житті країни, розвивати інститути самоврядування, ефективно захищати визначені Конституцією і закріплені в чинному законодавстві права і свободи людини і громадянина медведчук с. 18). Фраза *повинна забезпечувати* є прикладом **нормативної мови** яка пропонує ідеальну версію розвитку подій у повідомленні, проте без уточнень, як цього досягти, створюючи у читача ОЧІКУВАННЯ, нібито ситуація може бути простою для розв язання

На перший погляд все йшло дуже демократично, однак кінець кінцем сталося так, що переважна більшість населення України залишилася з ваучерами, а колишні партійні, радянські та господарські керівники з приватизованою державною власністю, реальними власниками якої вони й стали медведчук с. 19). У наведеній цитаті в. медведчук уживає **прийом контрасту** між словами *демократично* та *залишилася з ваучерами*, що має на меті викликати обурення у читача. Фраза *коли гарантом виступили ваучери* є прикладом **іронії** яка підсилює негативне ставлення до ситуації.

При цьому слід зазначити, і це дуже важливо, що бажання нажитися на приватизації об'єднало людей різних політичних поглядів, з різними партійними квитками у кишенях медведчук с. 19). Конструкція *слід зазначити, і це дуже важливо* слугує

прикладом **апеляції до авторитету**, яка наголошує на важливості сказаного, хоча подана інформація не підкріплена фактами

Ніде прямо не ставиться питання про те, звідки з'явилися у нас в Україні багаті і дуже багаті люди де ті джерела, що сформували таку значну соціальну групу як "нові українці" тощо медведчук с. . Тут ужито популістське **риторичне запитання** *звідки з'явилися багаті і дуже багаті люди*), яке підсилює ІНТРИГУ і формує негативну репрезентацію явища без наведення фактів.

Так то воно так. Однак за великим рахунком, як не прикро про це говорити, основним винуватцем усіх тих негараздів, провалів та суттєвих помилок, які сталися у житті українського народу в останнє десятиріччя, є він сам медведчук с. Уривок *як не прикро про це говорити* вводить **апеляцію до колективної провини через емоційне фреймування** від англ. спрямовану на виправдання негативного твердження. Використання узагальнення *він сам* є прикладом **звинувачення колективного суб'єкта**, що може викликати у читача відчуття колективної ПРОВИНИ.

От і виходить, що за деякими винятками гострі політичні питання, які можуть викликати негативний резонанс у суспільстві, як правило, не ставляться або ж набувають завуальованої форми медведчук с. 22). Фраза *от і виходить* створює видимість логічного підсумку, хоча наведені факти недостатньо доводять тезу. Формулювання *набувають завуальованої форми* слугують прикладом **евфемізму**, що натякає на ПРИХОВАНІ МОТИВИ.

Будемо відверті і не станемо вводити себе в оману медведчук с. 22). Фраза *будемо відверті* є **апеляцією до щирості** що спрямована на встановлення довіри до висловленого твердження, тоді як вислів *не станемо вводити себе в оману* формує ілюзію ОБ'ЄКТИВНОСТІ, хоча подальший текст має суб'єктивний характер.

Наше хворе суспільство зрештою видужає медведчук с. Використання метафори *хворе суспільство* є прикладом **негативної семантичної репрезентації**, яка створює ДРАМАТИЧНЕ ВРАЖЕННЯ про стан суспільства. Також

в. медведчук тут використовує формулювання *зрештою видужає* додає **ілюзію оптимізму**, спрямованого на пом'як шення негативного змісту, таким чином балансуючи негативний і позитивний аспекти повідомлення.

Саме з цього повинна починатися і цим закінчуватися будь яка акція державної політики, хоча зрозуміло, що діяти так дуже непросто: завжди у тій чи іншій ситуації можуть виникнути інші пріоритети, і треба бути дуже стійким, відданим ідеалам гуманізму та людської справедливості, кінець кінцем заповідям Христа, щоб за будь якої ситуації керуватися лише цими ідеалами медведчук с. . У наведеному фрагменті *заповідям Христа* слугує прикладом **апеляції до морального авторитету і релігії** що формує позитивне емоційне тло і переконливість висловленого. Цей прийом може викликати відчуття ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ дотримання цих принципів незалежно від їхньої реалістичності в державній політиці

При всіх недоліках, які, безумовно, мають місце в будь якій країні, тим більше, що завжди є люди, які незадоволені своїм соціальним станом, дійсно вражають дані, що свідчать про рівень матеріального забезпечення населення розвинутих демократичних держав медведчук с. 37). Фраза *дійсно вражають дані є емоційним підсиленням* покликаним наголосити на різниці між розвинутими державами і Україною. Вислів *при всіх недоліках* слугує **заперечною модальністю**, яка пом якшує оцінку і створює видимість об'єктивності.

Так, наприклад, валовий національний продукт Швейцарії на душу населення у 1995 р. складав 40630 дол., в Японії дол., в Норвегії дол. І у той же час в Україні дол в Узбекистані дол., Вірменії дол., Грузії дол медведчук с. 37). Перерахування статистичних відомостей із використанням **контрасту** між високими показниками РОЗВИНЕНИХ країн і низькими показниками ПОСТРАДЯНСЬКИХ держав створює сильний емоційний ефект. Таке представлення інформації без глибокого контексту формує негативну репрезентацію України попри певну об єктивність повідомлення.

Логічно, що у зв'язку з цим виникають питання стосовно того, яким повинно бути суспільство, якою повинна бути держава, щоб створити найсприятливіші умови для всебічного розвитку людини, задоволення всіх її розумних та справедливих потреб медведчук с. 37). Вступна частина речення *логічно, що у зв'язку з цим* є прикладом **псевдологічного зв'язку**, який не містить достатнього обґрунтування, проте створює ілюзію причиново наслідкового зв'язку між відо мостями і висновками

А якраз саме цієї солідарності, цього єднання, які так необхідні тепер, в українському суспільстві і нема медведчук с. ***Фраза*** *якраз саме цієї солідарності* вводить **акцент на нестачі** що підсилює негативну оцінку ситуації в українському суспільстві. Використання узагальнення *нема* створює картину абсолютного браку позитивних змін.

Щоб не бути голослівним., досить послатися на один лише факт, ми вже до нього кілька разів зверталися, як до прикладу, бо він красномовний для таких ситуацій медведчук с.). Фрагмент *щоб не бути голослівним* є прикладом **ілокутивного акту виправдання** який підсилює перекон ливість викладеного твердження, хоча сам приклад може бути суб'єктивно обраним для підтвердження тези.

Тільки за таких обставин може йтися про відкритість влади, що є неодмінною умовою успішного розвитку справді гуманістичного суспільства медведчук с. 8). У цьому фрагменті автор використовує словосполучення *неодмінною умовою, що можна трактувати як оцінну пресупозицію*, що створює у читача враження, нібито наведена позиція є єдиною правильною і безальтернативною.

При цьому це питання слід вирішувати не кулуарно, як це робиться зараз, а на максимально демократичній основі, із залученням зарубіжних експертів, фахівців консультантів медведчук с. 2). Автор використовує **антитезу**, проти ставляючи негативно забарвлене слово *кулуарно* і позитивне словосполучення *демократичній основі*. Така конструкція підкреслює НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ і ЗАКРИТІСТЬ чинних методів, на противагу ідеалізованій ВІДКРИТОСТІ. Вико

ристання словосполучення *максимально демократичній основі* покликане додати важливості твердженню через перебільшення. Фрагмент *із залученням зарубіжних експертів* уводить елемент апеляції до АВТОРИТЕТІВ, підкреслюючи нібито необхідність зовнішнього втручання (наратив, яким часто послуговуються ворожі пропагандисти і нині)

Не може бути такого, щоб у цивілізованому світі це завдання не було змоги розв'язати з найменшими вратами медведчук с. 72). в. медведчук удається до **апеляції до уявного авторитету** *цивілізованого світу*. Це поняття вико ристане як ідеалізований узірець протиставлений реаліям України. Уживання фрази *не було змоги розв'язати з найменшими вратами* може формувати у реципієнта відчуття неспроможності уряду, апелюючи до емоцій через НЕГАТИВНИЙ ПІДТЕКСТ.

Одним із найголовніших напрямів докорінних змін та розвитку суспільних відносин в Україні є проведення на принципово іншій соціальній основі конструктивної правової реформи. Це зрозуміло й не потребує особливої аргументації. Адже в Україні на базисному рівні змінюється суспільний та державний лад, що знайшло своє закріплення в Конституції України 199 р., впроваджується система ринкових, заснованих на приватній власності, економічних відносин, котра вимагає розширення і демократизації всієї системи прав і свобод людини і громадянина медведчук с.). Автор вико ристовує **узагальнення**, вербалізоване через фразу *не потребує особливої аргументації*, котра навіює очевидність тверджень без їхнього детального пояснення. Застосування словосполучення *докорінні зміни* підсилює важливість і масштабність реформ, створюючи враження невідворотності. Послідовне ви користання **епітетизації** як от *принципово інша соціальна основа* та *розширення і демократизація прав*, формує позитивний погляд на пропоновані зміни, приховуючи справжні складнощі їх упровадження.

На жаль, зараз ми повинні визнати що розвиток законодавства, права в цілому суттєво відстає від потреб розвитку української державності медведчук с.

Автор удається до **евфемізму** через словосполучення *суттєво відстає*, щоби м'яко акцентувати увагу на значних проблемах у ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ. Упровадження вставної сполуки *на жаль* створює **емоційний уплив**, який має на меті викликати співчуття. Фраза *потреб розвитку української державності* слугує **узагальненням,** яке не уточнює конкретних аспектів, залишаючи можливості для подальшого МАНІПУЛЮВАННЯ.

У зв'язку з цим, як вірно зазначається в літературі, відповідне державне регулювання ринкових відносин може розглядатися як шлях до їх вдосконалення, забезпечення рівних, а, значить, вільних від запрограмованих невдач можливостей медведчук с.). Автор апелює до **ненаочних джерел** через вислів *як вірно зазначається в літературі*, щоби створити ілюзію легітимності тверджень без конкретного посилання. Використання словосполучення *запрограмованих невдач* базоване на **негативній конотації** формуючи у читача ТРИВОЖНЕ ставлення до неврегульованості ринку.

Отже аналіз застосування наведених маніпулятивних прийомів у тексті в. медведчука Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права продемонстрував, що він є спрямованим на створення ЕМОЦІЙНОГО ТИСКУ та обмеження КРИТИЧНОГО аналізу реципієнтів. Авторські тези подані як ОЧЕВИДНІ й БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІ, сприяють нав'язуванню ОДНОЗНАЧНОГО трактування суспільно полі тичних процесів, обмежуючи можливість для ОБ'ЄКТИВНОГО аналізу. Такі методи підривають основи КОНСТРУКТИВНОГО дискурсу залишаючи реципієнта у стані ЗАЛЕЖНОСТІ від запропонованих адресантом ідей.

Аналіз публікації в януковича І рік при владі показав систематичне використання різноманітних маніпулятивних прийомів, спрямованих на формування ПОЗИТИВНОГО іміджу уряду та нейтралізацію критики. Текст виявляє широкий арсенал мовних засобів, які створюють ілюзію ефективності політичних дій, зміцнюють ДОВІРУ до влади та водночас підважують позиції опозиції. Такий підхід ґрунтується на ретельно продуманих стратегіях упливу, які включають емо ційне забарвлення, риторичні прийоми та підкреслення

значущості певних дій і рішень. Аналіз тексту демонструє, як **маніпулятивні прийоми можуть знижувати здатність аудиторії до критичного сприйняття інформації формуючи однобокі висновки та емоційну підтримку без глибокого аналізу**. Варто зазначити, що у тексті використані засоби як позитивної, так і негативної кумуляції які допомагають уряду створювати бажаний суспільний наратив

Розглянемо приклади маніпуляцій у цитатах із тексту.

Національний "круглий стіл", який ми започаткували, без сумніву, є потрібним інструментом загальнонародної дискусії з тих питань, які хвилюють суспільство янукович, 20 с.
У цьому реченні реалізовано кілька мовних стратегій маніпулятивного впливу. По перше, оцінне словосполучення *потрібний інструмент* у поєднанні з виразом *загальнонародна дискусія* може слугувати прикладом **позитивної номінації** та **позитивної кумуляції** які формують позитивну асоціативну рамку навколо ініціативи влади. По друге, вставне прислівникове словосполучення *без сумніву* виступає прикладом **сугестивної (нав'язувальної) модальності**, що належить до технік **мовної пресупозиції**. Подібна форма мовлення передбачає єдину можливу оцінку події як позитивної заздалегідь усуваючи будь які сумніви або критичні інтерпретації з боку реципієнта.

Відверта, щира і доброзичлива розмова між лідерами політичних партій, громадських об'єднань дає нам можливість чітко визначити ті, так би мовити, больові точки суспільних настроїв, без урахування яких неможливо об'єднати Україну янукович, 2007 с. У наведеному фрагменті помітне **накопичення (кумуляція) епітетів із позитивною конотацією**, що створює сприятливе емоційне тло і формує довіру до учасників дискусії. **Позитивне фреймування** тут має на меті викликати прихильність аудиторії до процесу обговорення. Фраза *так би мовити, больові точки суспільних настроїв* ґрунтована на **метафорі**, котра додає ДРАМАТИЗМУ й акцентує увагу на нагальних суспільних проблемах. Концептуальна метафора тілесного болю активізує тривожне сприйняття ситуації, посилюючи ефект сугестії.

Ми отримали можливість пошуку компромісів та порозу міння у подоланні розбіжностей, які існують у суспільстві янукович, 2007, с. 3). У цьому фрагменті помітним є вико ристання **прийому замовчування**. Уривок *пошуку компромісів та порозуміння* апелює до консенсусної моделі спілкування, однак не вказує на конкретні сторони конфлікту чи характер цих *розбіжностей*, що дозволяє уникнути прямої відповідальності. Узагальнену лексику як от *подолання розбіжностей*, можна вважати **евфемізацією конфлікту** яка виконує функцію пом'як шення реального стану справ і сприяє створенню уявлення про нібито злагоджений суспільний процес. **Техніка псевдо консенсусу** тут використана задля створення дискурсу конструктивності без надання фактичного змісту.

Однією з них є тема федералізації. Хочу підкреслити, що *проблема ця не є гострою сьогодні. Вона виникла під час та після минулих президентських виборів виключно як форма протесту значної частини українського суспільства* янукович, с. 3). Тут використано **знеособлення** через фразу *форма протесту значної частини українського суспільства*, що дозволяє мовцеві уникнути КОНКРЕТИКИ та створити імідж загального НЕВДОВОЛЕННЯ. Прислівник *виключно* посилює ОДНОСПРЯМОВАНІСТЬ причин проблеми, що є прикладом **гіперболізації**

Не може бути дискримінаційних підходів до російської мови в Україні. Якщо ми справді європейська нація. Якщо ми справді культурний народ (янукович с. 4). Словосполучення *дискримінаційних підходів* є **дисфемізмом,** який створює НЕГАТИВНЕ бачення будь яких дій, що обмежують права російської мови. Повторення *якщо ми справді* можна трактувати як **анафору**, що акцентує увагу на ІДЕНТИЧНОСТІ як культурної і європейської держави. У наведеному фрагменті також спостерігаємо імпліцитну МАНІПУЛЯЦІЮ через **підміну понять**, покликану побудувати зв язок між європейською нацією та толерантністю до російської мови

Під час дискусій за "круглим столом" ми намагалися визначити ті головні виклики, яким мусимо протиставити свою толерантність, зваженість і державну мудрість янукович,

с. 4). Слова *толерантність, зваженість, державна мудрість* є прикладом **патетичної лексики**, покликаної вербалі зувати позитивний портрет учасників діалогу.

Нас об'єднує наша земля красива Україна. Тому що на цій землі могили наших предків… після нас будуть жити наші діти янукович, 200 с. 6). Ця частина містить **апеляцію до патріотизму** через згадування *могили наших предків* і *наші діти*, що посилює емоційний зв'язок із концептом ЄДНОСТІ. Якісний прикметник *красива* є **епітетом,** який формує ПОЗИТИВНЕ бачення України.

Ми знаємо, що не ставимо собі за мету когось ламати через коліно. Але ми ставимо собі за мету об'єднати нашу державу янукович, 2007, с 6). Фраза *ламати через коліно* є **метафорич ним дисфемізмом,** який описує НЕГАТИВНУ модель пове дінки, протиставляючи її заявленим ЦІННОСТЯМ. Це створює бачення уряду як поміркованої СИЛИ, спрямованої на ЄДНІСТЬ

Коли Урядом приймаються і готуються зважені рішення. Парламент приймає відповідні закони Президент має місце Глави держави згідно з Конституцією і об'єднує цей процес янукович, с. У наведеному фрагменті використано **позитивну кумуляцію** що підкреслює ГАРМОНІЙНІСТЬ і ЕФЕКТИВНІСТЬ дій уряду, парламенту та Президента. Слово *зважені* додає впевненості у РАЦІОНАЛЬНОСТІ ухвалюваних рішень. Окрім того, використання пасивного стану (*Коли Урядом приймаються і готуються зважені рішення* слугує засобом фокусування уваги на дії та її результаті, відволікаючи від конкретного суб'єкта, що ухвалює ці рішення, що є типовим для офіційно ділового стилю і сприяє створенню враження безособової ОБ'ЄКТИВНОСТІ.

Я впевнений у тому, що цей Уряд буде дієвий, буде ефективний, професійний і відповідальний. Я готовий взяти на себе цю відповідальність, якщо ви мене підтримаєте янукович с. 7). Повторення *дієвий, ефективний, професійний, відпо відальний* є **позитивною кумуляцією**, спрямованою на під креслення переваг уряду. Твердження *я готовий взяти на себе відповідальність* спрямоване на вербалізацію концепту ЛІДЕР.

Наша фракція разом із партнерами підготували пропозиції щодо формату Уряду, які сьогодні будуть надані янукович, с. 7). Фраза *разом із партнерами* є прикладом **заклику до єдності**, що підкреслює КОЛЕКТИВНИЙ характер рішень. Використання дієслова в минулій формі *підготували* натякає на ПРОФЕСІЙНІСТЬ і попередню підготовку.

Коли я готувався до цієї зустрічі, члени Уряду мені підказали, що буде невірно казати "декілька днів", адже ми працювали і декілька ночей янукович, с. . У цьому реченні вжито **емоційно забарвлену лексику** *вразило декілька ночей* що створює акцент на інтенсивності підготування та самовідданості. Окрім того, підкреслення власних зусиль через *ми працювали і декілька ночей* є прикладом **сугестивної позитивної саморепрезентації** спрямованої на підвищення ДОВІРИ до повідомлення через демонстрацію зусиль.

Ми зобов'язані шукати шляхи для створення єдиної команди, яка буде складатись з чотирьох політичних сил "Наша Україна" (тобто, наші попередники, сьогодні наші партнери Партія регіонів, Соціалістична партія і Комуністична янукович, 2007 с. Словосполучення *єдина команда* слугує прикладом **метафоричної узагальненості** що сприяє форму ванню уявлення про ідеальну кооперацію, хоча насправді можуть існувати значні розбіжності між цими політичними силами Перерахунок партій із зазначенням *попередники, сьогодні партнери* побудований на **глорифікації**, спрямованій на ЗГЛАДЖУВАННЯ минулих конфліктів і створення уявлення про ЄДНІСТЬ. Також акцент на *зобов'язані шукати шляхи* є прикладом **заклику до морального ОБОВ'ЯЗКУ** спрямо ваного на мобілізацію ПІДТРИМКИ серед населення.

Ми поставили собі завдання запросити для спільної роботи… професіоналів людей, здатних працювати ефек тивно, працювати на суспільство, на країну янукович, 2007 с.). Фраза *людей, здатних працювати ефективно* містить **оцінну лексику** яка акцентує увагу на ПРОФЕСІОНАЛІЗМІ урядових рішень, створюючи ПОЗИТИВНЕ сприйняття без конкретних прикладів. Використання повтору *працювати ефективно, працювати на суспільство* підсилює повідомлення

за допомогою **анафори** спрямованої на формування ДОВІРИ. Згадка про *суспільство* і *країну* також має ознаки **патетичного прийому**, що посилює ЕМОЦІЙНИЙ зв'язок із реципієнтом

Ми шукатимемо такі можливості, щоб кожен працівник зміг себе реалізувати… щоб кожен фахівець знайшов своє місце янукович с. У цьому фрагменті використано **позитивну кумуляцію** через повторення *кожен працівник кожен фахівець*, що створює ІЛЮЗІЮ загальної турботи. Формування *зміг себе реалізувати* є **сугестивною мовою** яка може викликати у слухачів відчуття ПІДТРИМКИ. Уривок *знайшов своє місце* слугує додатковим засобом який посилює повідомлення, що уряд нібито дбає про кожного громадянина, уникаючи конкретних механізмів реалізації.

Кожні наступні будуть або посилювати його підтримку в суспільстві, або, навпаки наближувати невідворотний кінець його політичної кар'єри і стрімке зниження авторитету партії, яку він очолює янукович, с. **Поляризація наслідків** через сполучникову конструкцію *або … або* ШТУЧНО ЗВУЖУЄ варіанти розвитку подій до крайнощів, що **спрощує складність політичної динаміки** Уявлення про НЕВІДВОРОТНІСТЬ змін викликає емоційний уплив, знижуючи КРИТИЧНЕ сприйняття АЛЬТЕРНАТИВНИХ варіантів.

За цих умов відносини "влада суспільство" набувають характеру контракту на виконання певних соціальних замовлень, під яким стоїть підпис конкретного виконавця янукович с. **Аналогія** з контрактом уводить поняття юридичної чіткості, яка в реальності ускладнена політичними маневрами. Концептуальна опозиція ВЛАДА СУСПІЛЬСТВО посилює поляризацію. Така метафора створює відчуття СТАБІЛЬНОСТІ та ПРОЗОРОСТІ, які не обов'язково відповідають дійсності.

Об'єднання Партії регіонів із Соціалістичною та Комуністичною партіями, перспектива широкої коаліції з "Нашою Україною" суттєво знизили політичну напруженість останніх двох років, що готова була перейти у відкрите громадянське протистояння янукович с. **Концептуалізація ЗАГРОЗИ** через *готова була перейти у відкрите громадянське протистояння* підсилює ЗНАЧУЩІСТЬ об'єднання як єдиного

правильного рішення. Використання СТРАХУ перед протистоянням мобілізує ПІДТРИМКУ заявленої коаліції.

З сильним рахуватимуться, а не диктуватимуть йому умови янукович, 20 с. **Дихотомія СИЛЬНИЙ СЛАБКИЙ** вербалізована через протиставлення *рахуватимуться... дикту ватимуть умови* побудована на СТЕРЕОТИПІ про зовнішню політику як гру СИЛИ, таким чином **підбурюючи суспільство до певних дій на користь мовця**. Це емоційне звернення формує уявлення про пряму залежність ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ від ВНУТРІШНЬОЇ ЄДНОСТІ.

У перші два три місяці нашій коаліції важливо було не лише сконцентруватись на вирішенні поточних проблем. Досвід роботи в режимі антикризових дій переконливо вказував на вразливість української економіки, її неготовність проти стояти викликам сучасності у середній і довгостроковій перспективі янукович, 2007 с. 29). Цей уривок ілюструє **заклик до ЗАГРОЗ та НЕВІДКЛАДНОСТІ дій**. Він спря мований на формування в аудиторії почуття терміновості та підтримки для рішень коаліції. Указівка на *вразливість* економіки підкреслює необхідність ЗМІН поданих як БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИЙ крок.

Хочу звернути увагу на три найбільш виразні симптоми соціального нездужання нашої держави: один з найнижчих у світі рівень народжуваності; низький рівень очікуваної три валості життя 62 роки для чоловіків; масова трудова еміграція (кожного місяця близько 3500 осіб покидають Україну янукович, 200 с. 1). Цей приклад ілюструє **емоційний уплив через перелік тривожної статистики** спрямований на викли кання відчуття КРИЗИ та необхідності негайних дій. Згадування про *низький рівень народжуваності* та *масову еміграцію* покликані **підкреслити драматичний стан ДЕРЖАВИ**

Наступне стратегічне завдання покращити забезпечення країни власними паливно енергетичними ресурсами. В цьому напрямі вважаю необхідним розвиток наступних напрямів. янукович, 2007 с. 37). Цей фрагмент демонструє **акцент на технократичному підході**, спрямованому на залучення підтримки серед технічних експертів і промисловців. Перелік

конкретних напрямів має на меті створити враження ПРОДУМАНОЇ стратегії, хоча акцент на видобування ресурсів може приховувати СЛАБКІСТЬ у розвитку інших секторів.

В першу чергу, це розвиток конструктивної довгострокової співпраці з Російською Федерацією. Адже стабільність поставок енергоносіїв та їх ціна на внутрішньому ринку у найбільшій мірі залежить від побудови партнерських відносин із Росією янукович, 2007 с Цей приклад ілюструє **використання залежності як інструменту виправдання тісних зв'язків із росією**, формуючи враження, що без таких відносин енергетична стабільність неможлива. У цьому кон тексті автор позиціонує СТАБІЛЬНІСТЬ як головний аргумент для прийняття політики, яка може бути сприйнята неоднозначно.

Наступне стратегічне завдання покращити забезпечення країни власними паливно енергетичними ресурсами янукович, с. Це речення наголошує на СИСТЕМНОСТІ та ПЛАНОВОСТІ дій, що мають забезпечити енергетичну БЕЗПЕКУ. Чіткий поділ на напрями як от освоєння родовищ чи розвиток атомної енергетики, ґрунтується на **прийомі конкретизації** Однак відсутність чітких часових меж або відповідальних осіб може викликати СУМНІВИ у виконанні заявлених заходів.

За короткий проміжок часу Уряд забезпечив головне стабільно високі темпи зростання економіки близько восьми з половиною відсотків щомісяця. Я повторюю це з початку роботи Уряду, тобто, з серпня місяця. Ціни під контролем, і, як ви знаєте, ми не застосовуємо ніяких неринкових методів, про стабільність говорить сама стабільність економіки. Подолано бюджетну кризу, покращується сальдо зовнішньо торговельного балансу янукович, 2007 с.). Наведена цитата демонструє **використання статистичних відомостей задля підтвердження ефективності уряду**. Наголошення на стабіль ності економіки через ПОКРАЩЕННЯ ключових показників може створювати враження КОНТРОЛЬОВАНОЇ ситуації. Проте **апеляція до успіхів без глибшого аналізу причин** може викликати СУМНІВ у довготривалості таких результатів.

До України повертаються інвестори. Ми підвищили зарплати і пенсії. Наголосили на тому, що протягом цього року будемо робити це тричі. Економіка одужує янукович, 2 с.). Цей уривок демонструє **апеляцію до успіхів, які напряму впливають на громадян** як от підвищення зарплат і пенсій. У речення вербалізоване ПОЗИТИВНЕ сприйняття урядових ініціатив. Водночас **відсутність конкретних механізмів реалізації** можна сприймати як ПОВЕРХОВИЙ підхід до вирішення системних проблем.

На моє глибоке переконання, в Україні не було жодних об'єктивних підстав, які б виправдовували підписання Президентом Указу "Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України янукович, 200 с.). У цьому фрагменті спостерігаємо **спробу делегітимізувати дії Президента** акцентуючи увагу на СТАБІЛЬНОСТІ ситуації в країні. Наголошення на відсутності правових підстав спрямоване на вербалізацію НЕСПРАВЕДЛИВОСТІ. Однак **подібна риторика не враховує можливість альтернативного бачення кризи**

Всі ви були свідками, що 26 березня 2 року в Україні відбулись найбільш демократичні, прозорі та чесні вибори за всю нашу історію янукович, 2007 с. Це речення ілюструє **заклик до демократичності як основного досягнення**, що слугує обґрунтуванням правомірності дій уряду. Використання таких тверджень покликане зміцнити ДОВІРУ громадян. Водночас **відсутність аналізу поточних викликів може нівелювати силу аргументації** Також в. янукович намагається заручитися підтримкою аудиторії, що має посилити ПЕРЕКОНЛИВІСТЬ повідомлення завдяки зверненню *всі ви були свідками*

На жаль, наша опозиція з самого початку обрала деструктивні і конфронтаційні підходи янукович с.). Наведений уривок демонструє **використання дискредитації опонентів** що може створювати враження їхньої НЕПРИДАТНОСТІ до конструктивної співпраці. Така риторика дозволяє зміцнити позицію уряду як сторони, яка працює на БЛАГО КРАЇНИ. Проте **надмірну критику без пропозицій співпраці** можна сприймати як УПЕРЕДЖЕНІСТЬ.

Наш Уряд знає, що робити, знає, як робити, і робить. Тому ми впевнені у результаті янукович, 2000 с.). Це речення слугує прикладом **використання впевненості для посилення довіри до уряду**. Наголошення на КОМПЕТЕНТНОСТІ та РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ сприяє формуванню ПОЗИТИВНОГО іміджу. Однак **відсутність конкретних фактів може зменшити ефективність аргументу**

За час роботи Уряду ми досягли успіхів у забезпеченні макроекономічної стабільності. Економіка негайно від реагувала прискореним зростанням. Водночас нам треба ще багато зробити для збільшення українського експорту та подолання негативного сальдо в зовнішній торгівлі янукович с. 98). Тут спостерігаємо **позитивну оцінність у поданні інформації**, реалізовану через лексеми *успіхів прискореним зростанням* Водночас словосполучення *треба зробити* вказує на майбутні завдання, що створює баланс між ДОСЯГНЕННЯМИ і ВИКЛИКАМИ.

Пріоритетним завданням Уряд бачить встановлення в країні верховенства закону. Ми про це також весь час говоримо янукович, 2007 с. Фраза містить **підсилення через повторення**, де слова *весь час говоримо* наголошують на послідовності дій. Концепт ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНУ використаний як універсальна ЦІННІСТЬ, що апелює до ДЕМОКРАТИЧНИХ ідеалів.

Закріплені в нашій стратегії завдання досить амбіційні, але досяжні за умов злагодженої роботи Уряду та громадського контролю за ходом реформ янукович, 200 с.). У наведеній цитаті наявний **баланс між амбітністю та реалістичністю** якого адресант намагається досягти через ПРОТИСТАВЛЕННЯ *амбіційні, але досяжні* Упровадження фрази *громадський контроль* додає тексту елемент ПРОЗОРОСТІ.

Ми переконані, що економічні реформи можуть і повинні проводитись в інтересах широких верств населення янукович, с. Фраза містить **апеляцію до соціальної справедливості**, підкреслену словами *в інтересах широких верств населення*. Використання модальних слів *можуть і повинні* підсилює ВПЕВНЕНІСТЬ у досяжності мети.

Робота такого масштабу вдавалася тим країнам, де громадяни, влада і політики відчували загальну відповідальність за досягнення спільних цілей янукович, 20 с.). Використання прикладів інших країн демонструє **інтертекстуальність** а словосполучення *загальна відповідальність* формує відчуття КОЛЕКТИВНОСТІ та ВАЖЛИВОСТІ спільних дій.

Наш Уряд знає, що робити, знає, як робити, і робить янукович, 2007 с.). Тричленна структура речення є прикладом **риторичної техніки**, яка підсилює ВПЕВНЕНІСТЬ у правильності курсу. Повторювана конструкція з дієсловом *знає* не лише формує ритмічну симетрію, що полегшує запам'ятовування повідомлення, а й імпліцитно нав'язує уявлення про всебічну ПОІНФОРМОВАНІСТЬ та ЕКСПЕРТНІСТЬ суб'єкта, тобто уряду.

Ми йдемо дорогою Закону і Правди. Ми терпеливо чекали рішення Конституційного Суду. Ми вірили в перемогу права, в торжество демократії янукович, 2007 с. 105). У цих реченнях застосовано метафору *дорогою Закону і Правди* покликану посилити ідею високих МОРАЛЬНИХ принципів. Повторення особового займенника *ми* вказує на КОЛЕКТИВНІСТЬ і ОБ'ЄДНАНІСТЬ, а словосполучення *перемогу права* та *торжество демократії* створюють риторичне піднесення.

Їм потрібні високі крісла та посади. А нам економічне зростання і нові робочі місця для людей янукович, 2007 с.
Цей фрагмент містить **антитезу**, яка протиставляє інтереси ОПОЗИЦІЇ та УРЯДУ. Використання займенників *їм* і *нам* розділяє сторони на ВОРОГІВ та ЗАХИСНИКІВ НАРОДУ вербалізуючи концепт ТУРБОТЛИВОГО УРЯДУ.

Звичайно ми, як відповідальні політики, не могли допустити кровопролиття. І погодилися на вибори янукович, 20 с.
Ця фраза апелює до **моральних цінностей**, створюючи імідж уряду як ГУМАННОГО і ВІДПОВІДАЛЬНОГО. Іменник із різко негативною конотацією *кровопролиття* додає драматичності, завважуючи на ВАЖЛИВОСТІ прийнятого рішення.

Ми забезпечимо чесні, вільні і прозорі парламентські вибори янукович, 2007 с. 108). У цьому уривку використано **стратегію обіцянки** ґрунтовану на прикметниках *чесні, вільні, прозорі*

Трикомпонентна структура надає висловлюванню риторичної довершеності й покликана підсилити ДОВІРУ до уряду.

Вірю, що період передвиборчої кампанії дасть нам можли вість ще більше зміцнити нашу єдність єдність великого народу, який повинен сам бути господарем на своїй землі янукович, 2007 с. **Піднесений стиль** виражений словами *єдність великий народ господар* формує ПАТРІОТИЧНУ тональність наративу. Метафора *господар на своїй землі* додає СИМВОЛІЗМУ і закликає до ГОРДОСТІ за країну, маніпу люючи емоціями реципієнта. Подібні піднесені заклики покликані маскувати імпліцитну МАНІПУЛЯЦІЮ в інших місцях повідомлення під ПАТРІОТИЧНИМИ гаслами.

Отже, аналіз публікації в. януковича І рік при владі свідчить про ретельно вибудовану систему мовних прийомів, які спрямовані на створення бажаного іміджу уряду, підсилення його позицій у суспільній свідомості та нейтралізацію критики. Основні інструменти, як от апеляція до ПАТРІОТИЗМУ, риторичні протиставлення, маніпуляція СТРАХОМ та мета форизація, формують емоційний уплив, який маскує відсутність конкретики чи реальних механізмів розв'язання проблем. Подібні мовні стратегії унеможливлюють КРИТИЧНЕ сприй няття тексту, орієнтуючи аудиторію на емоційну ПІДТРИМКУ. Виявлені прийоми дозволяють зрозуміти, як політичні тексти використовують для маніпуляції суспільною думкою, що під креслює важливість розвитку критичного мислення та інформа ційної грамотності серед громадян.

Аналіз публікації д. табачника Україна в НАТО чи НАТО в Україні: Велика брехня про пріоритети державної безпеки виявив широкий спектр мовних маніпуляцій, використаних для емоційного впливу на реципієнта та **формування однобокого бачення суспільно політичних питань**. Текст містить емоційно забарвлену лексику, риторичні конструкції та інші прийоми маніпуляції, котрі **істотно знижують рівень критичного сприйняття**. Наприклад, уживання вислову *особливого розмаху і безсоромності* не лише формує негативне ставлення до певних подій, а й спонукає до категоричних висновків без належного

аналізу. Подібні текстові елементи сприяють емоційному збудженню аудиторії та підсилюють поляризацію її мислення.

Розглянемо конкретні приклади маніпуляцій у тексті.

Головною проблемою Української держави є не всеохоплюю юча корупція, не дріб'язковість і обмеженість так званої національної еліти і її явна неадекватність завданням, що стоять перед країною, тим більше не гіпотетична зовнішня загроза. Всі ці проблеми реально або потенційно існують, але вони значною мірою вторинні та були б легко вирішуваними, коли б не тотальна брехливість політиків і готовність виборців з легкістю пробачати своїм кумирам явну публічну брехню, особливо якщо вона ховається за невиразними посиланнями на невизначені та непояснювані "національні інтереси" табачник с. 3). У цьому фрагменті помітна **гіперболізація** у вислові *тотальна брехливість політиків*, що посилює емоційне враження від критики ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ. Фрагмент *так звана національна еліта* виконує функцію **дискредитації** натякаючи на невідповідність її статусу загальноприйнятим стандартам. Також фраза *невизначені та непояснювані "національні інтереси"* є прикладом використання **невизначених категорій** що акцентує увагу на нечітких і потенційно **маніпулятивних** обґрунтуваннях політичних дій

Особливого розмаху і безсоромності державна брехня досягла у 2005 2008 роках у питанні про вступ України до НАТО, від відповіді на яке без перебільшення та іронії залежить безпека, а зрештою й цілісність, і навіть перспективна подальшого існування незалежної Української держави табачник, 2008 с. 3). Фраза *особливого розмаху і безсоромності* є прикладом **оцінної лексики**, яка викликає негативне ставлення до дій ВЛАДИ. Уживання вислову *без перебільшення та іронії* створює **псевдооб'єктивність**, змушуючи реципієнта сприймати наведене твердження як факт. Конструкція *перспектива подальшого існування незалежної Української держави* виконує функцію нагнітання СТРАХУ, нав'язуючи ідею **катастрофічних наслідків**

Винайдений тоді евфемізм "євроатлантична інтеграція" нікого не міг обдурити. Точно так, як ніхто не обманювався і

щодо підстав прагнення української влади сховатися під НАТОвською парасолькою та щодо причин небажання НАТО навіть обговорювати подібну перспективу табачник, 2008 с. У цьому фрагменті словосполучення *євроатлантична інтеграція* слугує евфемізмом, поданим у **саркастичному** тоні, що сприяє **дискредитації НАТО**. Метафорична конструкція *сховатися під НАТОвською парасолькою* додає тексту зневажливого відтінку, формуючи в читача враження **слабкості та недієздатності ДЕРЖАВИ** Вислів *ніхто не міг обдуритися* натякає на іронічне ставлення до мотивів політичного керівництва.

Саме в цих умовах НАТОвська парасолька здавалася єдиною надійною гарантією безпеки кордонів. Підкреслю, що йшлося саме про безпеку кордонів, адже посягання на державний суверенітет були маловірогідні, а ось рейди озброєних банд, для яких Будьоннівськ, як і Чернігів, просто об'єкти мародерства були майже гарантовані табачник, 2008 с 5). У тексті вчергове використано **метафору з іронічною конотацією** *НАТОвська парасолька*, котра концептуалізує ідею про вступ до НАТО як неважливу для БЕЗПЕКИ України. Також помітна **гіперболізація (іронічна)** у фразі *майже гарантовані рейди озброєних банд* яка створює враження неминучості ЗАГРОЗ. Уживання географічних назв *Будьоннівськ* і *Чернігів* додає конкретності, що посилює **емоційний уплив на читача**

Це чудово розуміли і в НАТО, але простягти руку допомоги не поспішали. Навіть навпаки, дали ясно зрозуміти, що свої проблеми Україна має вирішувати сама табачник с. Вислів *простягти руку допомоги* є прикладом метафори, яка надає тексту **емоційного** забарвлення. Фраза *свої проблеми Україна має вирішувати сама* формує враження ізоляції країни, що посилює **негативне сприйняття** дій НАТО.

Ситуація почала кардинально змінюватися після 2000 го року, коли НАТО, і в першу чергу США, стали виявляти до України зростаючий інтерес. Проте на цей час в росії був не просто інший президент: Володимир Путін уже встиг навести порядок на Північному Кавказі, приборкати олігархів виграти Другу чеченську війну і започаткувати успішний процес замирення колишньої бунтівної провінції, різко поставити на місце

керівників суб'єктів федерації, що відчували себе у своїх "вотчинах" майже незалежними князями, нарешті, запустити процес реального економічного зростання. Звичайно, в ці роки Росія ще не досягла табачник, 2008 с. 7). У цьому уривку використано прийом **контрасту**, через який автор проводить порівняння дій в путіна з політичною ситуацією в Україні. Використання ***виразу*** *не просто інший президент* створює акцент на винятковості в путіна, **посилюючи його авторитет як сильного лідера**. Застосування дієслівних словосполучень із позитивним емоційним забарвленням, як от *навести порядок приборкати олігархів започаткувати успішний процес*, формує ідеалізоване бачення в путіна. Натомість **Україна у цьому фрагменті імпліцитно подана як країна, що не здатна ефективно відповідати на виклики** що підкреслено фразою *НАТО... стали виявляти до України зростаючий інтерес*, яка звучить як **зовнішня ініціатива, а не заслуга України**

Опис дій в путіна характеризований використанням конструкцій зі **стверджувальною модальністю** *уже встиг різко поставити на місце запустити процес*), що підкреслює **ефективність** і **послідовність** його політики. Із іншого боку **Україна фігурує як пасивний об єкт міжнародної політики, що позбавляє її суб'єктності**. Також помітна синтаксична побудова речення з нагромадженням дій, приписаних в путіну, яка створює ефект його **багатофункціональності** та **універ сальної компетенції** що **стилістично акцентує увагу реципієнта на перевазі росії** Фокус зміщено на її **успіхи**, тоді як Україна залишається без акценту на власних досягненнях.

Важливим є і те, що конструкція *започаткувати успішний процес замирення колишньої бунтівної провінції* містить **евфемізм,** адже фактичні дії росії на Північному Кавказі були жорстокими і репресивними. Це **приховування насильницької суті** дій росії сприяє формуванню **позитивного сприйняття агресивної політики**. Подальше використання вислову *різко поставити на місце* також є прикладом **емоційно забарвленої лексики**, що натякає на твердість і безкомпромісність.

Фраза *процес реального економічного зростання* завершує **позитивний портрет росії**, підкреслюючи її стабільність, яку

контрастно не порівняно з Україною. У цьому випадку д табачник створює **маніпулятивну ілюзію**, що лише завдяки **авторитарному** стилю керівництва можна досягти подібних результатів, що підсвідомо **дискредитує демократичні моделі** управління.

Отже, українська держава втратила й інтерес до обговорення питання членства табачник с. У цьому реченні застосовано **логічну підміну** адже висновок про втрату інтересу України поданий як факт, хоча це може бути суб'єктивним припущенням адресанта.

Саме в цей час і відбулася різка зміна політики Києва, після якої відносини у форматі Україна НАТО почали все щільніше наповнюватися брехнею. Старт цій брехні дав Захід, але потім українські політики не просто зробили свій внесок, але далеко перевершили західних колег за масштабом і цинізмом брехні табачник, 2008 с. 7). Уживання вислову *все щільніше наповнюватися брехнею* є прикладом **метафори**, яка створює уявлення про **систематичність і невідворотність негативних явищ** Слово **цинізмом** підкреслює **оцінну** характеристику, що формує у читача негативне ставлення до політиків

Випадково? Ні. Просто за допомогою "справи Гонгадзе США, незадоволені пасивністю адміністрації Л. Кучми у "святій справі" приєднання до НАТО, намагалися змінити Президента України на свою слухняну маріонетку тодішнього главу уряду В. Ющенка, якого самі ж привели на цю посаду табачник, с. 9). У наведеному фрагменті наявне використання **риторичного запитання** *Випадково?* , покликаного підтвердити твердження автора та спрямувати читача до **заздалегідь підготовленого висновку**. Це усуває можливість критичного осмислення інформації. Ужите словосполучення *свята справа* є прикладом **іронії**, яка ставить під сумнів щирість намірів США та НАТО, створюючи **негативне тло** для сприйняття їхніх дій. Фраза *слухняну маріонетку* є прикладом **дисфемізму**, який знижує статус В. А. Ющенка та нав'язує ідею його **повної залежності від зовнішніх актантів**. Таке формулювання не залишає простору для нейтрального сприйняття або альтернативного пояснення. Уживання виразу *самі ж*

привели на цю посаду має на меті підтвердити думку адресанта про зовнішній вплив на політичні процеси в Україні, хоча конкретних доказів у тексті не наведено. Подібний стиль викладу інформації спрямований на формування уявлення про **слабкість української ДЕРЖАВНОСТІ** та **залежність від зовнішніх сил**, реалізований через поєднання іронічних та негативно забарвлених висловів

Майже одночасно розгорнулася і підтримувалася аж до кінця 2004 року друга дезинформаційна кампанія "справа "Кольчуг" табачник, 2008 с. 10). Термін *дезинформаційна кампанія* ужито для категоричного позначення подій як маніпулятивних і навмисно створених що звертає увагу читача на **негативне** ставлення автора

Такий вибір був зроблений не тільки тому, що ЄС на відміну від НАТО не військова організація, а конфедеративна структура, створена процвітаючими в економічному сенсі країнами. Саме такий пріоритет більше відповідав образу "фінансиста економіста банкіра професіонала", зліпленого Ющенкові до виборів табачник, 2008 с. 2). Фраза *зліпленого Ющенкові до виборів* є **метафорою** яка завважує на **штучності створеного іміджу** Автор акцентує увагу на маніпулятивному характері передвиборчої кампанії, натякаючи на зовнішній уплив через уживання лексеми *зліпленого*. Також застосування конструкції *процвітаючими в економічному сенсі країнами* створює позитивну оцінку ЄС і непрямо протиставляє його Україні, яка в тексті не має таких характеристик.

Ледве прийшовши до влади, Ющенко "забув" про Євро пейський Союз. Точніше цей напрям, так само, як і роботу щодо вступу в СОТ, як такі, що вимагають певної кваліфікації, знань, простіше кажучи, необхідного інтелектуального рівня, він доручив урядовцям табачник, с. 12). Уживання лапок у слові *забув* вказує на **іронію**, що виконує функцію **знецінення** політики В. А. Ющенка. Фраза *як такі, що вимагають певної кваліфікації* є прикладом **оцінної лексики** яка формує **нега тивне** враження щодо його компетентності. Таким чином, д. табачник використовує підхід **персоналізації критики** роблячи акцент на інтелектуальній **неспроможності** В. А. Ющенка.

Членство в НАТО забезпечить Україні встановлення довершеної демократії за західними зразками... табачник с. 14). У цій фразі вжито прийом **узагальнення**, оскільки автор натякає на **необґрунтованість** твердження. До того ж, акцент на *західних зразках* формує контраст із національними особливостями, підкреслюючи **зовнішнє нав'язування ідеалів**

У тексті помітна **анафора**, яка реалізується через повторення на одній сторінці конструкції *Членство в НАТО...* табачник, с. Повторювана структура фраз привертає увагу читача до ключового поняття *членство в НАТО* Це сприяє підсвідомому закріпленню терміна у свідомості реципієнта як центральної теми, навколо якої вибудувана аргументація. Анафора додає тексту ритмічності, що характерно для агітаційного або полемічного стилю, що дозволяє утримувати увагу реципієнта та створювати **ілюзію логічної впорядкованості аргументів**. У тексті відчутний контраст між обіцянками (наприклад, *членство скоротить витрати членство забезпечить демократію*) і критикою цих тверджень, яку автор додає після кожного пункту. Подібна структура імплікує, що аргументи прихильників НАТО не витримують критики та є супечливими. Регулярне повторення фрази *членство в НАТО...* виконує **функцію сугестивного впливу**, змушуючи реципієнта зосередитися на перерахованих проблемах і негативних наслідках **формуючи негативне сприйняття ідеї вступу до НАТО**

Але прибалти і не думають здіймати будь які дії, спрямовані на подолання дискримінації за національною ознакою, залишаючись, попри це, членами НАТО з числа найактивніших табачник, 2008 с. 18). У цьому реченні спостерігаємо **перекручування фактів через узагальнення**. Автор підкреслює **дискримінацію за національною ознакою** в Прибалтиці, не наводячи конкретних доказів. Також застосовано **риторичне протиставлення**, у якому підкреслено, що, попри подібну ситуацію країни залишаються активними членами НАТО, натякаючи на **суперечність** між декларованими цінностями альянсу та реальними діями його членів.

Що стосується професіоналізму боєздатності НАТОвських збройних сил, то в серпні 2008 року весь світ спостерігав, як за

лічені години... розсипалися під ударами "застарілої" російської армії створені, озброєні і навчені за НАТОвськими стандар тами збройні сили Грузії табачник, 2008 с.). Тут використано **емоційно забарвлену лексику**, як от *розсипалися під ударами* для створення **негативного враження** про боєздатність збройних сил НАТО. Застосований **сарказм** у фразі *"застарілої" російської армії* який виконує функцію контрасту між очікуваннями від стандартів НАТО і їх справж нім результатом. У тексті також є **підміна понять** звинувачення у слабкості грузинських сил приписано НАТОвським стандартам хоча це може бути результатом низки інших факторів.

Навіть не зазнаючи бойових втрат, європейці надовго на афганській землі не затримуються... табачник, 2008 с. Ця фраза містить **узагальнення** і **спрощення** де д. табачник зводить складну ситуацію міжнародної військової присутності в Афганістані до бездіяльності європейських країн. У тексті під креслена **пасивність європейців**, що контрастує з активною пози цією американців, утворюючи **штучний поділ усередині НАТО**

Блюзнірським є й "здивування" негативною реакцією Російської Федерації, яке демонструють українські атлантисти... табачник, 2008 с. 19). Фраза *блюзнірським є "здивування* є прикладом **оцінної лексики**, спрямованої на **дискредитацію українських політиків** через використання зневажливих висловів. Уживання лапок навколо слова *здивування* натякає на удаваність реакції, створюючи **іронічний** ефект.

Я вже не кажу про відверто неадекватне припущення, що хоружівсько тернопільсько трипільський "інтелектуал" Віктор Ющенко пізнав потаємну сутність блоку НАТО, а вихованець юридичного факультету Ленінградського університету, офіцер розвідки еліти КДБ Володимир Путін цього не збагнув табачник, 200 с. 19). У цьому уривку використано **іронію та сарказм,** які виявляються у фразах *відверто неадекватне припу щення* та *хоружівсько тернопільсько трипільський "інтелектуал"* Іронія тут спрямована на знецінення аргументів В. А. Ющенка, створюючи враження **абсурдності** його позиції. **Контрасту вання образів** реалізовано через детальний **позитивний** опис в путіна (*вихованець юридичного факультету Ленінградського*

університету, офіцер розвідки еліти КДБ), протиставлений **зневажливому** зображенню В. А. Ющенка. Це може формувати в реципієнта уявлення про **різницю в компетентності** двох лідерів

Вислів *потаємна сутність блоку НАТО* є прикладом **оцінної лексики**, яка натякає на **надуманість** і **псевдоінтелектуальність** висловлювань В. А. Ющенка. Уживання лапок навколо слова *інтелектуал* підсилює **саркастичний** тон, ставлячи під сумнів цю характеристику. **Емоційний тиск через риторичне твердження** виявляється у фразі *а Володимир Путін цього не збагнув*, яка апелює до **очевидності** думки автора і виключає можливість альтернативної інтерпретації. Наведений фрагмент демонструє **навмисну персоналізацію критики**, спрямовану на **дискредитацію** В. А. Ющенка через підкреслення його нібито інтелектуальної **меншовартості**, реалізоване за допомогою **сарказму іронії** та **контрасту** з **позитивним** баченням фігури в путіна.

Неспроможні й докори на адресу Москви щодо втручання у внутрішні справи України... табачник, 2008 с. 20). Тут автор використовує **категоричне заперечення** *неспроможні* без підкріплення конкретними фактами, що сприяє створенню **упередженої думки** про несправедливість звинувачень на адресу росії У тексті простежуємо **легітимізацію дій росії**, де її позиція подана як розсудлива і обґрунтована, на відміну від дій української влади.

Якщо вже хто і втручається у внутрішні справи України в НАТОвському питанні, то це США табачник, 2 с. Фраза містить **перенесення відповідальності**, коли звинувачення в зовнішньому втручанні переводять на США, зміщуючи увагу з дій інших сторін конфлікту.

Територіальна цілісність України в існуючих межах була визнана Росією задовго до виникнення навіть питання про членство Києва у НАТО табачник, 2008 с. 22). Фраза є прикладом **апеляції до минулого** з метою створення **враження про стабільність і благонаміреність** росії. Використання вислову *задовго до виникнення..* підкреслює **послідовність** її політики, на противагу українській, яка у тексті подана як **суперечлива**

Крім того, членство в НАТО передбачає обов'язкове приєднання до колективного ядерного планування в рамках так званого розширеного ядерного стримування НАТО. Члени альянсу, як це записано в параграфах 62 і його Стратегічної концепції, повинні визнавати фундаментальну роль ядерної зброї в забезпеченні загальної безпеки і брати участь у розподілі ядерних ролей. Фактично за рішенням НАТО на території України може бути розміщена чужа ядерна зброя. Разом з тим підлітний час ракет середньої дальності з території України до Москви і Санкт Петербурга обчислюється в межах 7 хвилин. Європейська частина росії виявляється беззахисною перед раптовим ядерним ударом табачник, с. 24). Цей уривок побудований із використанням **апеляції до СТРАХУ** реалізованого через опис потенційних **загроз** для росії у випадку розміщення ядерної зброї на території України. Конкретні часові показники (*7 хвилин*) створюють **ілюзію точності й об'єктивності** хоча д. табачник не наводить доказів, котрі би підтверджували такі відомості. **Узагальнення** щодо *чужої ядерної зброї* натякає на втрату суверенітету України, посилюючи **негативне сприйняття членства в НАТО**

Пригадаємо, як прореагували США на розміщення радянських ракет на Кубі. Вони почали готувати вторгнення на острів з метою їх знищення, навіть незважаючи на загрозу світової війни... табачник, 2 с. 24). У наведеному фрагменті застосовано **історичну аналогію**, яка має на меті провести паралель між Карибською кризою та можливими діями росії щодо України. Це викликає асоціацію з **НЕБЕЗПЕКОЮ глобального конфлікту**, тим самим формуючи **негативне** ставлення до вступу України до НАТО. Вислів *пістолет уже приставлений до скроні* є **метафоричною гіперболізацією** котра посилює **емоційний уплив на читача**

Якщо Росія прореагує на початок процедури вступу України до НАТО так само, як США на радянські ракети на Кубі українська державність зникне так само швидко і несподівано, як і з'явилася табачник, с. 5). Фраза *українська державність зникне так само швидко і несподівано, як і з'явилася* є прикладом **знецінення державного статусу України**, поданого

як **випадкове** й **нестійке** явище. Цей вислів концептуалізує **маніпулятивне** середовище, у якому Україна не має тривалих історичних та політичних підстав для свого існування.

Підкреслюю: вступ до НАТО несе загрозу не територіальній цілісності України, а власне існуванню Української держави, а у разі початку ядерного конфлікту й існуванню народу України табачник, 2008 с. 25). Дієслово *підкреслюю* у цьому контексті є прикладом **емфатичної конструкції**, яка підсилює **значущість** наступного твердження, створюючи враження **авторитетності** та **непорушності** слів автора. Воно слугує інструментом **суб'єктивної модальності**, оскільки формує у читача відчуття, начебто авторові відома **важлива** інформація. Уживання цього слова наголошує на особистій участі автора в донесенні думки, апелюючи до **довіри** реципієнта. Такий стиль характерний для **маніпулятивних** текстів, де аргументація ґрунтована не на фактах, а на створенні **впевненого** й **авторитетного** тону. Цей уривок також демонструє **катего ричність** у припущеннях, що вступ до НАТО поставить під загрозу існування не лише держави, а й народу України. Використання фрази *існуванню народу України* виконує функ цію **апеляції до емоцій**, спрямовану викликати СТРАХ.

Західна Європа, залежна від безперебійних постачань російських енергоносіїв, не бажала тягати каштани з вогню для США... табачник, 2008 с 30). Фраза *тягати каштани з вогню* є прикладом **метафоризації**, що додає образності тексту, але водночас має **маніпулятивний** характер, надаючи думці **емоційного забарвлення Гіперболізація залежності Західної Європи від російських енергоносіїв** формує уявлення про її **слабкість** та **залежність** від росії, на відміну від США, які нібито лише маніпулюють європейськими партнерами.

Навряд чи США планували ядерний напад на Росію Скоріше вони бажали без війни отримати стратегічні переваги... табачник, 31). Використання конструкції *Скоріше вони бажали...* демонструє **припущення подане як факт, без надання доказів**. Цей прийом спрямований на створення у читача враження прихованих мотивів США, які нібито загрожують росії.

Не випадково саме зараз українські атлантисти особливо активізувалися, намагаючись заскочити в останній вагон НАТОвського потягу, що вже відходить. табачник, с. Уживання вислову *заскочити в останній вагон* є прикладом **знецінення** дій прихильників НАТО в Україні, що формує враження їхньої **поспішності паніки** та **недалеко глядності Метафоричність опису НАТО як "потягу"** підсилює **негативне** сприйняття, акцентуючи увагу на **невідво ротності поразки** цих зусиль.

По перше, з партнера росії, хай ненадійного, нас би пере творили на ціль для її ядерних ракет... табачник, 2008 с. Ця частина демонструє **апеляцію до СТРАХУ**, реалізовану через образ потенційної ядерної загрози. Іменник *ціль* у цьому контексті має яскраво **емоційне забарвлення**, що слугує тригером для нагнітання ТРИВОЖНОСТІ і формування уявлення про ЗАГРОЗУ для України.

У несамовитому бажанні обдурити і насильно втягти український народ до військово політичного блоку НАТО.. табачник, 2008 с. 37). Фраза *несамовите бажання* є прикладом **гіперболізації** яка емоційно підкреслює **зневажливе** ставлення до дій прихильників НАТО. Уживання висловів *обдурити* та *насильно втягти* натякає на **маніпуляції** та **примус** які нібито застосовані до українського народу.

Отже, використані мовні прийоми у публікації д. табачника "Україна в НАТО чи НАТО в Україні: Велика брехня про пріоритети державної безпеки" сприяють формуванню у читача категоричного ставлення до порушених у тексті питань Підкреслюючи СЛАБКІСТЬ опонентів та перебільшуючи успіхи альтернативних моделей, автор створює маніпулятивне середо вище, де критичне мислення замінює емоційною реакцією. Це призводить до формування стереотипного бачення, яке не залишає місця для об'єктивного аналізу чи альтернативної думки.

Дискусія і висновки

Унаслідок лінгвокогнітивного та дискурсивно прагматичного аналізу чотирьох текстів в. медведчука в. януковича та д. табачника загальним обсягом понад слововживань,

було виявлено системне й цілеспрямоване застосування маніпулятивних стратегій. Усі тексти досліджуваних авторів демонструють високу міру риторичної насиченості. Так, у середньому кожен текст містить 80 100 релевантних мовних одиниць, що належать до категорій сугестії, дихотомізації, апеляції до СТРАХУ, емоційного фреймування та легітимізації через абстрактні номінації.

Найчастотнішими прийомами маніпуляції виявилися: емо ційне маркування (42 приклади), гіперболізація (37 прикладів), апеляція до історичної травми прикладів , дисфемізація політичних опонентів (26 прикладів), створення фальшивих дихотомій (25 прикладів), а також використання нормативних тверджень без емпіричного обґрунтування (24 випадки). Знач ною мірою тексти сформовані за принципом риторичного нав язування, тобто твердження подані як безальтернативні, з позиції об'єктивності та без належної аргументації. Часте вико ристання риторичних запитань (загалом зафіксовано 48 прик ладів) слугує інструментом для посилення емоційного тиску й водночас уникнення відповідальності за висловлені позиції.

У межах дискусії важливо підкреслити, що ідеологічний дискурс авторів не лише відображав антиукраїнські політичні настрої тих історичних періодів, а й мав на меті конструювання концептуальної картини світу, у якій опозиційна думка маргіна лізована, а підтримка певного ідеологічного напряму виглядала єдиною можливою. Ці спостереження дозволяють трактувати згадані тексти як елементи інформаційного підготування до подальшої агресії з боку росії, що надає дослідженню не лише академічного, а й безпосереднього практичного значення в контексті сучасної інформаційної безпеки України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Кремль витрачає 1,5 мільярда доларів на рік на пропаганду та дезінформацію

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Медведчук, В. *Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права* Інтерпрес ЛТД.

Табачник Д. *Україна в НАТО чи НАТО в Україні: Велика брехня про пріоритети державної безпеки* Бізнесполіграф.

Янукович В. (2007 *І рік при владі*. Видавничий Дім Дмитра Бураго

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано /
Схвалено до друку / Ас

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

ЗАГАЛЬНА І ПРИКЛАДНА ФОНЕТИКА

УДК

Зоя ДУДНИК канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ Україна

ПРИКЛАДНІ Й ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Вступ *Розглянуто питання оновлення методологічного підходу до лінгвістичної експертизи усного мовлення. Потенціал для пере осмислення проблеми міститься в експериментальних та прикладних досягненнях сучасної фонетичної науки. Досвід роботи автора з експертами у спеціальних експертних установах надає можливість звернути увагу методистів і юристів на посилення професійної підготовки експертів, зокрема на шляхи пристосування спеціальних знань із загальної та прикладної фонетики до експертних завдань зі спеціальності «Лінгвістичне дослідження усного мовлення»*

Методи *Використано метод оцінки фонетичного змісту в експертних дослідженнях щодо пристосування спеціальних знань до конкретних питань ідентифікації особи Здійснено порівняння об єкта, предмета та матеріалу (даних) у прикладних галузях, об єднаних спільною потребою у фонетичних знаннях. Описано фонетичні підстави для поглиблення методологічних підходів у фоноскопічному дослідженні.*

Результати *Автор доповнив визначення спеціальних експерт них знань і навів приклади помилкового оброблення необізнаним експертом лінгвістичних завдань які були отримані зі спостережень в аналізованій спеціальності. Автор запропонував розробити модель коректного використання необхідних фонетичних знань для визна чення ступеня достовірності експертних висновків*

Висновки *Зроблено висновок про опосередкований вплив фоне тичних знань на спроможність експерта пристосувати спеціальні*

знання до завдань експертного дослідження. Показано необхідність у зміні методологічних підходів, формуванні концептуальної бази й оволодінні інструментальним фонетичним аналізом акустичних параметрів мовлення.

Ключові слова *загальна і прикладна фонетика, експертиза усного мовлення, спеціальні знання експерта*

Вступ

Практична судово експертна спеціальність "Лінгвістичне до слідження усного мовлення" зовсім молода науково практична галузь, затверджена в Україні на початку XXI ст Однак, як і будь яка інша експертна галузь, вона має отримати критерії об'єктивного оцінювання рівня спеціальних знань експерта та мотивувати його до постійного вдосконалення. Юристи пропо нують для забезпечення якості експертних висновків продов жувати правові кроки та підтримувати принцип змагальності Юристи як і самі експерти стурбовані приєднанням зазначеної спеціальності до виду експертизи відео , звукозапису під індек сом у межах якого тепер співіснують технічна (7.1), фізична та лінгвістична (7.3) спеціальності Наказ Міністерства юстиції України Методисти лінгвісти вважають за доцільне посилювати наукову цілісність, обґрунтованість і достовірність судово експертних висновків через інформаційно технічне забезпечення експерта і стандартизацію методик. Авторський досвід наукової роботи консультацій і рецензу вання програм із підготовки працівників у Державному науково дослідному експертно криміналістичному центрі МВС і стажу вання в Київському науково дослідному інституті судових експертиз Міністерства юстиції України у 2016 і рр. має привернути увагу експертів методистів і юристів до поглиб лення спеціальних знань із загальної та прикладної фонетики та до необхідного посилення фахової підготовки атестованих експертів Така пропозиція, на думку автора знімає суперечку щодо нелінгвістичності вимірювання експертами лінгвістами акустичних параметрів усного мовлення, оскільки за цими візуальними й цифровими даними приховано об'єкт і предмет емпіричного фонетичного дослідження реальні **субстан**

ціальні (артикуляційні) зусилля особи зі всіма фонетичними і паралінгвістичними особливостями її вимови. Насправді звуковий сигнал не є об'єктом дослідження, а його фізична структура не є предметом спеціальності 7.3 Акустичні дані є лише матеріалом для аналізу ознак мовлення експертами спеціальності 7.3

Залишаючись тісно пов'язаною із криміналістикою, ця спеціальність отримала статус судової експертизи й опрацьовує завдання, які є частиною провадження слідчих і судових органів, зокрема це стосується ототожнення особи Наказ Міністерства юстиції України п. Невизначеність полягає в тому, що кінцева мета завдань у формі запитань експерту про ототожнення особи не є предметом експертної спеціальності 7.3, тому що це предмет і внутрішні завдання уповноважених органів які замовляють експертизу. Тож на експерта лінгвіста лягає відповідальність, не виходячи за межі своєї компетенції, пристосувати свої спеціальні лінгвістичні знання до завдань експертного запиту

Виникає питання, чи може прикладна фонетика, маючи справу з налаштуваннями артикуляційної субстанції мовлення, якими керує мовець допомогти у практичному розв'язанні цієї складної колізії? Для очевидної відповіді варто спочатку оцінити чинники розвитку фонетики як міждисциплінарної науки і водночас лінгвістичної по суті щоб збагатити уявлення експертної та юридичної спільноти знанням того якими даними може користуватись спеціальність

З давніх часів існування суспільних відносин і донині вчителі, лікарі, винахідники застосовували знання, доступні для слухового і пропріоцептивного (за відчуттям власного організму) спостереження такого феномену як субстанціальні властивості мовленнєвих звуків людини. Вивчення субстанції мовлення допомагало лікуванню й реабілітації хворих організації логопедичного виправлення вад вимови та навчанню мов.

Що ж являє собою субстанція мовлення та яке відношення вона має до мови й лінгвістики? Як зазначає Д. Аберкромбі, засобом спілкування вважають у загальній лінгвістиці без посередньо мову, а у фонетиці мову відрізняють від засобу як шаблон від його матеріального втілення, водночас під креслюють, що останнє до певної міри не залежить від шаблону:

Зважаючи на обшир і специфічність предметної сфери у прикладних фонетичних дослідженнях фонетика набула статусу міждисциплінарної науки. Адже за матеріалами фонетичних конгресів, спеціалізованих журналів та активністю організацій з мовленнєвої комунікації сьогодні нараховано понад галузей які потребують фонетичних знань На теренах прикладної лінгвістики їх пов'язує спільний об'єкт вивчення, а предмет аналізу визначено галузевою специфікою й зав даннями Проте медична практика розглядає мовлення як матеріал (дані) для дослідження своїх власних об'єктів. Хірурги, нейрохірурги, стоматологи звертаються до мовлення пацієнтів як до діагностичного засобу визначення хвороби; логопеди ж працюють над відновленням коректної вимови пацієнта після операцій на піднебінні чи над компенсацією інших вад ротоносової порожнини і гортані, а також допомогають дітям з розвитком правильних мовленнєвих звичок; вчителі дбають про орфоепію, контролюючи належну якість звуків і їхнє комбі нування у слові чи фразі слідчі за показаннями свідків, а тепер і з допомогою експертів шукають у матеріалах аудіозаписів досліджуваної особи індивідуальні й соціальні особливості, які вона демонструє через інтонування, вимову звуків і слів і які є важливими для подальшого (власне неекспертного) ототож нення з підозрюваною особою Як бачимо, в окремих галузях лінгвістичний об'єкт мова, мовлення й мовленнєва діяльність на стадіях функціонування і породження стає матеріалом тобто засобом вивчення іншого об'єкта та предмета, не пов'язаних із виконанням традиційних лінгвістичних завдань вивчення з метою пізнання мови як такої

Фонетичні знання
на потребу лінгвістичної експертизи усного мовлення

Бурхливий розвиток фонетики протягом XX ст завдячує перш за все тим прикладним галузям, які постійно живили її увагою до

Переклад: "Можна сказати, що мова це форма, а засіб це субстанція".

емпірично пізнаваної матерії субстанціальної організації мов лення. Із середини XX ст. матерію мовлення почали фіксувати різними інструментальними прийомами. Нині вчені фонетисти можуть перевірити свої суб'єктивні пропріоцептивні уявлення про артикуляції даними прийомів палатографування, рентгенографу вання, магнітно резонансної томографії, ультразвукового скану вання Дорошенко, Дудик с Скалозуб Дудник, Скалозуб Плющ, Бас Кононенко та ін. Мойсієнко та ін.

і

е І не лише перевірити себе, а й зробити внесок у фонетичне вивчення природних можливостей і вміння людини говорити. Понад те у загальній фонетиці широко вико ристовують дані акустичних параметрів мовлення завдяки чому за цими даними можна побачити певні субстанціальні ознаки активності органів голосових зв язок язика губ увули нижньої щелепи , які давно покладено в основу лінгвістичного опису звуків мовлення і сегментних одиниць мови На допомогу лінгвістам із фонетичною спеціалізацією у р. видано кембриджський підручник із фонетики, який містить систематизовану інформацію про різноманітні аспекти породження мовлення, про методи вимірювання акустичних параметрів голосних, приголосних, ритму мовлення, частоти основного тону, резонансних формант і вимірювання артикуляційних МРТ параметрів тощо [

Для експерта лінгвіста це та корисна інформація, яка озброює його відповідною поняттєвою базою і надає можливість знаходити в конкретному мовленні, представленому формою акустичного сигналу, динамічні ознаки, за якими можна ефективно ідентифікувати і розрізняти мовлення осіб

Як міждисциплінарна наука, фонетика від початку свого виникнення мала багатоаспектний прикладний характер і накопичила велику кількість знань, які необхідно упорядкувати в цілісному науковому підході що несуперечливо поєднував би загальне (фонологічний аспект), окреме (мовна типологія звукотипів) та одиничне (конкретні особливості виконуваного мовлення). І с ме останнє завдання є актуальним науковим викликом фахівцям з лінгвістичної експертизи усного мовлення

в Україні. Про цей виклик нагадує навіть назва експертної спеціальності 7.3, де перші два слова стосуються загально лінгвістичного підходу, а друга пара слів окремого (типового) та/або індивідуального втілення фактів мовлення

Зарубіжна експертиза активно використовує здобутки загальної та експериментальної фонетики

Відзначимо лише два важливі досягнення експертної спільноти: а) концептуалізація мови й мовлення як судово лінгвістичного доказу в експертних дослідженнях Яна Свартвіка в кінці 60 х рр. ХХ ст.

; б) створення фонетично акустичного методу ідентифікації мовця який надав лінгвістам можливість аналізувати аудіозаписи в межах 30 с, про що було повідомлено на першій конференції із судової лінгвістики р.

Вочевидь у фонетики є великий потенціал, до якого треба активніше звертатися українським експертам лінгвістам. Водночас найкращим варіантом набуття професійних компетенцій є навчання за відповідними освітніми програмами.

Міжнародна практика судової лінгвістичної експертизи як окремої гілки прикладної лінгвістики продовжувала розвиватися до середини х рр. ХХ ст., коли зусиллями багатьох лінгвістів і створених ними спеціальних видань та організації професійних конференцій перетворилась на академічну дисципліну багатопрофільного та міждисциплінарного типу, тобто з урахуванням особливостей предмета/мети її почали викладати у вищих навчальних закладах за програмами, які передбачали запровадження відповідної групи дисциплін: з основ лінгвістичної експертизи лінгвістики, експериментальної та артикуляційної фонетики, психолінгвістики, соціолінгвістики, діалектології, дискурсного аналізу текстів, акустичного аналізу мовлення юридичної підготовки експертів.

В Україні серед закладів вищої освіти, які почали готувати експертів із лінгвістичної судової експертизи, можна відзначити

Навчально науковий інститут філології Київського національ ного університету імені Тараса Шевченка та багаторічні плідні зусилля гарантів освітніх програм (ОП) і викладачів універ ситету, які за оновленою у 2024 р. освітньо науковою програ мою "Прикладна лінгвістика (редакторсько перекладацька та експертна діяльність" на здобуття освітнього ступеня МАГІСТР Освітньо наукова програма, 2024 забезпечили викладання дисциплін, пов'язаних із підготовкою експертів лінгвістів. Це блок з обов'язковим компонентом Основи лінгвістичної експертології (ОК5), який складається з таких дисциплін: Дискурс аналіз та типологія текстів, Лінгвістична експертиза та діалектна ідентифікація, Статистичні методи та в лінгвістич ній експертизі. У другий вибірковий блок Лінгвістичні дослі дження в судово експертній діяльності (ВБ2.1 входять такі дисципліни: Правничо криміналістичні засади судової експер тизи, Українсько англійський судовий переклад, Судова термі нологія: перекладний (українсько російський) аспект, Риторика в судовій практиці, Лінгвістична експертиза усного мовлення, Психолінгвістичні аспекти мовленнєвої діяльності. У цьому ж блоці група дисцилін з Лінгвістичної експертизи писемного мовлення : Семантико текстуальна експертиза та Авторо знавча експертиза тексту. Важливо, що ОП забезпечує можли вість проходження виробничої практики з лінгвістичної експер тизи Варто зазначити, що на освітньому рівні бакалавра за освітньо професійною програмою Українська мова і література та західноєвропейська мова р. Освітньо професійна програма, 202 студенти здобувають базові знання, які скла датимуть основу *спеціальних професійних знань* майбутніх експертів. Це такі комплексні дисципліни (обов'язкові компо ненти) як Сучасна українська мова, Стилістика української мови, а також окремі дисципліни: Вступ до мовознавства, Діалектологія тощо. З вибіркового блоку Українська мова в прикладних аспектах програма пропонує такі дисципліни: Актуальні напрями прикладного мовознавства, Експеримен тальна фонетика та комп'ютерне опрацювання усного мовлення, Соціолінгвістика та мовна політика України і Дослідницький практикум. Українська лінгвістична експертиза ще не мала такої

потужної інституції для розв'язання актуальних викликів у цій практичній прикладній галузі.

Перелічені дисципліни забезпечують майбутнього експерта такими спеціальними знаннями, які не можна ототожнювати із загальноосвітніми шкільними знаннями мови і про мову, спрямованими на розвиток мовних навичок в усній та письмовій формі.

Українська лінгвістична експертиза мовлення розподілена нині за двома видами (1 та 7) і двома спеціальностями та відповідними особливостями і методами проведення досліджень Перша Почеркознавча та лінгвістична Лінгвістичне дослідження мовлення друга Відео , звукозапису ("Лінгвістичне дослідження усного мовлення" (7.3) Наказ Міністерства юстиції України Такий розподіл полегшує формулювання запиту для уповноважених осіб та виконання для експертів специфічних семантичних і фонетичних завдань, але як показує практика, експертам молодої спеціальності не вистачає концептуальної бази, задовільного методологічного підходу і уважнішого ставлення до емпіричних методів фонетичного дослідження Реєстр методик проведення судових експертиз № Зусилля в цьому напрямі потребують професійної підготовки високого рівня.

Під час стажування і проведення консультацій автор з'ясувала що експерти спеціальності 7.3 оцінюють почуті під час прослуховування звуки і слова з погляду ідеалізованої норми, на яку вони невиправдано спираються, прирівнюючи до системного й загального лінгвістичного підходу критерії нормативної оцінки. Оскільки ж по справах проходить чимало російськомовних осіб то для оцінювання вимови експерти беруть літературну норму загальний шаблон) актуальну на території РФ. Тому регіональні особливості інтерференції та вживання російської мови в Україні розцінюють як численні порушення вимови у таких осіб Тут має місце сплутування експертного предмета емпіричного пошуку індивідуальних і соціолінгвістичних ознак у мовленні особи з предметом освітньої галузі та практики навчання мови на аналізі помилок Є питання й до рівня спеціальних знань, які демонструють шкільний прескриптивний підхід і відповідний обсяг фонетичної інформації з невеликим доповненням від самоосвіти

Варто наголосити, що дотримуватися мовних норм і уникати порушень нас вчать у школі Такі знання здобувають у підліт ковому віці також ті, хто став слідчим, суддею, прокурором чи експертом Однак шкільні знання мови не забезпечують можли вості пояснювати не лише помітні порушення вимови, а й звичну правильну вимову. Фонетику в школі подають у міні мальному обсязі правил української вимови Зазначимо для прикладу що навіть серед учителів побутує думка, що український правопис керується принципом "як чуємо, так і пишемо", за яким відсутнє розуміння фонетичних модифікацій звуків мовлення. Якщо такі поверхневі знання має експерт, вони можуть спричинити неправильні висновки, поставити під загрозу долю людини, зменшити зусилля із запобігання злочинності Саме тому Кримінальний процесуальний кодекс України Кримінальний процесуальний кодекс України з посилан ням на Закон України Про судову експертизу Закон України *Про судову експертизу* визначає, що в кримінальному провадженні лише особа, яка володіє науковими, технічними та *спеціальними знаннями* іншого роду має право на проведення експертизи та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її *знань (ст п 1). Важливо, що експерт повинен повідомити уповноважених осіб чи органи* про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних *знань* або без залучення інших експертів (ст. 69, п. До кримінального провадження можуть залучатись також і спеціалісти, тобто особи, які володіють спеціальними знаннями та навичками і можуть надавати кон сультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних *знань* і навичок (ст. 71, п. Водночас введено необхідні двосторонні обмеження щодо сфери компе тенції експерта: запитання, які йому ставлять уповноважені особи, та його висновок щодо поставлених запитань не можуть виходити за межі спеціальних *знань* експерта (ст. 101, п. Проведення огляду, який потребує спеціальних знань, допускає запрошення спеціаліста слідчим чи прокурором (ст. 37, п.

Безпосередньою підставою для проведення експертизи є потреба у спеціальних знаннях при з'ясуванні обставин, що мають значення для кримінального провадження (ст. 242, п. Заперечення рівня володіння спеціальними знаннями може висловити сторона захисту з приводу обвинувачення на основі висновку експерта, і укласти відповідне клопотання, у якому аргументує сумніви щодо можливості надати повний і належний висновок на поставлені запитання або засвідчує, що експерт не володіє необхідними знаннями тощо. У такому разі призначають повторну експертизу (ст. 244, п. 1). Проблему рівня спеціальних знань експерта, дотичних до предмета експертизи, може підняти суд, викликавши експерта для допиту і роз'яснення висновку, та поставити запитання щодо методик, теоретичних розробок, достатності використаних відомостей, наукового обґрунтування та методів, на основі яких зроблені висновки. До того ж кожна сторона кримінального провадження має право надати відомості щодо освіти та підготовки, знань, вмінь і кваліфікації експерта для доведення або спростування достовірності висновку експерта (ст 6, п. У процесі дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спе ціальних *знань* (ст. 0, п.

У наведеному контексті йдеться про такі знання, які мало доступні загалу Вони є міждисциплінарними, але предметно вузько спеціалізованими й регламентованими процесуальними вимогами експертизи Належні спеціальні лінгвістичні знання забезпечують створення методик і формування досвіду їхнього пристосування до завдань експертного дослідження, тобто надають такі компетенції експерту Велику роль у розв'язанні міждисцип лінарних питань спеціальності 7. можуть відіграти фонетичні знання, які сприятимуть розвитку методологічно прийнятного дослідницького підходу для розрізнення когнітивно зумовле ного (парадигми засвоєних знань і понять) і об'єктивно даного сутнісних характеристик мовлення особи В осмисленні експер том об'єктивно даного як допоміжне знання варто використо вувати результати артикуляційних експериментальних досліджень.

Що потрібно експерту лінгвісту
для отримання достовірних даних

До відповіді можна підійти з боку наявних проблем з рівнем фонетичних знань, які спостерігала автор публікації в експертному середовищі Експерту лінгвісту, який не здобув фахової лінгвістичної освіти для виконання експертних лінгвістичних досліджень чи укладання методик і рекомендацій абсолютно недостатньо шкільних знань і коротких курсів з підвищення кваліфікації

Для наочності змоделюємо цілком реалістичний варіант, коли слідчий за браком професійних експертів виконує експертизу. Він не має достатніх лінгвістичних і фонетичних знань для попередньої оцінки наявних в експертній галузі підходів, тож бере до уваги доступні для розуміння загальні мовні шаблони надаючи перевагу критерію ідеалізованої норми Повсякденні варіативні вживання фонетичних сегментів ще не сформовані в його уявленні. Параметричний аналіз звуків мовлення в акустичному сигналі за прикладом спеціальності 7.2 необізнаний експерт не вважатиме лінгвістичним. Основним методом у дослідженні він обере суб'єктивне слухове розпізнавання в аудіозаписі загальних класів мовних одиниць (приголосних і голосних, наприклад), які входять у класифікацію Експерт знайде опис ознак цих одиниць у підручнику однієї із близькоспоріднених мов. За шкільною звичкою він сприйматиме інвентар фонем як нормативні зразки вимови але він не зможе співвіднести варіанти цих одиниць з акустичними сегментами тому що підручники зазвичай містять інформацію лише про диференційні (смислорозрізнювальні ознаки за фонемним інвентарем Експерту буде достатньо, що це лінгвістичні ознаки, тому він спиратиметься лише на них Він також не знатиме, що загальний класифікаційний опис за диференційними ознаками набагато бідніший, ніж фонетичний аналіз типологічних, конститутивних і динамічних властивостей конкретно реалізованих варіантів для кожної сегментної одиниці мови в кожного конкретного мовця Тому в ситуації, коли всі варіації вимовляння будуть правильними, експерт не обізнаний із типологічними фонетичними модифікаціями, притаманними конкретній мові

сприйматиме в аудіозаписах наприклад асиміляції з/ж ш/с′ т′/ц′ і под. як порушення тому що на письмі вони не відображені Також він може сплутати класифікаційні таксони зі знаками письма і, наприклад, описувати графеми **я** чи **щ** як самостійні звуки, користуючись у процесі дослідження прото колами письмового відтворення записів розмов досліджуваної особи Не маючи належних спеціальних знань і досвіду для сприйняття особливостей в роботі органів мовлення й коректного поводження з фонетичними даними такий експерт буде вимушений обмежуватися кількома слуховими враженнями від окремих почутих звуків і беззастережно констатуватиме майже суцільне порушення ідеальної норми в спонтанному мовленні кожного мовця. На жаль, така парадоксальна оцінка реального варіативного мовлення за критерієм уявно ідеальної норми трапляється в експертній практиці й завершується вона узагальненим описом лінгвістичних шаблонів, які стосуються законо мірностей однорідного колективного вживання в певній мові Саме тому подібний критерій оцінювання окремих позитивних і негативних сторін якості мовлення особи, а не його сутнісних субстанціальних ознак не може мати доказового базису для експертного висновку.

В Україні є науковий потенціал, щоб ширше запровадити фоноскопічні дослідження Існує і потреба в інформації про субстанціальний (артикуляційний та акустичний складник яку посилює невизначеність в оцінюванні достовірності експертних висновків. Задоволення цієї потреби мотивоване як реальними перевагами в отриманні даних про субстанціальну організацію мовлення над іншими лінгвістичними даними внаслідок повнішого вираження в них індивідуальних анатомічних і психофізіологічних особливостей мовця, так і браком перспективної експертологічної моделі оцінювання спеціальних знань у контексті їхнього пристосування до експертних завдань Водночас основна перевага експерта лінгвіста, озброєного сучасними фонетичними знаннями, полягає в усвідомленні методологічних наслідків висловленої Аберкромбі ідеї, що

р

За умови прийняття експертом онтологічної єдності між загаль ним і окремим, загальним і одиничним у мовленні, а також розуміння гносеологічного розведення цих категорій у процесі пізнання можна очікувати від нього зацікавленості у пошуку й засвоєнні потрібних йому спеціальних знань із фонетики

Дискусія і висновки

Проблему спроможності експерта лінгвіста, яка стосується пристосування спеціальних знань до експертного дослідження не розв язати виключно забезпеченням експерта більш глибо кими спеціальними знаннями з прикладної фонетики, так само, як і юридично створеними умовами для експертних змагань Проте від успішного засвоєння фонетичних знань залежить методологічна ефективність виконання лінгвістичної частини в експертному дослідженні й достовірність висновків що опо середковано свідчить про позитивні кроки до розв'язання вказаної проблеми Адже відомо, що узагальнений підхід має невизначену достовірність, тому завжди існуватиме потреба у її досягненні через конкретизацію емпіричного пошуку Для цього автор пропонує експертам методистам розробити модель коректного використання фонетичних знань із визначенням ступеня достовірності експертних висновків Кваліфікованого експерта лінгвіста вирізняє глибина занурення в предмет емпі ричного експертного дослідження, уміння описати субстан ціальні особливості мовлення й пояснити свої висновки об'єк тивними даними вимірів і адекватними методиками та підхо дами Для того щоб стати кваліфікованим експертом лінгвістом зі спеціальності 7.3, необхідно передусім задовольнити дві умови: отримати фахову підготовку й добре орієнтуватися у спеціальних знаннях. Ґрунтовні спеціальні знання потребують їх повнішого використання у процесі науково практичної експерт ної діяльності. У такий спосіб експерт збільшує реальну можливість допомогти слідству й суду у процесуальному вста

Переклад: "…засоби не лише створені діяльністю людини, але вони несуть на собі відбиток особистості, яка їх створила".

новленні чи спростуванні ними причетності підозрюваної особи до кримінальної події. Є підстави очікувати, що у найближчі роки зусилля української освітньої галузі з підготовки судових експертів лінгвістів отримають у комплексі з інформаційно технічним і програмним забезпеченням міцну платформу для діяльності створення і стандартизації надійних методик прове дення експертних досліджень, а також сприятимуть активному співробітництву з міжнародною експертною спільнотою

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Дорошенко С І Дудик П. С *Вступ до мовознавства* Вища школа

Дудник З. В Скалозуб Л. Г. Методика артикуляторного дослідження динаміки мовлення 80 х рр. (кінорентгенографу вання . У Л Г. Скалозуб (Ред.) *Загальна та експериментальна фонетика* (с Видавничий дім Соборна Україна

Закон України "*Про судову експертизу* № 38а

Кримінальний процесуальний кодекс України *Відомості Верховної Ради України ВВР* № ст.

Методика проведення лінгвістичного дослідження звукозапису усного мовлення (2022). У *Реєстр методик проведення судових експертиз* № Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України)

Мойсієнко, А. К., Мосенкіс Ю. Л Бас Кононенко, О. В., Бонда ренко, В. В. Гапченко О. А., Кравченко Л. О., Мацько О. М., Плющ Н. П. Сидоренко О. М. *Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фонетика* Знання

Наказ Міністерства юстиції України 08.10.98 №53/5 "Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково методичних рекомен дацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень" П 2.2. Лінгвістична експертиза усного мовлення.

Наказ Міністерства юстиції України Про затвердження Положення про Центральну експертно кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів" № *додаток*

Освітньо наукова програма на здобуття освітнього ступеня МАГІСТР “Прикладна лінгвістика (редакторсько перекладацька та експертна діяльність”

Освітньо професійна програма на здобуття освітнього рівня бакалавр Українська мова і література та західноєвропейська мова

Плющ, Н. П., Бас Кононенко О. В. Дудник, З. В Зубань, О. М. *Сучасна українська літературна мова. Фонетика* ВПЦ Київський університет”.

Скалозуб Л. Г. Основні наукові досягнення: розвиток експериментально фонетичного методу та одержані результати У Л Г. Скалозуб Ред.) *Загальна та експериментальна фонетика* (с Видавничий дім Соборна Україна

К

№

К

№

№

№

Отримано редакцією збірника
Прорецензовано
Схвалено до друку /

у

НАШІ АВТОРИ

Богомолець Бараш Олександр Миколайович	доктор філософії, молодший співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України
Бойко Надія Іванівна	доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Голота Тарас Сергійович	аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Грабова Анна Романівна	аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Гуцуляк Тетяна Євгенівна	доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Дудник Зоя Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач лабораторії експериментальної фонетики Навчально наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Закутня Анна Юріївна	магістр філології, викладач кафедри соціально гуманітарної підготовки Хмельницького кооперативного торговельно економічного інституту
Мойсієнко Анатолій Кирилович	доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Мосенкіс Юрій Леонідович	доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тертичний Олексій Вікторович	аспірант молодший науковий співробітник відділу романських, германських і балтійських мов Інституту мовознавства ім О. О. Потебні НАН України
Ткач Людмила Олександрівна	доктор філологічних наук професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Філінюк Валентина Анатоліївна	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно педагогічної академії
Цигвінцева Юлія Олександрівна	доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України

ЗМІСТ

Історія української мови

М о с е н к і с Юрій
Методика реконструкції первісного звучання
“Слова про Ігорів похід”

Т к а ч Людмила, З а к у т н я Анна
Вплив мовного середовища Буковини й Галичини
на змістові та структурні компоненти української
друкованої реклами кінця XIX початку XX століття

Б о г о м о л е ц ь Б а р а ш Олександр
ае: історія називання відомої країни
Іберійського півострова в українській мові

Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія

Г у ц у л я к Тетяна
Словотвірні процеси як джерело розвитку
лексичної та словотвірної омонімії української мови

Б о й к о Надія
Емотивно оцінний потенціал українських паралінгвальних
фразеологізмів: узуальні й індивідуальні вияви

Ц и г в і н ц е в а Юлія
Лексикографічне моделювання неосемантизмів у словниках
української мови першої чверті XXI століття

Синтаксикологія. Теорія дискурсу

М о й с і є н к о Анатолій
Дискурсивний маркер *аж* у динамічній системі
висловлення, тексту

Грабова Анна
Комунікативно прагматичний потенціал дискурсивних маркерів у малій прозі Григора Тютюнника

Лінгвопоетика

Філінюк Валентина
Взаємозв'язок структури та динаміки поезії Анатолія Мойсієнка роль першого й останнього рядка тексту

Лінгвоконцептологія

Тертичний Олексій
Вербалізація ключових концептів *конституційного права* в тексті Конституції Сполучених Штатів Америки

Сугестивна лінгвістика

Голота Тарас
Тексти, що готували агресію: маніпулятивні стратегії ворогів України

Загальна і прикладна фонетика

Дудник Зоя
Прикладні й теоретичні аспекти дослідження усного мовлення крізь призму лінгвістичної експертизи

Наші автори

marker “аж” withi

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника **Українське мовознавство**

"Українське мовознавство" виходить друком із 1973 р. і має статус міжвідомчого наукового збірника, у якому публікуються статті провідних фахівців та молодих дослідників України й зарубіжжя в галузі лінгвістики.

Періодичність випуску раз на рік.

Матеріали статей редакційна колегія
приймає до 1 квітня поточного року

На сторінках **сайту "Українського мовознавства"** можна отримати докладну інформацію про журнал, ознайомитися з вимогами до публікації, звернутися до архіву.

Адреса сайту "Українського мовознавства"

Адреса для подання матеріалів статей і рецензій

Редколегія

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск

Засновник та видавець Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (рішення № 50 від 25.04.24, ідентифікатор друкованого медіа: R3 Кафедра української мови та прикладної лінгвістики. Головний редактор М Мозер Адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Навчально науковий інститут філології: , Київ, б р Тараса Шевченка, 4, кімн. ☎

Редактор *О В. Грицаюк*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60х Обл. вид. арк. 15, Ум. друк. арк. 1 . Наклад Зам. № 22
Гарнітура Т Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф
Підписано до друку

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б р Тараса Шевченка, 14, м. Київ 1, Україна
☎

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від